

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

СІКАН ОЛЬГА МИКОЛАЇВНА

УДК 343.54/55

ДИСЕРТАЦІЯ

СІМ'Я ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ

081 – Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

О.М. Сікан

Науковий керівник –
Вячеслав Олексійович ТУЛЯКОВ,
доктор юридичних наук, професор, член-
кореспондент Національної академії
правових наук України

Одеса – 2023

АНОТАЦІЯ

Сікан О.М. Сім'я як об'єкт кримінально-правової охорони. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право». Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2023.

Дисертація є першим в Україні спеціальним комплексним дослідженням особливостей кримінально-правової охорони сім'ї в умовах оновленого кримінального законодавства України та євроінтеграційних процесів, за результатами якого сформульовано пропозиції, скеровані на удосконалення норм кримінального законодавства в частині кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти сім'ї та дітей.

Встановлено методологічні основи дослідження явища сім'ї у кримінально-правовому розумінні, проаналізовано та систематизовано наукові напрацювання українських та зарубіжних науковців за вказаною та суміжною тематикою. Визначено, що сімейні відносини є невід'ємною складовою суспільних відносин, а розвиток сім'ї – одна із найважливіших складових розвитку суспільства. Повноцінна і морально здорова сім'я є запорукою сталого суспільного розвитку, соціального спокою та безпеки. Саме тому держава і суспільство зацікавлені у сім'ї, яка здатна реалізувати свій соціальний потенціал та виконувати суспільно важливі функції. Визначивши певні цінності об'єктами кримінально-правової охорони шляхом формулювання норм Особливої частини КК України, законодавець виокремлює їх як елемент складу кримінального правопорушення, який виникає з моменту набуття чинності відповідної кримінально-правової норми та який встановлює покарання за посягання на визначену сферу відносин.

За результатами дослідження особливостей генезису кримінально-правових заборон, що стосуються посягань на сім'ю, можна виокремити такі основні етапи: 1) період Київської Русі (X-XIII ст.); 2) період польсько-литовського управління та козацька доба (XIV-XVII ст.); 3) період знаходження

України в складі Російської імперії, Польщі та Австро-Угорщини (XVII ст. – 1917 р.); 4) радянський період (1917-1991 рр.); 5) період незалежності України (із 1991 р.). Кожен із цих періодів характеризується історичною специфікою та особливостями відповідних правових пам'яток, зокрема і тих, що містили кримінально-правові норми. Запропонована класифікація враховує позитивні аспекти наявних норм і, водночас, удосконалює їх, оскільки враховує також і специфіку власне кримінально-правових норм та джерел, їх співвідношення і взаємозв'язок, а не лише історичні етапи розвитку держави та права України.

Доведено, що на сучасному етапі державотворення та євроінтеграції України, у правовому полі важливу роль відіграють міжнародні правові стандарти, спрямовані на регулювання певних сфер правовідносин. Наразі Україною підписано та ратифіковано низку основоположних конвенцій, міжнародних договорів, пактів та інших документів, присвячених питанням сім'ї, дітей та осіб, що потребують опіки та піклування.

Визначено, що основу міжнародного законодавства у галузі охорони сім'ї складають міжнародно-правові документи ООН, які містять основні вимоги державної політики у цій сфері, серед яких: Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Конвенція про права дитини, Віденська декларація і Програма дій Всесвітньої конференції з прав людини, Пекінська декларація, прийнята на четвертій Всесвітній конференції зі становища жінок, Європейська конвенція про усиновлення дітей, Європейська конвенція про репатріацію неповнолітніх, Європейська конвенція про правовий статус позашлюбних дітей, Конвенція про укладення шлюбу та визнання дійсності шлюбів, Конвенція про право, що застосовується до режимів власності подружжя, Хартія фундаментальних прав ЄС, а також рішення ЄСПЛ.

Доведено, що особливе місце у сфері правової охорони інституту сім'ї серед міжнародних договорів займає Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція) 2011 року, основними цілями якої є запобігання, переслідування і усунення такого явища як насильство щодо жінок та домашнє

наси́льство, а також сприя́ння ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок і дося́гненню рівності між жінками і чоловіками, та Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротська конвенція) як перша міжнародна угода, що стосується питань сексуального насильства над дітьми вдома чи в сім'ї.

Зазначається, що об'єктом кримінально-правової охорони є фундаментальні та важливі для окремої людини, суспільства та держави сімейні цінності, у тому числі і сім'я, як продуковане у процесі суспільного розвитку ціннісне надбання, що з огляду на високий соціальний статус мають охоронятися від суспільно небезпечних посягань саме кримінальним законом. Кримінально-правова охорона сім'ї є необхідною складовою частиною її державного захисту, що є одним із найважливіших завдань соціально орієнтованої держави.

Запропоновано розглядати сім'ю як соціальну групу, що складається з фізичних осіб, які перебувають у шлюбі (zareestrovаному або незareestrovаному), їхніх дітей та інших осіб, поєднаних родинними зв'язками з подружжям, кровних родичів, і здійснює свою життєдіяльність на основі спільного економічного, побутового, морально-психологічного укладу, взаємних прав та обов'язків. Сімейні відносини утворюють самостійну сферу суспільного життя, у якій формується здорова атмосфера для функціонування сім'ї й виховання дітей та є самостійним видом відносин, що мають власну структуру, з притаманними їм особливостями (суб'єкт, предмет та зміст).

Визначено, що кримінальне правопорушення, яке посягає на соціально-правовий інститут сім'ї, можна визначити як посягання, що має всі ознаки кримінально караного діяння, спрямоване на порушення сімейних правовідносин, обов'язковим суб'єктом яких є член сім'ї. На основі особливостей видового об'єкта цього виду кримінально караних діянь останні пропонується поділяти на три основні види: 1) кримінальні правопорушення проти особистих немайнових сімейних відносин (ст.ст. 126-1, 148, 151-2, 166, 168, 169 КК України); 2) кримінальні правопорушення проти майнових сімейних відносин (ст.ст. 164, 165, 167 КК України); 3) кримінальні правопорушення проти нормального

розвитку дитини (ст.ст. 137, 150, 150-1, 155, 156, 156-1, ч. 3 ст. 301-1, 301-2, 304, 323, 324 КК України).

Аргументовано, що родовий об'єкт кримінальних правопорушень проти сім'ї – суспільні відносини у сфері створення і функціонування сім'ї, а також забезпечення нормального розвитку дитини. Родовий об'єкт містить систему видових об'єктів – суспільні відносини у сфері охорони немайнових сімейних відносин; суспільні відносини у сфері охорони майнових сімейних відносин; суспільні відносини у сфері забезпечення нормального фізичного, соціального, духовного, психологічного та статевого розвитку дитини. Безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення проти сім'ї виступають конкретні суспільні відносини, що охороняються законом і зазнають шкоди (можуть зазнати) у випадку вчинення такого посягання.

Встановлено, що предметом відносин, які є об'єктом кримінальних правопорушень проти сім'ї, є нематеріальні та матеріальні цінності, необхідні для забезпечення нормального функціонування сім'ї та розвитку дитини, а змістом суспільних відносин, які становлять об'єкт кримінальних правопорушень проти сім'ї, є соціальний зв'язок між їх суб'єктами (учасниками відносин). Також специфічною особливістю кримінальних правопорушень проти сім'ї є носій матеріальних або нематеріальних цінностей, які є предметом суспільних відносин: фізична особа – потерпілий від кримінально караних діянь (член сім'ї або особа, прирівняна до такого).

Аргументується, що об'єктивна сторона кримінальних правопорушень проти сім'ї є процесом суспільно небезпечного і протиправного посягання на сімейні відносини та/або відносини, які забезпечують належне сумісне проживання учасників сімейних відносин та нормальний розвиток дітей. Посягання на ці відносини може бути здійснене шляхом вчинення лише певних дій або бездіяльності, здатних за своїми властивостями заподіяти їм шкоду. Переважна більшість кримінальних правопорушень проти сім'ї характеризуються наявністю матеріального складу. Суспільно небезпечні наслідки як ознака цих кримінальних правопорушень, сконструйована законодавцем переважно як оціночне поняття

(спричинення істотної шкоди здоров'ю потерпілого, спричинення (заподіяння) тяжких наслідків, спричинення смерті неповнолітнього або інших тяжких наслідків тощо).

Доведено, що суб'єктивна сторона характеризується: 1) прямим умислом щодо діяння, 2) умислом щодо діяння та наслідків, 3) умислом щодо діяння та необережною формою вини щодо наслідків, 4) необережною формою вини. Виявлені складнощі при визначенні форми вини у таких діяннях, основний та (або) кваліфікований склади яких є матеріальними, що викликано відсутністю чіткого законодавчого визначення форми вини щодо окремих кримінально караних діянь. Запропоновано вважати, що діяння, вчинене з необережності, визнається кримінальним правопорушенням проти сім'ї лише тоді, коли це спеціально передбачено відповідною статтею Особливої частини КК України.

Виявлено, що суб'єкт кримінальних правопорушень проти сім'ї може бути загальним та спеціальним. Спеціальними суб'єктами виступають особи, які є членами сім'ї (та особи до них прирівняні) та на яких сімейним законодавством покладено певні сімейні обов'язки, а також особи, що виконують професійні або службові обов'язки із забезпечення належного існування сімейних відносин та відносин щодо нормального розвитку дітей. Серед спеціальних суб'єктів кримінальних правопорушень, що розглядаються, також слід виокремити повнолітніх осіб, тобто осіб, яким на момент вчинення посягання виповнилось 18 років, а також осіб, які раніше вчиняли такі кримінально карані діяння та (або) були судимі за їх вчинення.

За результатами аналізу 16 зарубіжних кримінальних кодексів встановлено, що 12 з них (Грузії, Казахстану, Латвії, Молдови, Таджикистану, Узбекистану, Азербайджану, Вірменії, Литви, Іспанії, Польщі, ФРН) містять окремий розділ (главу, параграф), присвячений охороні сім'ї. Інші 4 кримінальних кодекси (Нідерландів, Франції, Естонії, Італії) такої структурної частини не мають. Зазначено, що КК України не поступається зарубіжним актам кримінального законодавства щодо наявності у його складі норм з охорони сім'ї, але безсистемність та «розпорошеність» відповідних складів кримінальних

правопорушень за різними розділами Особливої частини КК України ускладнює комплексне сприйняття та негативно впливає на здійснення належного кримінально-правового захисту і запобіжного впливу відповідних кримінально-правових норм.

За результатами дослідження кримінального законодавства іноземних держав вдалося систематизувати статті зарубіжних КК за трьома групами: норми, спрямовані на кримінально-правову охорону інституту шлюбу (заборона інцесту, примушування до шлюбу, двошлюбність та ін.); норми, спрямовані на кримінально-правову охорону інституту усиновлення та пов'язаних із ним відносин (заборона незаконного усиновлення (удочеріння), підміни дитини, порушення таємниці усиновлення та ін.); норми, присвячені кримінально-правовій охороні основних напрямів функціонування сім'ї, в яких, у свою чергу, проявляється і концентрується її сутність та соціальне призначення (виховна, репродуктивна, економічна, соціально-психологічна функції сім'ї).

Зазначено, що відображення у національному законодавстві останніх тенденцій сучасних кримінально-правових досліджень та імплементація інноваційних для класичної школи кримінального права принципів біоетики є вимогою часу, адже динамічний науковий прогрес та інноваційні відкриття у репродуктивній сфері, що стали невід'ємною частиною буття, за відсутності ефективних важелів впливу при різного роду зловживаннях, замість очікуваного позитивного ефекту призводитимуть до вкрай негативних наслідків.

Встановлено, що більшість країн, у першу чергу європейських, мають низку конструктивних обмежень щодо застосування допоміжних репродуктивних технологій, тоді як Україна є однією із країн світу де такі обмеження вкрай незначні, що призводить до можливості провадження комерційного сурогатного материнства. Між такою технологією, торгівлею дітьми, експлуатацією жінки в кримінально-правовому розумінні дуже тонка межа, що є сприятливим підґрунтям для зловживань та протиправних практик у зазначеній сфері, які переважно характеризуються значним ступенем організованості та комерціалізації. Така ситуація є недопустимою та вимагає відповідної реакції

держави, тому запропоновано встановити кримінальну заборону комерційного сурогатного материнства.

Розглянуто питання соціального (цивільного) партнерства як різновиду сімейних відносин, характерних для деяких країн світу, на основі чого зазначається, що наразі чинне національне законодавство не містить такої форми організації сімейних відносин, а відповідно відсутня потреба у кримінально-правовій охороні цього явища.

Аргументована потреба перегляду підходів до розв'язання проблем, пов'язаних з кримінально протиправним впливом на основи суспільного устрою і базові сімейні цінності, та, відповідно, необхідність повернутися до питання встановлення кримінальної заборони на вчинення перелюбу, криміналізувавши подружню зраду (перелюб, адюльтер).

Запропоновано шляхи врегулювання питань порушення батьками або особами, які їх замінюють, права власності дітей та посягання на відносини між подружжям або особами, що не перебувають у шлюбі, але проживають однією сім'єю; відносини між подружжям або чоловіком та жінкою, шлюб між якими розірвано, а також особами, що не перебували у шлюбі, але тривалий час проживали однією сім'єю, з приводу утримання одного з них іншим; відносини щодо управління батьками або особами, що їх замінюють, майном, яке належить їх дітям або дітям, що перебувають під їх опікою (піклуванням), на праві приватної власності або перебуває у їх спільній власності.

За результатами проведеного дослідження актуальними напрямками подальшого вдосконалення чинного кримінального законодавства України у сфері захисту сім'ї визначено: доповнення загального переліку об'єктів кримінально-правової охорони; групування кримінальних правопорушень проти сім'ї за родовим об'єктом в один самостійний окремий розділ Особливої частини КК України; передбачення у цьому розділі серед вже встановлених складів кримінально караних діянь складу нових кримінальних правопорушень, необхідність закріплення яких обумовлена впливом процесів глобалізації та активного курсу євроінтеграції України, що вимагає виконання відповідних дій з

імплементатії норм міжнародних договорів та адаптації до міжнародних і європейських правових стандартів; редакції чинних кримінальних заборон задля урегулювання захисту тих відносин у сфері охорони сім'ї, які наразі не охоплюються нормами кримінально-правових заборон; системний перегляд норм КК України на предмет одноманітності використання та однакового співвідношення в них термінів «дитина», «малолітній», «неповнолітній»; удосконалення та уніфікація переліків спеціальних суб'єктів кримінальних правопорушень із числа батьків та осіб, які їх замінюють.

Ключові слова: кримінально-правове дослідження, підстави криміналізації, зрозумілість та визначеність кримінального закону, сім'я, дитина, малолітній, неповнолітній, охорона дітей та батьків, домашнє насильство, система охорони здоров'я, об'єкт кримінально-правової охорони, кримінально-правова охорона сім'ї, кримінальні правопорушення проти сім'ї та дітей, кримінологія.

SUMMARY

Sikan O.M. Family as an object of criminal law protection. – Manuscript.

Dissertation for obtaining the degree of Doctor of Philosophy in the field of knowledge, specialty 081 «Law».

The dissertation is the first special comprehensive study in Ukraine of the peculiarities of the criminal law protection of the family in the conditions of the revised criminal legislation of Ukraine and European integration processes, based on the results of which proposals, aimed at improving the norms of criminal legislation in terms of criminal liability for criminal offenses against the family and children, were formulated.

The methodological foundations of the study of the family phenomenon in the criminal-legal sense have been established, the scientific works of national scientists on this and related topics have been analyzed and systematized. It was determined that family relations are an integral part of social relations, and the development of the family is one of the most important components of the development of society. The moral state of society, social peace and security largely depend on the normal state of the family. That is why the state and society are interested in a physically and morally healthy family that is able to realize its social potential and perform socially important functions. Having defined certain values as objects of criminal law protection by formulating the norms of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, the legislator highlights them as an element of the corpus delicti of a criminal offense that arises since the moment of enforcement of the relevant criminal law norm and which establishes punishment for violating a specified sphere of relations.

Resulting from the study of the peculiarities of the genesis of the formation and development of criminal law prohibitions for offending the family, it seems possible to distinguish its main stages: 1) the period of Kyivan Rus (X-XIII centuries); 2) the period of Polish-Lithuanian rule and the Cossack era (XIV-XVII centuries); 3) the period when Ukraine was part of the Russian Empire, Poland and Austria-Hungary (17th century - 1917); 4) the Soviet period (1917-1991); 5) the period of independence of Ukraine (since 1991). Each of these periods is characterized by

historical specificity and features of the corresponding legal acts, particularly those comprising criminal law norms. The suggested classification takes into account the positive aspects of the existing ones norms and at the same time improves them, because it also takes into account the specific features of the actual criminal law norms and sources, their correlation and interrelation, and not only the historical stages of the development of the state and the law of Ukraine.

It has been proven that at the current stage of state formation and European integration of Ukraine, an important category in the legal field consists of international legal standards aimed at regulating certain spheres of legal relations. Currently, Ukraine has signed and ratified a number of fundamental conventions, international treaties, pacts and other documents dedicated to family issues, children and persons in need of guardianship and care.

It was determined that the basis of international legislation in the field of family protection are the international legal documents of the UN, which contain the main requirements of state policy in this area, including: the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, the Convention on the Rights of a child, the Vienna Declaration and Program of Action of the World Conference on Human Rights, the Beijing Declaration adopted at the Fourth World Conference on the Status of Women, the European Convention on the Adoption of Children, the European Convention on the Repatriation of Minors, The European Convention on the Legal Status of Illegitimate Children, the Convention on Marriage and the Recognition of the Validity of Marriages, the Convention on the Law Applicable to Matrimonial Property Regimes and the Charter of Fundamental Rights of the EU, as well as the decisions of the ECtHR.

It is proved that a special place among international treaties in the field of legal of the family as an institution is occupied by the 2011 Convention of the Council of Europe on the prevention of violence against women and domestic violence and the fight against these phenomena (Istanbul Convention), the main goals of which are the prevention, prosecution and elimination of such phenomena as violence against women and domestic violence, as well as promoting the elimination of all forms of

discrimination against women and the achievement of equality between women and men, and also the Council of Europe Convention on the Protection of Children from Sexual Exploitation and Sexual Violence (the Lanzarote Convention) as the first international agreement to deal with domestic or family sexual violence against children.

It is stated that the object of criminal legal protection are the family values that are fundamental and important for an individual, society and the state, including the family, as a valuable asset produced in the process of social development, which due to its high social status and importance need to be protected from criminal law violations precisely by means of the criminal legislation. Criminal legal protection of the family is a necessary component of their state protection, which is one of the most important tasks of a socially oriented state.

It is suggested to treat the family as a social group consisting of individuals who are married (registered or unregistered), their children and other persons connected by family ties with spouses, blood relatives, and carries out its life activities on the basis of a common economic , household, moral and psychological order, mutual rights and obligations. Family relations form an independent sphere of social life, which consists of relations in the sphere of normal functioning of the family and raising children and is an independent type of relations that have their own structure with their own characteristics (subject, object and contents).

It was determined that a criminal offense that violates the socio-legal institution of the family can be defined as an offence that has all the features of a criminally punishable act, aimed at violating family legal relations, the mandatory subject of which is a family member. Based on the features of the specific object of this type of criminally punishable acts, it is suggested to divide the latter into three main types: 1) criminal offenses against personal non-property family relations (Articles 126-1, 148, 151-2, 166, 168, 169 of the Criminal Code of Ukraine); 2) criminal offenses against property family relations (Articles 164, 165, 167 of the Criminal Code of Ukraine); 3) criminal offenses against the normal development of a child (Articles 137, 150, 150-1,

155, 156, 156-1, part 3 of Article 301-1, 301-2, 304, 323, 324 of the Criminal Code of Ukraine).

It is reasoned that the generic object of the criminal offenses against family are the social relations in the sphere of creation and functioning of the family and ensuring the normal development of the child. The generic object includes the system of aspectual objects - social relations in the sphere of protecting non-property family rights; social relations in the sphere of protecting property family rights; social relations in the sphere of providing normal physical, social, spiritual, psychological and sexual development of a child.

The direct object of a criminal offense against the family is a specific social relationship protected by law, which suffers (may suffer) damage in the event of such an offense.

It was established that the matter of relations as part of the object of criminal offenses against the family are the intangible and material values necessary to ensure the normal existence of the family and the development of the child, and the contents of social relations, that are the object of criminal offenses against the family, are the social links between their subjects (participants of relations). Also, a specific feature of criminal offenses against the family are the bearers of material or immaterial values, who are treated as the matter of social relations – these, are natural persons - victims of criminally punishable acts (a family member, or a person with equal status).

It is justified that the objective side (*actus reus*) of criminal offenses against the family is a process of socially dangerous and illegal violation of family relationships and/or relationships that ensure the peaceful coexistence of family members and the normal development of children. Such violations can be carried out by committing only certain actions or omissions capable of harming them by their nature. The vast majority of criminal offenses against the family are characterized by material *corpus delicti*. Socially dangerous consequences as the featurea of these criminal offenses are constructed by the legislator mainly as an evaluative concept (causing significant harm to the health of the victim, causing (flicting) serious consequences, causing the death of a minor or other serious consequences, etc.).

It is proved that the subjective side (*mens rea*) is characterized by: 1) direct intention regarding the act, 2) intention regarding the act and its consequences, 3) intention regarding the act and carelessness for the consequences, 4) carelessness as form of guilt. Difficulties have been identified in determining the form of guilt in such acts, the main and (or) qualified components of which are material, which is caused by the lack of a clear legislative definition of the form of guilt in relation to certain criminally punishable acts. It is suggested to treat an act committed out of carelessness as a criminal offense against the family only in case it is specifically foreseen by the relevant article of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine.

It was found that the subject of criminal offenses against the family can be general and special. Special subjects are persons who are family members (and persons with equal status) and who are assigned with certain family duties by family law, as well as persons who perform professional or official duties to ensure the proper existence of family relations and relations regarding the normal development of children. Among the special subjects of the considered criminal offenses, it is also necessary to distinguish adults, *id est*, persons over the age of 18 at the time of committing the offense, as well as the persons who have previously committed such criminal acts and (or) have been convicted for their commission.

Analysis of 16 foreign criminal codes showed that 12 of them (Georgia, Kazakhstan, Latvia, Moldova, Tajikistan, Uzbekistan, Azerbaijan, Armenia, Lithuania, Spain, Poland, Germany) contain a separate section (chapter, paragraph) devoted to family protection. The other 4 criminal codes (Netherlands, France, Estonia, Italy) do not have such a structural part. It is noted that the Criminal Code of Ukraine is not inferior to foreign acts of criminal legislation in relation to included norms that protect the family, but the lack of system and "scattering" of the relevant *corpus delicti* of criminal offenses under various sections of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine complicates comprehensive perception and negatively affects the implementation of criminal protection and the preventive effect of the relevant criminal law norms.

Study of the criminal legislation of foreign countries resulted in possibility, to systematize the articles of the foreign Criminal Codes into three groups: norms aimed at the criminal legal protection of the institution of marriage (prohibition of incest, forced marriage, bigamy, etc.); norms aimed at the criminal law protection of the institution of adoption and related relations (prohibition of illegal adoption (adoption), substitution of a child, violation of the secrecy of adoption, etc.); norms dedicated to the criminal law protection of the main areas of family functioning, which in turn express and concentrate its essence and social purpose (educational, reproductive, economic, socio-psychological function of the family).

It is noted that the reflection in the national legislation of the latest trends in modern criminal legal research and the implementation of the principles of bioethics, which are innovative for the classical school of criminal law, are seen as the need of the hour, because dynamic scientific progress and innovative discoveries, which have become an integral part of life, in the absence of effective levers of influence at various kinds of abuse, instead of the expected positive effect, will lead to extremely negative consequences.

It has been established that most countries, primarily European, contain a significant number of constructive restrictions on the use of assisted reproductive technologies, while Ukraine is one of the few countries in the world where such restrictions are extremely insignificant, which leads to the possibility of commercial surrogacy. There is a very fine line between such technology, child trafficking, and the exploitation of women in the criminal sense, which provides a favorable basis for abuses and illegal practices in this area, which are mostly characterized by a significant degree of organization and commercialization. Such a situation is unacceptable and requires an appropriate response from the state, therefore it is suggested to impose a criminal ban on commercial surrogate motherhood.

The issue of social (civil) partnership as a type of family relations characteristic of some countries of the world is considered, on the basis of which it is noted that the current national legislation does not contain this form of organization of family

relations, and accordingly there is no need for criminal law protection of this phenomenon.

The need to review approaches to solving problems related to the criminally illegal influence on the foundations of the social system and basic family values is reasoned, and that is why it is considered necessary to return to the issue of imposing a criminal ban on committing adultery by criminalizing infidelity of the spouses (adultery).

Ways of resolving issues of violation by parents or persons who replace them of the property rights of minor children and violation on relations between spouses or persons who are not married but live in the same family are suggested; relations between spouses or a man and a woman whose marriage has been terminated, as well as persons who were not married, but lived in the same family for a long time, regarding the maintenance of one of them by the other; relations regarding sustaining of parents or persons replacing them, of property belonging to their minor children or children under their guardianship as private property or as joint ownership.

Based on the research results, the following are the relevant directions for further improvement of domestic criminal legislation in the field of family protection: supplementing the general list of objects of criminal protection; grouping of criminal offenses against the family by family object into one independent separate section of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine; provision in this section, among the already existing *corpus delicti*, compositions (*corpus delicti*) of new criminal offenses, the need to impose which is influenced by the processes of globalization and the active course of Ukraine to European integration, which requires taking appropriate actions to implement the norms of international treaties and adaptation to international and European legal standards; revisions of current criminal prohibitions in order to regulate the protection of those relations in the sphere of family protection, which are currently not covered by the norms of criminal prohibitions; systematic review of the norms of the Criminal Code of Ukraine for uniformity of use and the same ratio of the terms "child", "minor", "juvenile" in them; improvement and unification of lists of special subjects of criminal offenses from among parents and persons, who replace them.

Key words: criminal law research, grounds of criminalization, comprehensibility and certainty of criminal law, family, child, minor, juvenile, protection of children and parents, domestic violence, health care system, criminal law protection, object of criminal law protection , criminal law protection of the family, criminal offenses against family and children, criminology.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Сікан О.М. Аксіологічні передумови кримінально-правової охорони сім'ї. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4. С. 139-141. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2019.4.1.31>.
2. Сікан О.М. Домашнє насильство в архітектоніці кримінального закону. *Юридичний бюлетень*. 2019. Вип. 11. Ч. 2. С. 213-219. DOI: <https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019.11-2.28>.
3. Сікан О.М. Перелюб (адюльтер) як злочин проти сім'ї. *Юридичний вісник*. 2020. № 4. С. 172-179. DOI: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i4.1986>.
4. Сікан О.М. Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей як злочин проти сім'ї. *Юридичний бюлетень*. 2020. Вип. 12. С. 134-140. DOI: <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2020.12/19>.
5. Сікан О.М. Сурогатне материнство – питання криміналізації. *Науковий журнал «KELM (Knowledge, Education, Law, Management)»*. 2021. № 3(39). Vol. 2. Р. 195-207. DOI: <http://doi.org/10.51647/kelm.2021.3.2.31>.
6. Сікан О.М. Стамбульська конвенція в національній практиці: окремі кримінально-правові аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 592-594. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/143>.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Сікан О.М. Попередження злочинів проти сім'ї у системі забезпечення прав неповнолітніх. *Ювенальна політика та ювенальна юстиція в сучасній державі: матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 21-22 верес. 2007 р.)*. Одеса, 2007. С. 241-245.

8. Сікан О.М. Злочини проти сім'ї та неповнолітніх: кримінологічний аспект. *Законність і правопорядок у сучасній Україні*: матеріали конференції (м. Одеса, 19-20 груд. 2008 р.). Одеса, 2008. С. 73-75.

9. Сікан О.М. Порівняльна характеристика кримінальної відповідальності за злочини проти сім'ї та неповнолітніх за кримінальним кодексом України та кримінальним кодексом Російської Федерації. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. і аспірант. складу (м. Одеса, 5-6 черв. 2009 р.) Одеса, 2009. С. 550-551.

10. Сікан О.М. Соціальне і правове визначення сім'ї, сімейних відносин та його значення для кримінально-правової охорони. *Генезис публічного права: від становлення до сучасності*: зб. наук. праць. Миколаїв, 2010. С. 159-160.

11. Сікан О.М. Умисне вбивство члена своєї сім'ї або свого ближнього, як кваліфікований вид вбивства. *Пошук концептуальних засад розбудови правової системи України*: матеріали Всеукр. конф. (м. Львів, 10-11 черв. 2011 р.) Львів, 2011. С. 113-115.

12. Сікан О.М. Проблеми призначення покарання неповнолітнім. Актуальні питання сучасної юридичної науки: Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11-12 черв. 2011 р.). Харків, 2011. Т. 2. С. 71-72.

13. Сікан О.М. Кримінально-правова охорона сім'ї та сімейного життя. *Актуальні питання сучасної юридичної науки*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11-12 черв. 2011 р.). Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2011. С. 71-72.

14. Сікан О.М. Щодо питання кримінально-правового захисту від насильства в сім'ї. *Подальші наслідки реформування законодавства України*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 18-19 черв. 2011 р.). Одеса, 2011. Ч. II. С. 90-91.

15. Сікан О.М. Умисне вбивство члена своєї сім'ї як кваліфікований вид вбивства. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. складу, присвяченої 15-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» та 165 –річчю Одеської школи права (м. Одеса, 20-21 квіт.

2012 р.) Одеса: Фенікс, 2012. Т. 2. С. 294-296. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/22715>.

16. Сікан О.М. Генезис кримінально-правової охорони сім'ї в законодавстві України. *Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 15-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» та 165 –річчю Одеської школи права (м. Одеса, 30 листоп. 2012 р.). Одеса: Фенікс, 2012, Т. 2. С. 212-214.

17. Сікан О.М. Злочини, пов'язані з домашнім насильством: проблеми дефініції. *Теоретичні та практичні проблеми правового регулювання суспільних відносин*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17-18 січня 2020 р.). Харків, 2020. С. 108-112.

18. Сікан О.М. Міжнародно-правові передумови встановлення кримінальної заборони примушування до шлюбу (ст. 151-2 КК України). *Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі заходи попередження злочинності*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 25 листоп. 2022 р.). Одеса: ОДУВС, 2022. С. 101-104. URL: <http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/4461/1/95.pdf>.

19. Сікан О.М. Геноцид, викрадення чи депортація українських дітей агресором: окремі роздуми. *Завдання кримінального права в умовах надзвичайного стану*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 25-річчю утворення Національного університету «Одеська юридична академія» (м. Одеса, 9 груд. 2022 р.). Одеса: ПРЦ НАПрН України, НУ «ОЮА», 2022. С. 162-165. URL: <http://surl.li/fpqin>.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ СІМ'Ї.....	16
1.1. Аксіологічні передумови та генезис кримінально-правової охорони сім'ї в правовій доктрині та законодавстві України.....	16
1.2. Міжнародно-правові стандарти охорони сім'ї.....	36
1.3. Питання визначення поняття сім'ї як самостійного об'єкта кримінально-правової охорони.....	49
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ СІМ'Ї ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ.....	65
2.1. Поняття та класифікація кримінальних правопорушень проти сім'ї за кримінальним законодавством України.....	65
2.2. Особливості об'єктивних ознак кримінальних правопорушень проти сім'ї.....	80
2.3. Суб'єктивні ознаки кримінальних правопорушень проти сім'ї.....	121
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ СІМ'Ї.....	138
3.1. Зарубіжний досвід кримінально-правової охорони сім'ї.....	138
3.2. Межі кримінально-правової охорони сім'ї в умовах євроінтеграції.....	150
3.3. Актуальні шляхи вдосконалення кримінально-правового регулювання охорони сім'ї.....	172
ВИСНОВКИ.....	184
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	196
ДОДАТКИ.....	234

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- ВРУ** – Верховна Рада України
- ВС** – Верховний Суд
- ЄДРСР** – Єдиний державний реєстр судових рішень
- ЄКПЛ** – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод
(Європейська конвенція з прав людини)
- ЄРДР** – Єдиний реєстр досудових розслідувань
- ЄСПЛ** – Європейський суд з прав людини
- КК** – Кримінальний кодекс
- КК України** – Кримінальний кодекс України
- КМУ** – Кабінет Міністрів України
- КПК України** – Кримінальний процесуальний кодекс України
- КС України** – Конституційний Суд України
- МОЗ** – Міністерство охорони здоров'я України
- ООН** – Організація Об'єднаних Націй
- ПАРЄ** – Парламентська асамблея Ради Європи
- ПВС** – Пленум Верховного Суду
- ППВСУ** – Постанова Пленуму Верховного Суду України
- РЄ** – Рада Європи
- ФРН** – Федеративна Республіка Німеччина
- ЦК України** – Цивільний кодекс України
- ст.** – стаття
- ч.** – частина

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Інтенсифікація світових процесів глобалізації, масштабні державні трансформації обумовлені курсом на поглиблену євроінтеграцію України та ускладнені конфліктом геополітичних інтересів, зумовлюють високі соціальні ризики та істотні зміни у всіх сферах життєдіяльності суспільства. За таких умов першочергового захисту та підтримки потребують основні системоутворюючі інститути, що складають соціальну структуру суспільства, одним з яких виступає сім'я. Сім'я є первинним індикатором як позитивних, так і негативних процесів у державі, загально визнаною соціальною цінністю, інтегральним показником суспільного розвитку, який відображає моральний стан суспільства і є могутнім фактором формування демографічного потенціалу, що визнано в усьому світі.

Поєднуючи в собі приватний та публічний інтереси, сім'я виконує такі специфічні функції, які не здатен виконати жоден інший інститут. Від сім'ї залежить виховання майбутніх поколінь, що є передумовою успішного розвитку та процвітання держави. Без повноцінного функціонування інституту сім'ї неможливим є вирішення економічних і соціальних проблем держави, утвердження здорових моральних цінностей, належна соціалізація особи, розвиток духовності та культури, забезпечення наступності поколінь, відтворення айдентики та збереження генетичного коду нації тощо. Саме тому держава і суспільство зацікавлені у фізично й морально здоровій сім'ї, яка здатна реалізувати свій соціальний потенціал та виконувати суспільно важливі функції.

Державний обов'язок охорони сім'ї закріплено на рівні конституційних положень, що є показником визнання цінності сім'ї, розуміння її впливу на суспільний розвиток і процес формування окремої особистості, усвідомлення того, що сім'я є основою матеріальної і духовної підтримки людини, належною сферою розвитку і соціалізації дітей. У цілому багаторівнева регламентація у нормах міжнародного та національного законодавства особливого значення сім'ї підтверджує необхідність та обов'язковість її охорони усіма можливими

способами, у тому числі кримінально-правовими як найбільш ефективними у запобіганні суспільно небезпечним посяганням.

Оскільки сімейні відносини характеризуються високою суспільною значимістю та посягання на них характеризуються підвищеним рівнем суспільної небезпеки, гарантії забезпечення державою механізмів охорони суспільно важливих відносин від кримінально караних посягань є одним з головних пріоритетів і завдань, що потребує нагального та ефективного вирішення. Таке законодавство існує, але його детальний аналіз свідчить про недостатність охорони інституту сім'ї в цілому та кримінально-правовими засобами зокрема. Так, держава має низку нормативно встановлених правових заходів охорони сім'ї, але коло негативних явищ та тенденції до їх зростання обумовлюють потребу більш активного втручання держави, у тому числі кримінально-правового. Важливо зауважити, що чинний Кримінальний кодекс України не містить серед переліку об'єктів кримінально-правової охорони даного інституту, хоча і на міжнародному, і на національному рівні регламентовано особливий статус та державна охорона сім'ї як природної, первинної та основної ланки суспільства.

В умовах нестабільності, кризових явищ та надзвичайного стану у державі виникає соціальна напруженість, рівень якої все більше проявляється у сімейній сфері, зростає кількість проявів жорстокості та вбивств, діти використовуються батьками для зайняття жебрацтвом, втягуються у протиправну та аморальну діяльність, трапляються факти підміни дітей, незаконного усиновлення та удочеріння, продажу дітей власними батьками, невиконання обов'язків з виховання дітей батьками або особами, що їх замінюють, зловживання батьківськими правами, а також злісна невіплата аліментів та коштів на утримання непрацездатних батьків.

Особливої уваги заслуговує сфера застосування допоміжних репродуктивних технологій, масштаби використання яких свідчать про те, що Україна є одним із світових центрів сурогатного материнства, що супроводжується безліччю зловживань і протиправних практик та здійснюється на комерційній основі. Через відсутність адекватного законодавчого регулювання існує занадто «тонка межа»

між торгівлею людьми, незаконною трансплантологією та експлуатацією жінок у транснаціональних масштабах. До того ж кримінальні правопорушення у сімейній сфері, у зв'язку зі специфікою відносин, характеризуються високою латентністю.

Особливо актуальними наразі є питання захисту інституту сім'ї, прав та інтересів дітей, впровадження додаткових дієвих заходів та державних гарантій батьківства і материнства, збереження генофонду української нації в умовах повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України, захоплення територій суверенної держави із масовим протиправним вивозом українських громадян, та особливо дітей.

Актуальність дослідження цієї теми зумовлена необхідністю розробки та реалізації сучасної кримінальної політики держави у сфері створення ефективного механізму всебічної охорони сім'ї та кожного з її членів для забезпечення найповнішого виконання сім'єю своїх функцій, підвищення її життєвого рівня, посилення ролі сім'ї як первинного осередку суспільства, адже всебічний захист сім'ї є передумовою сприятливого соціально-економічного і демографічного майбутнього держави, суспільства в цілому та окремої особи зокрема.

Науково-теоретичним підґрунтям для виконання дисертації стали праці українських та зарубіжних вчених у сфері кримінального права, присвячені проблемам відповідальності за кримінальні правопорушення проти сім'ї та неповнолітніх, а також праці із загальної теорії права, історії держави і права України та зарубіжних країн, сімейного, трудового та цивільного права. Вагомий внесок у розробку фундаментальних питань кримінально-правової охорони сім'ї та суміжної тематики зробили Андрушко А.В., Бабенко А.М., Байлов А.В., Бандрука О.І., Белова О.І., Бородавко О.С., Бортник В.А., Брайловська А.І., Васильківська І.П., Вереша Р.В., Гальцова В.В., Даценко С.В., Денисов С.Ф., Дерев'янка О.В., Дорош Л.В., Дудоров О.О., Євтеєва Д.П., Зінченко І.О., Калмиков Д.О., Камінський П.В., Козак В.А., Лихова С.Я., Морозюк С.М., Мирошніченко Н.А., Навроцький В.О., Панова Т.О., Стрельцов Є.Л., Тавлуй О.В., Триньова Я.О., Туляков В.О., Хавронюк М.І., Юзікова Н.С., Явор О.А. та інші. Однак комплексних наукових досліджень з цієї проблематики в умовах

глобалізації та активного процесу євроінтеграції, з урахуванням нових викликів сучасності, розвитку технологій та інформатизації, формування нових протиправних практик, наразі немає. Чимало аспектів цієї проблеми залишаються гостро дискусійними та такими, що потребують комплексного дослідження і відповідного подальшого вдосконалення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження спрямоване на реалізацію положень Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 р. № 1209 р.; Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, ухваленої Законом України від 18 березня 2004 р. № 1629-IV; Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 25 серпня 2015 р. № 501/2015.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до планів Південного регіонального центру Національної академії правових наук України: № 148/3-Б «Регіональна юридична наука: сучасні завдання» на 2019-2024 роки та № 86/16 «Актуальні напрямки розвитку юридичної науки для подальшого розвитку регіонів України» на 2013-2018 роки; науково-дослідної роботи кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія» «Стан, тенденції та перспективи розвитку кримінального права у XXI столітті» на 2018-2022 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір на 2018-2022 роки» (державний реєстраційний номер 0116U001842).

Мета і завдання дослідження. Метою є комплексне кримінально-правове вивчення сім'ї як об'єкта кримінально-правової охорони, а також формування пропозицій щодо вдосконалення національного кримінального законодавства про відповідальність за кримінальні правопорушення проти сім'ї.

Для досягнення цієї мети в дисертації вирішувалися такі ***завдання***:

дослідити аксіологічні передумови та генезис кримінально-правової охорони сім'ї в правовій доктрині та законодавстві України;

проаналізувати міжнародно-правові стандарти охорони сім'ї;

з'ясувати особливості поняття «сім'я» як самостійного об'єкта кримінально-правової охорони;

запропонувати класифікацію та визначити систему кримінальних правопорушень проти сім'ї;

розглянути особливості об'єктивних ознак складів кримінальних правопорушень проти сім'ї;

проаналізувати особливості суб'єктивних ознак складів кримінальних правопорушень проти сім'ї;

здійснити порівняльний аналіз стану та особливостей законодавчого регулювання кримінально-правової охорони сім'ї за законодавством України та зарубіжних країн;

встановити особливості меж кримінально-правової охорони сім'ї в умовах євроінтеграції;

сформулювати і обґрунтувати пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення кримінально-правового регулювання охорони сім'ї.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що забезпечують кримінально-правову охорону сім'ї.

Предмет дослідження – сім'я як об'єкт кримінально-правової охорони.

Методи дослідження. Методи дослідження використано з урахуванням поставленої в роботі мети та завдань, його об'єкта та предмета. Діалектичний метод дав можливість розглянути питання кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти сім'ї через дослідження більш загальних категорій кримінального права у їх єдності та діалектичному розвитку. За допомогою системно-структурного аналізу вдалося показати внутрішню побудову системи кримінально-правових норм, які передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення проти сім'ї, взаємозв'язок і взаємообумовленість елементів як в середині системи, так і з іншими правовими поняттями й

категоріями, обсяг та зміст відповідних понять, місце кримінальної відповідальності за вказані кримінальні правопорушення у системі норм та інститутів Особливої частини кримінального права. Історико-порівняльний метод дозволив показати генезис проблеми кримінально-правового захисту сім'ї, на базі аналізу кримінального законодавства минулих років і практики його застосування виявити тенденції розвитку законодавства щодо відповідальності за ці кримінальні правопорушення, простежити його взаємозв'язок із релігійними, моральними устоями та соціально-економічними умовами життя суспільства й держави, що дало можливість окреслити шляхи вдосконалення чинного кримінального законодавства на сучасному етапі. Догматичний метод дозволив проаналізувати норми чинного КК України, у яких передбачено відповідальність за кримінальні правопорушення проти сім'ї з точки зору додержання правил законодавчої техніки конструювання диспозицій і санкцій цих норм. Соціологічні методи використовувалися при вивченні практики застосування норм КК України, які передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення проти сім'ї. Порівняльно-правовий (компаративістський) метод застосовувався при порівнянні кримінального законодавства України, яке передбачає відповідальність за кримінальні правопорушення проти сім'ї, із відповідними нормами кримінальних законів інших держав, дослідженні міжнародно-правових та європейських стандартів у сфері захисту сім'ї. За допомогою системно-структурного методу було визначено місце кримінальних правопорушень проти сім'ї у системі кримінального права та законодавства, розроблено їх класифікацію; логіко-семантичний метод забезпечив поглиблення понятійного апарату щодо проблематики дослідження; застосування прогностичного методу дало можливість спрогнозувати наслідки запропонованих пропозицій з удосконалення чинного законодавства.

Нормативною базою дослідження є: Конституція України, Кримінальний кодекс України 2001 року та інші закони України, кримінальне законодавство зарубіжних країн, зокрема, Азербайджану, Вірменії, Грузії, Іспанії, Італії, Казахстану, Латвії, Литви, Молдови, Нідерландів, Польщі, Таджикистану,

Узбекистану, Франції, ФРН, Швейцарії, положення постанов Пленуму Верховного Суду, вищих судових інстанцій.

Емпіричну основу дослідження склали аналіз та узагальнення статистичних та аналітичних даних МВС України, Офісу Генерального прокурора, матеріалів національної судової практики, практика Європейського Суду з прав людини.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим в Україні спеціальним комплексним порівняльно-правовим дослідженням особливостей кримінально-правової охорони сім'ї в умовах оновленого кримінального законодавства України та євроінтеграційних процесів.

Наукова новизна дослідження розкривається у наступних положеннях, висновках та пропозиціях:

уперше:

запропоновано авторський підхід до визначення об'єктного складу кримінальних правопорушень проти сім'ї і проведена його видова класифікація, де родовий об'єкт – суспільні відносини у сфері створення і функціонування сім'ї та забезпечення нормального розвитку дитини; родовий об'єкт містить систему видових об'єктів – суспільні відносини у сфері охорони немайнових сімейних відносин; суспільні відносини у сфері охорони майнових сімейних відносин; суспільні відносини у сфері забезпечення нормального фізичного, психічного, психологічного, інтелектуального, соціального, духовного, та статевих розвитку дитини; безпосередній об'єкт – конкретні суспільні відносини, які охороняються законом і зазнають (можуть зазнати) шкоди у випадку вчинення такого посягання;

аргументовано ідею впровадження кримінально-правової заборони комерційного сурогатного (замінного) материнства з диференціацією на основний, кваліфікований та особливо кваліфікований склади, з метою врахування ступеня суспільної небезпеки та специфіки суб'єктного складу;

визначено потребу криміналізації перелюбу (адюльтеру), умовою настання відповідальності за вчинення якого встановлено обов'язкове настання суспільно небезпечних наслідків (самогубство потерпілого або члена сім'ї подружжя, втрата вагітності);

вироблено підхід (за рахунок редакції ст.ст. 165, 167 КК України) щодо врегулювання питання кримінально-правової охорони суспільних відносин: що виникають між подружжям шлюб між якими розірвано, а також особами, що не перебували у шлюбі, але тривалий час проживали однією сім'єю, з приводу утримання одного з них іншим; щодо управління батьками або особами, що їх замінюють, майном, яке належить їх дітям або дітям, які перебувають під їх опікою (піклуванням) на праві приватної власності або перебуває у їх спільній власності; щодо права власності на майно, що належить іншому члену сім'ї або перебуває у спільній з ним власності, а також ненадання іншому члену сім'ї коштів на його утримання, передбачених законом або шлюбним договором;

удосконалено:

ідею доповнення переліку об'єктів кримінально-правової охорони за рахунок внесення змін у ч. 1 ст. 1 КК України щодо охорони сім'ї виклавши її у наступній редакції: «Кримінальний кодекс України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, сім'ї, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням»;

концепцію утворення самостійного окремого розділу Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти сім'ї», який має містити групу кримінальних правопорушень (злочинів та проступків), що посягають на сімейні відносини та відносини, що забезпечують нормальний розвиток дітей;

періодизацію вітчизняного законодавчого процесу становлення та розвитку кримінально-правової охорони сім'ї;

наукове розуміння значення та впливу міжнародно-правових стандартів на систему національного законодавства в частині забезпечення державної охорони сім'ї в умовах курсу активної євроінтеграції, особливе значення серед яких за останні роки мали Стамбульська та Ланцаротська конвенції;

визначення та систему кримінальних правопорушень проти сім'ї на основі інтеграції системо утворюючих критеріїв, у результаті чого запропоновано

поділяти вказану групу посягань на три основні види: 1) кримінальні правопорушення проти особистих немайнових сімейних відносин (ст.ст. 126-1, 148, 151-2, 166, 168, 169 КК України); 2) кримінальні правопорушення проти майнових сімейних відносин (ст.ст. 164, 165, 167 КК України); 3) кримінальні правопорушення проти нормального розвитку дитини (ст.ст. 137, 150, 150-1, 155, 156, 156-1, ч. 3 ст. 301-1, 301-2, 304, 323, 324 КК України);

визначення предмета відносин, які є об'єктом кримінальних правопорушень проти сім'ї як матеріальні та нематеріальні цінності, необхідні для забезпечення нормального існування сім'ї та розвитку дитини, а зміст суспільних відносин, які становлять об'єкт кримінальних правопорушень проти сім'ї, як соціальний зв'язок між їх суб'єктами (учасниками відносин);

теоретичні положення щодо поняття потерпілої особи у складах кримінальних правопорушень проти сім'ї;

набуло подальшого розвитку:

науковий підхід до визначення системи зарубіжних кримінальних заборон та посягань на інтереси сім'ї, яка становить переважно такі три основні групи: норми, спрямовані на кримінально-правову охорону інституту шлюбу; норми, спрямовані на кримінально-правову охорону інституту усиновлення та пов'язаних із ним відносин; норми, присвячені кримінально-правовій охороні основних напрямів функціонування сім'ї, в яких, у свою чергу, проявляється та концентрується її сутність та соціальне призначення (виховна, репродуктивна, економічна, соціально-психологічна функції сім'ї);

положення щодо розуміння сім'ї в якості об'єкта кримінально-правової охорони як продукованого у процесі суспільного розвитку ціннісного надбання, що в силу високого суспільного статусу та важливого значення мають всебічно охоронятися від посягань засобами кримінального законодавства;

науковий підхід до визначення поняття сім'ї, сімейних відносин, їх виду, змісту та суб'єктного складу в кримінально-правовому значенні;

підхід до співвідношення понять «малолітній», «неповнолітній», «дитина» та методологічні рекомендації щодо утвердження системного та уніфікованого використання вказаної термінології у кримінальному законодавстві;

положення щодо визначення особливостей форм реалізації об'єктивної сторони кримінальних правопорушень проти сім'ї;

наукове розуміння особливостей суб'єктивної сторони кримінальних правопорушень проти сім'ї з необережною та змішаною формами вини, а також суб'єктного складу цього виду кримінально караних посягань.

Все це дало змогу запропонувати нові кримінально-правові норми та зміни у редакції існуючих кримінально-правових норм, які передбачають відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень проти сім'ї.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені в дисертації положення можуть бути використані у:

науково-дослідній діяльності – при розробці напрямів подальшого вдосконалення кримінального права з формуванням основних засад попередження кримінально протиправних посягань;

правотворчій діяльності – при підготовці змін і доповнень до чинного законодавства України;

правозастосовній діяльності – отримані висновки можуть використовуватися судовими і правоохоронними органами, як рекомендації щодо застосування окремих норм кримінального права та здійснення профілактичних заходів (Акт впровадження Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 24 березня 2023);

навчальному процесі – при проведенні занять із загальної та особливої частин кримінального права, спецкурсів (Акт впровадження Національного університету «Одеська юридична академія» від 17 грудня 2022 року);

правовиховній діяльності – при впровадженні положень існуючої кримінально-правової ідеології у правосвідомість фахівців та громадян у цілому (Акт впровадження Департаменту з питань цивільного захисту, оборонної роботи

та взаємодії з правоохоронними органами Одеської обласної державної адміністрації від 19 грудня 2022 року).

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія», висвітлені у доповідях на науково-практичних конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції «Ювенальна політика та ювенальна юстиція в сучасній державі» (м. Одеса, 21-22 вересня 2007 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Законність і правопорядок у сучасній Україні» (м. Одеса, 19-20 грудня 2008 року); Міжнародній конференції професорсько-викладацького складу «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 5-6 червня 2009 року); Всеукраїнській конференції «Пошук концептуальних засад розбудови правової системи України» (м. Львів, 10-11 червня 2011 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання сучасної юридичної науки» (м. Харків, 11-12 червня 2011 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання сучасної юридичної науки» (м. Харків, 12 червня 2011 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Подальші наслідки реформування законодавства України» (м. Одеса, 18-19 червня 2011 року); Міжнародній конференції професорсько-викладацького складу «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 20-21 квітня 2012 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права» (м. Одеса, 30 листопада 2012 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Теоретичні та практичні проблеми правового регулювання суспільних відносин» (м. Харків, 17-18 січня 2020 року); Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі заходи попередження злочинності» (м. Одеса, 25 листопада 2022 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Завдання кримінального права в умовах надзвичайного стану» (м. Одеса, 9 грудня 2022 року).

Публікації. Основні результати дослідження викладені у дев'ятнадцяти наукових публікаціях, п'ять із яких опубліковано у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, одна стаття – у науковому періодичному виданні іноземної держави та тринадцяти тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (363 найменування), додатків. Загальний обсяг дисертації становить 246 сторінок, із них основного тексту 195 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ СІМ'Ї

1.1. Аксіологічні передумови та генезис кримінально-правової охорони сім'ї в правовій доктрині та законодавстві України

В умовах глобалізації та цивілізаційної уніфікації українського суспільства, що супроводжують євроінтеграційні процеси сучасного державотворення, актуальними постають питання аксіологічного виміру та інтерпретації об'єктів соціокультурного надбання, визначення інтегративних перспектив їх розвитку й особливостей функціонування в нових реаліях соціально-політичного буття. Успішність державних трансформацій корелює з ефективністю охорони та належною увагою до основних, фундаментальних суспільних інститутів і цінностей.

«Детермінована євроінтеграційними змінами модернізація правового осягнення та необхідність визначення у процесі конвергенції та дивергенції універсальних міжсистемних аксіологічних констант зумовлюють поживавлення наукової дискусії щодо методології та евристичних можливостей аксіологічного підходу у правовому пізнанні, а також апологетів архітекτονіки системи об'єктів кримінально-правової охорони на основі ціннісних характеристик і змісту» [287, с. 139].

«Зважаючи на поживавлення наукового інтересу щодо вивчення проблемних питань застосування аксіологічного підходу у вивченні тих чи інших явищ соціально-політичного буття, необхідно зазначити про відсутність спеціальних досліджень у сфері кримінально-правової аксіології щодо цінностей, охорону або втілення яких забезпечує кримінальне право, впливаючи таким чином на формування та розвиток системи суспільних відносин та суспільства в цілому» [287, с. 140]. До морально-ціннісної «проблематики у процесі переоцінки усталених форм соціального буття повертає панівна парадигма постмодерну, що є загальним напрямом розвитку європейської культури» [232, с. 70].

На можливості використання ціннісного (аксіологічного) підходу як основного у визначенні найважливіших орієнтирів суспільного розвитку вказує К. Оробець, досліджуючи його застосування у кримінальному праві [217, с. 222]. Зокрема, аксіологічний підхід дозволяє виявити ціннісні властивості кримінального права [75, с. 28].

Загалом аксіологія розглядається як філософська дисципліна, яка досліджує цінності як «смыслоутворюющую» основу буття людини, що спрямовує і мотивує її життя, діяльність, конкретні вчинки. «Як учення про цінності, взяте у контексті світоглядного розуміння людини, аксіологія дозволяє характеризувати ієрархію цінностей, які склалися стосовно конкретного світогляду й антропології, описувати їх зміст стосовно конкретної цивілізації, взятої у певному історичному часі» [116, с. 270], – наголошує С.А. Калінін.

Цінності, як слушно стверджує З. Петрович, «виступають невід’ємною складовою частиною культури суспільства й віддзеркалюються у свідомості людини» [224, с. 7].

«Цінності перебувають на найглибшому рівні серед важелів прийняття рішень, бо саме вони визначають ідеологічні переконання індивідів і мотивацію їхніх вчинків. Саме до цінностей, слід звертатися для остаточного обґрунтування своїх дій. Цінності виходять за межі конкретних ситуацій (що можуть вирішуватися індивідом під впливом інтересів і переконань), бо визначають головні цілі та сенс життя, тому вони найяскравіше проявляються у кризові моменти для індивіда або соціуму» [348].

Ціннісна парадигма, прийнята переважною більшістю громадян, є «основою цілісності соціальної системи, визначає не лише напрями цивілізаційного розвитку, але і його принципи, не лише консолідує суспільство, але й пропонує інструменти суспільних змін» [349, с. 159–160].

Саме тому «будь-яка ідеологія, яка претендує на успіх, має поєднуватися з цінностями традиційної культури, щоб цінності нової ідеології, зазвичай модернізаційні, лише інколи консервативно-реставраційні, стали цінностями культури як більш широкої та сталої сфери» [196, с. 15].

Особливого значення у зазначеному контексті набувають феномени буття, які протягом тривалого історичного періоду не втрачали своєї здатності забезпечувати сталий розвиток і збереження національної ідентичності, проте нині характеризуються кризовим станом, потребуючи належної уваги й охорони.

Так, динамічні євроінтеграційні процеси виявилися лакмусовим папірцем онтології соціально-політичної системи, першочергово позначившись на сім'ї як первинній, фундаментальній складовій частині структури суспільства, найбільш вразливої до соціально-політичних перетворень. «Фактично не існує жодних сторін життя суспільства, в які б не була інтегрована сім'я, які б не зачіпали щонайменші аспекти її функціонування або перебували поза її реальністю» [186, с. 103].

Поліфункціональний характер та аксіологічний зміст сім'ї забезпечили тривалий історичний процес її філософського пізнання, а також можливість у конкретний історичний період, використовуючи усі можливості діалектичного методу, аналізувати та вирішувати проблемні питання революційно-трансформаційних змін і кризових явищ у сімейній сфері.

Констатуючи факт доволі поживавленого, проте порівняно короткого періоду вітчизняного філософського інтересу до пізнання феномену та соціально-культурних особливостей сучасної української сім'ї, необхідно зауважити щодо відсутності парадигми її буття та подальших трансформаційних перетворень, у зв'язку з чим постають питання можливості та доцільності перспектив збереження інституту сім'ї у сучасному соціокультурному сенсі із запровадженням відповідних механізмів її кримінально-правової охорони.

Важливими у вирішенні зазначених питань видаються можливості універсалізму як підходу до розгляду цінностей, що ґрунтується на трансцендентальній традиції розуміння цінностей і визнанні наявності культурних універсалій, які в аксіологічному розумінні визначаються загальнолюдськими цінностями.

У філософській думці вони тлумачаться як трансцендентальні, тобто такі, що «виходять за межі історичного досвіду та притаманні усім соціокультурним спільнотам і не залежать від історико-культурного контексту» [329, с. 76].

«У правових дослідженнях універсалізм в аксіологічному підході визначається визнанням універсальних, трансцендентальних цінностей» [329, с. 76]. Розуміння цінностей з точки зору універсалізму засвідчує наявність спільної «людської природи та визначається утвердженням загальних для всього людства ціннісно-світоглядних ідеалів і стандартів. Фундаментальні цінності людини стають базою аксіології права, утворюючи сутнісну константу юридичного простору» [329, с. 76].

У юридичній літературі «до групи базових цінностей, які сприймаються та визнаються більшістю людей, відносять, зокрема, сім'ю, особисте життя та продовження роду» [74, с. 130–131]. Вбачається, що саме такі цінності, котрі є базовими універсальними константами здатними забезпечувати нормальне функціонування і розвиток особистості, суспільства та держави, мають виступати об'єктами кримінально-правової охорони.

«Визначивши певні цінності об'єктами кримінально-правової охорони шляхом формулювання норм Особливої частини КК, законодавець виокремлює їх як елемент складу кримінального правопорушення, який виникає з моменту набуття чинності відповідної кримінально-правової норми та який встановлює покарання за посягання на визначену сферу відносин» [287, с. 139-141].

Як слушно зауважує В.О. Туляков, «кримінальний кодекс нового типу як «негативна» конституція країни має передбачати відповідальність виключно за «природні» злочини, що суперечать концепції соціального натуралізму, сутність яких походить не стільки із системного доктринального аналізу юридичної форми, як із логіки захисту конституційних принципів і принципів права, визнаних цивілізованими державами з виділенням в Особливій частині КК розділів, присвячених злочинам проти особи, сім'ї, суспільства та держави з паралельним існуванням кодексу кримінальних проступків і кримінальних законів *sui generis*» [318, с. 218].

«Багатоаспектний цивілізаційний вибір геополітичних і культурних векторів є продуктивним лише тоді, коли стає похідним від іманентного вибору способу життя і цінностей, тих цінностей, що насправді відповідають інтересам України і є органічними та продуктивними для її громадян» [226, с. 3]. Імперативом успішного розвитку української державності є необхідність опори на власну самобутність, орієнтація на національну і цивілізаційну ментальну ідентичність та аксіологічні основи генезу. «Тому в період державних трансформацій надважливо чітко розуміти, які саме інститути та цінності потребують першочергової охорони та мають незамінне значення для збереження основ національної ідентичності, яке місце займає та чи інша цінність у системі загальнонаціональних цінностей і які механізми є найбільш ефективними для досягнення поставленої мети» [287, с. 141].

З урахуванням традицій і ментальності українського народу видається, що саме традиційна модель сім'ї є належною моделлю організації сімейних відносин в українському суспільстві, здатною у перспективі подолати можливу кризу сімейних цінностей, зумовлену акцептом євро інтеграційних змін, та зберегти культурологічні особливості генезу української родинності.

«Визнаючи надважливе значення сім'ї для розвитку та нормального буття особи, держава утверджує в суспільстві сімейні цінності» [105, с. 47], і тому кримінально-правова охорона сім'ї та сімейних цінностей є безумовною необхідністю, яка сприятиме їх збереженню та належній охороні.

Як зазначає Д.О. Балобанова, «у кожному окремому випадку перед введенням або зняттям кримінально-правової заборони, необхідним є вивчення історичних, моральних, правових та інших уявлень у суспільстві щодо діяння яке підлягає криміналізації [35].

Як історична форма організації життя людей сім'я постійно видозмінювалася, враховуючи соціально-політичні вимоги до впорядкування міжособистісних стосунків та відображаючи позитивні і негативні моменти того чи іншого історичного періоду державотворення, але ніколи при цьому не втрачала свого системоутворюючого значення.

Довгоісторичне існування та поліфункціональний характер сім'ї, її місце, роль та значення, зумовлюють постійний науковий інтерес до пізнання та вирішення питань належного регулювання і охорони сімейних відносин, у тому числі кримінально-правовими засобами.

Взагалі питання кримінально-правової охорони сім'ї, зважаючи на її особливий статус та приватний характер сімейних відносин, відноситься до числа вкрай дискусійних та лишається актуальним і в умовах сьогодення.

Ретроспективний огляд кримінального законодавства, нормами якого в той чи інший період часу здійснювалася охорона сім'ї від суспільно небезпечних посягань, дозволить проаналізувати, як видозмінювалася система кримінальних заборон та видів покарань, виявити історичні передумови криміналізації тих чи інших видів посягань та запропонувати шляхи вирішення проблемних питань кримінально-правової охорони сімейних відносин з урахуванням історичного досвіду, реалій сьогодення та євроінтеграційних перспектив.

Будь-який правовий припис, що діє в державі, неодмінно сягає своїм корінням у минуле її народу і якщо дослідник прагне детально вивчити будь-який існуючий зараз юридичний інститут, як слушно підкреслював відомий криміналіст минулого М.С. Таганцев, «то необхідно простежити його історичну долю, тобто ті обставини, в силу яких з'явилася та чи інша правова норма, й ті видозміни, яких вона зазнала у своїй еволюції» [310, с. 21].

Визначення злочинного чи незлочинного у суспільстві залежало від певного історичного етапу його розвитку і відображало притаманні часу традиції, культуру та моральні цінності. Видатний український криміналіст XIX ст. О.Ф. Кістяківський зазначав, що «здійснюючи аналіз розвитку і змін кримінального права, легко помітити, що воно найбільшою мірою є справою людини даної епохи, несе на собі відбиток характеру та якості цієї людини та суспільного середовища, в якому вона існує. Таким чином, зміни в кримінальному праві залежать виключно від розвитку і змін людини у розумінні роду» [343]. Ця обґрунтована думка застерігає від невиправданого «осучаснення» при аналізі кримінально-правових норм минулого, коли зміст останніх оцінюється виключно

з позиції їх відповідності положенням сучасного законодавства та науки, ігноруючи по суті специфіку правової культури та законодавчої техніки відповідного історичного періоду. Аксиоматичним є положення про те, що розвиток кримінально-правової науки неможливий без ґрунтовного вивчення її історії, всебічного осмислення здобутків і прорахунків учених минулого.

Загальновизнано, що ґрунтовне теоретичне дослідження будь-якого правового явища неможливе без історичного методу пізнання [111; 284].

Історико-порівняльний метод пізнання кримінального права є одним з найважливіших методологічних законів. Зазначається, що «розвиток кримінального законодавства неможливий без аналізу окремих концептуальних положень історії вітчизняної кримінально-правової науки» [174, с. 47].

Одним із завдань науки кримінального права України та інших держав є «дослідження пам'яток і шкіл кримінального права, що діяли на теренах України, оскільки їх положення і напрацювання можуть бути використані в сучасний період при втіленні принципу наступництва в кримінальному праві» [333, с. 66].

Як слушно зауважує А. Савченко, «використовуючи знання про історію кримінального законодавства, можна дослідити особливості генезу різноманітних кримінально-правових явищ та інститутів у кожній державі світу, простежити як виникли, розвивалися й удосконалювалися (трансформувалися) норми права, які позитивні та негативні риси були у минулому, від чого треба відмовитися, на що слід звернути увагу в майбутньому тощо» [279, с. 38-39].

Кримінальне право, як визначає О. Харитонova, «це система, що розвивається в історії, що одночасно містить у собі не тільки елементи дня сьогодення, але і зберігає риси минулого, намічає контури майбутнього. Хоча право у своєму розвитку, реагуючи на реалії життя, виходить за рахунок закріплення нових положень за межі наступності, новації не скасовують самої наступності. Ці новації стануть колись минулим і в силу наступності будуть певною мірою сприйняті на наступному етапі розвитку. Тут явно простежується діалектичний зв'язок послідовних станів права, що розвивається, тому необхідно

зробити висновок, що наступність у праві, у тому числі кримінальному, виступає як закономірність його розвитку, руху» [343, с. 28].

Під час дослідження генезису розвитку кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти сім'ї особливу увагу необхідно приділити періодизації становлення кримінально-правової охорони сім'ї.

Дослідження історії українського права, загалом, та кримінального, зокрема, ускладнюється історичним перебуванням українських земель протягом багатьох століть у складі різних держав з усіма похідними наслідками.

В юридичних джерелах учені-правники неоднозначно підходять до окреслення як періодів історії кримінального права та законодавства, так і критеріїв, за якими вони встановлюються. До того ж, як зазначають українські фахівці, в науковій літературі бракує спеціальних досліджень історії української кримінально-правової політики, отже, і визначення періодів розвитку історії вітчизняного кримінального законодавства, а тому науковцям доводиться звертатися в основному до джерел російського походження [19, с. 40; 20, с. 65].

Таку прогалину у вітчизняній науці кримінального права заповнюють:

- 1) історичні праці відомих українських учених: а) О.Ф. Кістяківського – «Права, по которым судится малороссийский народ» [122] (1879 рік) та «Элементарный учебник общего уголовного права с подробным изложением начал русского уголовного законодательства» [30] (1891 рік); б) Л.С. Білогриць-Котляревського – «Общие черты истории уголовного права» [43] (1893 р.) і «Новые направления в уголовном правоведении» [42] (1903 рік); в) О.О. Малиновського – «Источники уголовныхъ законовъ» [326] (1894 рік); 2) дослідження І.І. Яковкіна – «Законодательные акты Великого княжества Литовского XV-XVII вв.» [359] (1936 рік) та інших авторів робіт з історії та права України; 3) монографії науковців, оприлюднені в останні роки: а) П.Л. Фріса – «Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми» [339] (2005 рік); б) М.І. Хавронюка – «Кримінальне законодавство України та інших держав в континентальній Європі: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації» [341] (2006 рік); в) А.В. Савченка – «Кримінальне законодавство України та

федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження» [278] (2007 рік), у яких приділено увагу історичному розвитку кримінального законодавства України; 4) дисертаційні дослідження: а) С.В. Кудіна – «Становлення і розвиток кримінального права України у Х-першій половині XVII ст.» [123] (2001 рік); б) Е.М. Кісілюка – «Кримінальне законодавство в період Українського державотворення (1917-1921)» [172] (2003 рік); в) Д.І. Любченка – «Розвиток кримінального права Гетьманщини у другій половині XVII-XVIII ст.» [184] (2006 рік), г) М.І. Колоса – «Українське кримінальне право: походження, розвиток і сучасність» [131] (2019 рік) – зазначена робота присвячена комплексному дослідженню українського кримінального права через призму правових актів кримінально-правового змісту, їх інститутів, норм та інших положень за період від III тис. до н.е. до поч. III тис. н.е.; д) О.О. Громового – «Становлення і розвиток законодавства про злочини проти моралі на українських землях (IX ст. – 1917 р.)» [76] (2021 рік). Фундаментальні основи розвитку правової системи України детально дослідили вчені НАПрН України. До того ж, 2013 року ними було оприлюднено новітнє академічне видання – «Правова доктрина України» [237].

Зазначені наукові праці відображають особливості історії вітчизняного кримінального права й кримінального законодавства, демонструючи різні підходи до окреслення періодів їх розвитку.

В науці, на жаль, не існує єдиного загальноприйнятого підходу до періодизації історії розвитку, як українського законодавства, взагалі, так і кримінального, зокрема. Наприклад, С.Ф. Денисов виділяє такі періоди: до заснування Київської держави (до XI ст.); період Київської держави (XI-XV ст.ст.); Литовсько-польська доба (XV-XVI ст.ст.); козацька доба (XVI-XVIII ст.ст.); занепад козаччини і українського життя (XVIII ст. – 1917 р.); радянський період (1917-1991 рр.); українське відродження (1991 р. – сьогодні) [85]. В.А. Бортник пропонує наступні періоди розвитку Української держави та законодавства: період до заснування Київської держави; Київська

держава; період литовсько-польського панування; козацький період; радянський період; період становлення Української держави; сучасний період [47]. Проте, на нашу думку, ця періодизація явно недосконала («стрибок» від козаччини до радянських часів виглядає алогізмом). Як зазначає С.В. Кудін, історія розвитку кримінального законодавства України до XVII ст. включає такі періоди: перша половина X ст.; друга половина X ст. – перша чверть XII ст.; друга чверть XII ст. – перша половина XIV ст.; друга половина XI ст. – XV ст.; кінець XV ст. – XVI ст.; друга половина XII ст. – перша половина XVII ст. [172].

Грунтуючись на цих та інших наявних в науковій літературі джерелах, доцільно використовувати таку періодизацію кримінального законодавства України: 1) період Київської Русі (X-XIII ст.ст.); 2) період польсько-литовського управління та козацька доба (XIV-XVII ст.ст.); 3) період знаходження України в складі Російської імперії, Польщі та Австро-Угорщини (XVII ст. – 1917 р.); 4) радянський період (1917-1991 рр.); 5) період незалежності України (із 1991 р.).

Кожен із цих періодів характеризується історичною специфікою та особливостями відповідних правових пам'яток, зокрема і тих, що містили кримінально-правові норми. Запропонована класифікація враховує позитивні аспекти наявних і водночас вдосконалює їх, оскільки враховує також і специфіку власне кримінально-правових норм та джерел, їх співвідношення та взаємозв'язок, а не лише історичні етапи розвитку держави і права України. Висвітлення історії розвитку кримінального законодавства у сфері охорони сім'ї, наведення загальної характеристики кримінальних правопорушень та вивчення того, як трансформувалися норми, модифікувалася база підходів та змінювалася суспільна небезпека, а разом з нею і кримінальна відповідальність за посягання на сім'ю, аналіз кожного конкретного складу кримінального правопорушення дозволять окреслити низку питань, пов'язаних з дією кримінально-правових норм, спрямованих на захист сім'ї.

Слід зауважити, що «процес зародження вітчизняного права тривав впродовж більш як півтисячоліття – від перших зародків державності у східних слов'ян і принаймні до XI століття. Як усне звичаєве, тогочасне право не знало жодних

форм систематизації, а тим більше поділу на галузі. Проте для державотворення східних слов'ян, як зрештою й інших народів, характерна помічена закономірність: чим більш ранні стадії формування державності, тим більш повно у праві виражений кримінальний аспект. Домінування кримінально-правових норм на початкових етапах розвитку державності має причинно-наслідковий зв'язок із обставинами появи права як системи норм. Останнє формувалося спочатку внаслідок необхідності забезпечення захисту соціальних колективів (родів, общин, сімей), а згодом – охорони носіїв встановленої влади. Українське кримінальне право «виросло» із звичаю та практики правового вирішення конфліктів» [314, с. 3].

«Зразки найдавніших кримінально-правових норм предків сучасних українців знаходимо у текстах русько-візантійських договорів X століття, які дають уявлення про кримінально-правове регулювання в епоху до «Руської правди». Тогочасне кримінальне право мало виражений релігійний характер: кримінальним правопорушенням вважався різновид гріха, а покарання священним обов'язком племені. Згодом кримінальні норми запозичувалися Руссю із візантійських правових збірників (головним чином, «Закон судний людьмъ» та «Книга законнія»), зміст яких певним впливом позначається на розвитку києво-руського законодавства. Зокрема, норми, що містяться у першому документі свідчать про нього, як про кодекс кримінального права, з характерною особливою суворістю кримінальної репресії. Кримінально-правові норми продукувалися в ході законодавчої діяльності 4 київських князів (княжі та церковні устави) також значною мірою під впливом візантійської правової традиції та місцевих звичаєво-правових норм. У сучасній науці історії держави і права України утвердилася думка про те, що в цілому розвиток права на Русі здійснювався у напрямку створення норм, які поширювали чи змінювали звичаєві традиції і за своєю формою мало чим від них відрізнялися» [286]. Яскравий приклад цьому – «Руська правда». «Значне місце також відводилось злочинам проти сім'ї та моралі, під якими в Київській Русі розуміли полігамію, зґвалтування, подружню зраду,

укладання шлюбу між близькими родичами, народження позашлюбної дитини тощо» [314, с. 6].

Проте, не враховуючи відносно прогресивний для свого часу характер «Руської Правди» та детальну регламентацію багатьох кримінально-правових питань, вона не містила будь-яких положень, які б охороняли сім'ю від кримінально караних посягань. Такі кримінальні правопорушення згадувалися лише в церковних статутах князів київських Володимира і Ярослава серед злочинів проти моралі й сім'ї, «до яких належали: «умикання», «пошибання» (згвалтування) боярських дружин і дочок, згвалтування дівичі групою осіб, розпуста (самовільне розлучення з дружиною), народження незаміжньою дівчиною позашлюбної дитини, укладення шлюбу між близькими родичами, перелюбство, приведення в дім нової дружини без розлучення з колишньою, двоєженство, співжиття із черницею, кума з кумою, свекра з невісткою, співжиття з близькими родичами, зокрема, брата з сестрою та ін.» [79]. Основним покаранням за злочини проти моралі й сім'ї переважно були грошові стягнення, розмір яких установив князь Ярослав Мудрий. Ці штрафи значно перевищували віри, які були встановлені Руською Правдою. Так, наприклад, інцест між братами й сестрами, статеві зносини із черницею карали штрафом у 100 гривень (ст.ст. 18, 19 Короткої редакції; за ст. 15 Поширеної редакції – 40 гривень), зв'язки православних жінок з іновірцями – 50 гривень (ст. 19 Поширеної редакції). У разі вчинення кримінальних правопорушень проти сім'ї та моралі додатковими покараннями були церковні покаєння – єпитимії. Їх накладали при перелюбстві (ст.ст. 13, 20), інцесті (ст.ст. 15, 16, 28), зв'язках православних жінок з іновірцями (ст. 19). Тривалість єпитимії Уставом Ярослава не була визначена, очевидно, це питання свідомо залишали на розсуд митрополита чи єпископа, які розглядали справу. Одночасно церковні суди мали право застосовувати таке покарання, як поміщення в монастир або церкву для спокутування гріха. Його призначали як самостійне покарання за побої, нанесені сином своїм батькам (ст. 32 Короткої редакції), за співжиття жінки з одруженим чоловіком (статті 9,17 Поширеної редакції). Також поміщення в монастир могло призначатися як

додаткове покарання при статевих зносінах православної жінки з іновірцем (ст. 19 Поширеної редакції), співжитті двох братів з однією жінкою (ст. 27 Поширеної редакції) [79].

В період XIV-XVII ст.ст. на українських землях у складі Великого князівства Литовського та Польщі (з 1569 р. – Речі Посполитої) діяли Литовські Статути (1529, 1566 та 1588 рр.), Магдебурзьке право, польський законодавчий акт «Порядок» та українські звичаєві норми. Положення церковних уставів князів Володимира та Мирослава, що передбачали покарання за кримінально карані діяння проти сім'ї і моралі увійшли до складу Литовського статуту 1529 року та були доповнені статтею щодо відповідальності батька за відмову від утримання дітей. Особа підлягала відповідальності за зазначене діяння за умови, що не лише залишила дітей а й переховувалася у ворожих землях. Таким чином держава здійснювала і попереджувачий вплив щодо запобігання державній зраді [317, с. 81-87]. У II Литовському Статуті 1566 року до зазначеної групи кримінальних правопорушень було включено нові норми, що встановлювали кримінальну відповідальність за викрадення чужої дитини, а також образу дітьми своїх батьків [313]. У період Визвольної війни, одночасно з Литовськими статутами, почали застосовуватися норми звичаєвого козацького права, що сформувалося на базі Запорізької Січі. Наприклад, за нормами козацького права покаранню підлягав козак, який «порочив жінку по пристойності» [205, с. 172].

«У Статутах Великого князівства Литовського шлюбні та сімейні відносини регулювалися нормами, які склалися ще за часів Київської Русі та були перенесені у статuti: розділ 4 «Про спадкування жінками і про видання дівчат заміж» та розділ 5 «Про опікунів», в яких передбачалася відповідальність жінок, дівчат, дітей, опікунів. До злочинів проти моралі та сім'ї належали: викрадення чужої дитини, образа дітьми батьків, зґвалтування, двошлюбність тощо» [300].

Соборне уложення 1649 р. та Військовий Артикул Петра I меншою мірою приділяли увагу регулюванню та охороні сімейних відносин, проте слід зазначити, що їх положення містили норми, що вперше передбачали відповідальність дітей за відмову годувати та утримувати батьків у похилому

віці (ст.5) та відповідальність холостої особи за народження дитини поза шлюбом [129, с. 155].

Певні зрушення у сфері кримінальної охорони сім'ї відбулися у другій половині XVIII ст. з початком рецепції російського феодального законодавства, після скасування Російським урядом автономії України та початком систематизації українського права. Першою спробою став проект зведеного закону, що мав назву «Права по которым судится малороссийский народ» 1744 року до якого увійшли норми Статуту Литовського, Магдебурзького права, українські звичаєві норми. Проте після розгляду Сенатом зазначений документ було повернуто на доопрацювання і більше він на розгляд не вносився (хоча деякі з норм, що містилися в ньому реально застосовувалися) [78, с. 233-234]. До кримінальних правопорушень проти сім'ї, що містилися у зазначеному збірнику, можна віднести вбивство батьками дітей або дітьми батьків, вбивство немовляти, прелюбодіяння, викрадення дитини, кровозмішування тощо [360].

Лише у XIX ст., коли кримінально-правова наука в Росії досягла відносно високого рівня розвитку, в законодавстві з'явилися положення про особливості кримінальної відповідальності та покарання за кримінальні правопорушення проти сім'ї. Йдеться, зокрема, про такий законодавчий акт Російської імперії XIX ст., як «Уложення про покарання кримінальні та виправні» 1845 року, яке неодноразово змінювалося, діючи в редакціях 1857, 1866 та 1885 рр. Цей нормативно-правовий акт в повному обсязі діяв і на території України. Імплементуючи певною мірою положення уставів князів Ярослава та Володимира, а також Литовських статутів, законодавець присвятив цим діям окремий 11 розділ – «О преступленіяхъ противъ правъ семейственныхъ» до якого входило чотири глави: глава 1 «О преступленіяхъ противъ союза брачнаго» (отделение 1 «О противозаконномъ вступленіи въ бракъ», отделение 2 «О похищеніи женщинъ замужнихъ», отделение 3 «О злоупотребленіи праві и нарушеніи обязанностей супружества», отделение 4 «О нарушеніи постановленій о бракахъ старообрядцевъ и сектантовъ»); глава 2 «О злоуботребленіи родительской власти і о преступленіяхъ детей против родителей» (отделение 1 «О

злоупотребленіи власти родительской», отделение 2 « О преступленияхъ детей противъ родителей»); глава 3 «О преступленияхъ противъ союза родственнаго»; глава 4 «О злоупотребленіи власти опекуновъ и попечителей» [325].

Так, до першої глави Уложення були включені статті, що передбачали відповідальність за протизаконний шлюб, тобто «шлюб, який був укладений проти волі іншої особи, або ж за наявності нерозірваного шлюбу, або ж без обов'язкової згоди батьків, опікунів, або ж з приховуванням обставин, що перешкоджають вступу у шлюб. У цій же главі містилися норми, що передбачали відповідальність за викрадення заміжніх жінок, нанесення ушкоджень подружжю, подружню зраду. У другій главі містилися норми, що передбачали відповідальність батьків за примушування дітей до шлюбу, втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність або ж їх розбещення, привласнення та розтрата належного дітям майна. У свою чергу кримінально караними визнавалися деякі діяння дітей: нанесення батькам (одному з батьків) тілесних ушкоджень або ж наполеглива непокоря батьківській владі, розбещене життя та інші наявні пороки. Глава третя встановлювала відповідальність за кровозмішування (добровільне або насильницьке). Окрема глава присвячувалася відповідальності за зловживання владою з боку опікунів та піклувальників» [202, с. 254]. Встановлюючи відповідальність за відмову дітей від допомоги батькам, які її потребують, наполегливу непокору батькам та вступ у шлюб всупереч їх волі, Уложення зберегло змогу притягнути до відповідальності і самих батьків (опікунів та піклувальників) за такі діяння, як жорстоке поводження з неповнолітнім; втягнення його у жебрацтво або ж інші аморальні діяння; змушення до вступу у шлюб; залишення неповнолітнього без нагляду, коли це призвело до вчинення ним злочину. До кримінальних правопорушень проти сім'ї вперше було віднесено діяння, пов'язані з порушенням правил реєстрації актів цивільного стану (зокрема, неповідомлення особою, яка повинна була це зробити, про народження або смерть будь-кого). Разом з тим за межами глави «О преступныхъ деянияхъ противъ правъ семейныхъ» знаходилися норми щодо викрадення чужої дитини у віці до 14 років, підміна такої дитини або її

неповернення, які належали до кримінальних правопорушень проти особистої свободи.

Об'єднання в окремому розділі Уложення про покарання кримінальні та виправні кримінальних правопорушень проти сім'ї є першим досвідом удосконалення законодавчої техніки шляхом комплексного підходу та створення у вітчизняному кримінальному законодавстві єдиної системи норм спрямованих на захист сім'ї. Характерним для зазначеного комплексу статей є те, що більшою мірою вони ґрунтувались на додержанні християнських канонів щодо відносин між подружжям, батьками та дітьми та відображали тогочасні потреби та запити на моральність. Держава захищала за допомогою кримінальних заборонних приписів церковний шлюб, визнаючи його важливим чинником суспільного життя, соціальної стабільності, додержання моральних устоїв та належного функціонування інституту сім'ї.

Щодо українських земель, які перебували під владою Речі Посполитої та згодом у колоніальній залежності від Австро-Угорської монархії, діяли норми нового австрійського кримінального кодексу, який відповідні кримінальні правопорушення проти сім'ї вміщував у розділі «Злочини та проступки проти моральності». Зокрема, до розділу входили норми, що передбачали кримінальну відповідальність за кровозмішування по висхідній та низхідній лінії, а також по горизонталі; за здійснення опікуном та піклувальником насильницьких дій відносно особи, яка перебуває під піклуванням; за прелюбодіяння, якщо воно призвело до розірвання шлюбу; за вбивство матір'ю новонародженої дитини; за залишення батьками своєї дитини без допомоги, вигнання з дому або залишення у безлюдному місці [176, с. 32-34]. Зазначений Кодекс був чинним на Галичині до запровадження у 1932 році польського кримінального законодавства.

Отже, австрійський кримінальний кодекс розповсюджував свою дію на територію Австрії, Галичини та Буковини. На Закарпатті діяв прийнятий у 1879 році КК Угорщини, який також містив кримінальні правопорушення проти сім'ї у розділі «Злочини проти моральності» [212, с. 14-17]. Перелік кримінальних правопорушень мало в чому відрізнявся від переліку в австрійському

кримінальному кодексі, проте угорський кодекс встановлював певну диференціацію обов'язків подружжя по відношенню до дитини, зокрема, закріплював, що обов'язком батька є турбота про матеріальне забезпечення дитини, а обов'язком матері – турбота про тіло і душу дитини.

Наступним етапом розвитку кримінального законодавства на українських землях, що входили до складу Російської імперії, стало прийняття 22 травня 1903 року [324] Кримінального уложення, яке у зв'язку з революційними змінами так і не набрало чинності у повному обсязі. Зазначене Уложення у главі 19 «Про злочини проти прав сімействених» об'єднувало кримінальні правопорушення проти сім'ї та неповнолітніх, яка на відміну від Уложення 1845 року не поділялася на окремі частини. Переважна частина норм щодо кримінально караних діянь проти сім'ї, що передбачалася Уложенням, спрямовувалась на захист основних канонів церковного шлюбу та християнства. Важливо відмітити, що Уложенням передбачалася охорона майнових сімейних інтересів, а також окремому кримінально-правовому захисту було піддано порядок реєстрації актів громадянського стану.

Кардинальні зміни щодо політики держави відносно шлюбу та сім'ї відбулися після Жовтневої революції 1917 року що, відповідно, відобразилося і у Кримінальному кодексі УРСР 1922 року [322]. Процеси розмежування церкви та держави, самостійне адміністрування державою відносин шлюбно-сімейного буття забезпечувалося низкою кримінальних заборон, які передбачали «відповідальність за приховування обставин, що перешкоджали вступу до шлюбу, давання неправдивих відомостей органам, що здійснюють його реєстрацію, непредставлення відомостей про народження та смерть, а також про знайдення немовля, викрадення, підміну чужої дитини, залишення в небезпеці особи, що перебуває у небезпечному для життя становищі, якщо той, хто залишив, зобов'язаний піклуватися про таку особу, підмову до самогубства неповнолітнього, статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості, розбещення неповнолітніх, вчинене шляхом розпусних дій щодо них» [322]. Слід зауважити, що зазначений кодекс не містив окремого розділу, який об'єднує у

собі кримінальні правопорушення проти сім'ї, а зазначені статті розміщувалися у різних розділах Особливої частини КК УРСР 1922 року.

На час прийняття вищевказаного документу, він не передбачав відповідальність за порушення майнових сімейних відносин і лише у 1924 році цей кодекс було доповнено статтею про невиконання (ред. – ухилення) коштів на утримання дітей і залишення батьками неповнолітніх дітей без підтримки [120].

Кримінальний кодекс УРСР 1927 року також містив статті, що передбачали кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення проти сім'ї та неповнолітніх [296, с. 50-61]. Змін зазнала норма, що передбачала відповідальність за ухилення від оплати аліментів і залишення батьками неповнолітніх дітей без підтримки, обов'язковою ознакою якого стала злісність ухилення, а також було криміналізовано примушування до зайняття жебрацтвом. Згодом стаття була трансформована та викладена в наступній редакції: «Злісний несплатіж коштів на утримання дітей, а рівно залишення батьками дітей до їх повноліття без усілякої підтримки» [256]. Так, у 1928 році зазначені норми були внесені до КК і об'єднані в одну главу під назвою «О преступлениях, составляющих пережитки родового быта». З деякими змінами вказана глава була відтворена пізніше у КК РРФСР 1960 року.

Наступним нормативно-правовим актом, що діяв в Україні як за радянських часів, так і в період незалежності, був КК УРСР 1960 року (набрав чинності у 1961 року) [168]. Прийнятий на підставі загальносоюзних «Основ кримінального законодавства Союзу РСР та союзних республік» 1958 року КК УРСР 1960 року, також не містив спеціального розділу чи глави, які б об'єднували кримінальні правопорушення проти сім'ї. Відповідні норми, що передбачали посягання на сім'ю, містилися у главі III Особливої частини КК – «Злочини проти життя, здоров'я, волі та гідності особи» і не утворювали цілісної системи, зокрема до нього входили ст. 114 «Ухилення від сплати аліментів на утримування дітей», ст. 115 «Зловживання опікунськими правами і залишення підопічних дітей без нагляду і допомоги», ст. 115-1 «Розголошення таємниці усиновлення», ст. 115-2 «Незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння)», ст. 116 «Ухилення від сплати

коштів на утримання непрацездатних батьків», ст. 120 «Статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості», ст. 121 «Розбещення неповнолітніх», ст. 124 «Викрадення чужої дитини» [203, с. 252].

У 1970 році у КК УРСР 1960 року з'явилася стаття, яка передбачала кримінальну «відповідальність за розголошення таємниці усиновлення проти волі усиновителя» [307]. Як кримінальне правопорушення «проти суспільної безпеки, громадського порядку та здоров'я населення розглядалося втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, а дещо пізніше – доведення неповнолітнього до стану сп'яніння (1972 р.), а також втягнення у немедичне вживання лікарських препаратів та інших речовин, що викликають сп'яніння (1987 р.)» [71].

КК УРСР 1960 року діяв в Україні аж до 2001 року. Лише з 1 вересня 2001 року набув чинності прийнятий 5 квітня цього ж року новий КК України. Слід зазначити, що кримінально-правові норми, спрямовані на захист сім'ї, у Кримінальному кодексі України 2001 року також не виділені в окремий розділ Особливої частини, що своєю чергою значно ускладнює належну охорону даної сфери правовідносин [166].

Так, КК України 2001 року у першій редакції містив наступні склади кримінально караних діянь проти сім'ї: неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей (ст. 137 КК України), підміна дитини (ст. 148 КК України), експлуатація дітей (ст. 150 КК України), статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості (ст. 155 КК України), розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК України), ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК України), ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків (ст. 165 КК України), злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166 КК України), зловживання опікунськими правами (ст. 167 КК України), розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) (ст. 168 КК України), незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) (ст. 169 КК України), втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304 КК України), спонукання неповнолітніх до

застосування допінгу (ст. 323 КК України), схилення неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів (ст. 324 КК України) [166].

Надалі, під впливом соціальних процесів та зміни суспільних відносин, КК України поступово доповнювався новими складами кримінальних правопорушень проти сім'ї: «використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом» (ст. 150-1 КК України) [243]; внаслідок ратифікації Стамбульської конвенції (Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами) кримінально караними у національному законодавстві було визначено домашнє насильство (ст. 126-1 КК України) та примушування до шлюбу (ст. 151-2 КК України) [242; 290].

18 лютого 2021 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства» (Ланцаротської конвенції) [142]. Зазначений Закон, зокрема, імплементує положення матеріального права, що містяться у Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства «Ланцаротська конвенція» 2007 року у чинний Кримінальний кодекс України та «встановлює кримінальну відповідальність за:

- вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (нова редакція статті 155 КК України);
- домагання дитини для сексуальних цілей (доповнено новою статтею 156-1 КК України);
- одержання доступу до дитячої порнографії, її придбання, зберігання, ввезення, перевезення чи інше переміщення, виготовлення, збут і розповсюдження (доповнено новою статтею 301-1 КК України);
- проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи (доповнено новою статтею 301-2 КК України)» [240].

Зважаючи на викладене, вважаємо досить слушною, при визначенні напрямку розвитку кримінального законодавства України, позицію В.О. Тулякова, який пропонує «при розробці Кримінального кодексу нового типу

встановлювати відповідальність виключно за «природні» злочини, які суперечать концепції соціального натуралізму, тобто в основу побудови Особливої частини Кримінального кодексу повинен бути, перш за все, покладений захист конституційних принципів та загальних принципів права, визнаних цивілізованими державами» [319, с. 218]. Такий підхід передбачає виділення у системі Особливої частини КК України розділу, присвяченого забороні кримінальних правопорушень проти сім'ї.

Отже, необхідність кримінально-правової охорони сім'ї як універсальної аксіологічної константи має фундаментальне значення для розвитку людини, суспільства та держави, що здатна у період глобальних державних трансформацій забезпечити збереження національної ідентичності, культурних особливостей та аксіологічних основ генезу. Своєю чергою, ретроспективний аналіз відповідних норм дозволяє не лише прослідкувати їхній історичний розвиток та виявити різноманіття законодавчих підходів щодо протидії посяганням на сім'ю, а й дає змогу врахувати позитивні та невдалі законодавчі рішення у процесі подальшого удосконалення чинного кримінального законодавства України.

1.2. Міжнародно-правові стандарти охорони сім'ї

Міжнародні правові стандарти є наслідком процесів глобалізації, що охоплює національні правові системи. У науковій літературі підкреслюється, що «роль правової глобалізації знаходить свій прояв у розробці на міжнародному рівні міжнародних правових стандартів, з подальшим їх сприйняттям національним, насамперед конституційним, правом держав» [34, с. 47].

На сучасному етапі державотворення та євроінтеграції України у правовому полі важливу категорію складають міжнародні правові стандарти, спрямовані на регулювання певних сфер правовідносин, адже, як зазначається, «такі стандарти виражаються у вигляді основоположних принципів та норм міжнародного права та стосуються засад регулювання у низці «внутрішніх» правових сфер; вважається, що вони відіграють роль взірців (зразків, еталонів), на які покликані

орієнтуватися у своїй діяльності різні держави та інші учасники суспільного життя» [143, с. 17].

Цікавою є позиція О.М. Рудневої, яка вважає міжнародний стандарт «взірцем, ідеальною моделлю, еталоном, орієнтиром, правовою цінністю, що закріплює певні норми та принципи прав людини» [277, с. 13-14]. Є. Онишко вказує, «що європейські правові стандарти у юридичній літературі «переважно розглядаються як єдині, типові принципи та норми щодо поведінки суб'єктів права, що зафіксовані в основних джерелах європейського міжнародного права» [215, с. 29].

Своєю чергою, А.Р. Крусян вважає, що «міжнародні правові документи, отримавши визнання світової спільноти, стають так званими міжнародно-правовими стандартами, зокрема у сфері прав та свобод людини» [171, с.171].

З приводу цього Ю.Б. Ключковський зазначає, що «таке розуміння придатне лише для згаданих вище «технічних стандартів». Правові стандарти належать до сфери права, а не законодавства, і хоча й стандарти-принципи можуть визнаватися джерелами права, однак це стосується їх змісту, а не акту, в якому вони викладені» [125, с. 87]. Тому з подібним ототожненням вчений не погоджується.

Отже, у науковій літературі відображено плюралізм поглядів на зміст сутності міжнародних стандартів, які розглядаються різними дослідниками як цінності, принципи, юридичні зобов'язання, критерії, взірці, правові вимоги, норми, зразки поведінки, процедури тощо. Водночас, роль міжнародних стандартів та їх вплив на регулювання відповідних правовідносин істотно залежать від типу міжнародно-правових актів, якими вони встановлені. Такі стандарти містяться як у міжнародних багатосторонніх договорах, так і в резолюціях, рекомендаціях, деклараціях, коментарях міжнародних міжурядових організацій, рішеннях (правових позиціях) міжнародних судових установ. З'ясуємо детальніше зміст міжнародних стандартів у сфері правової охорони сім'ї.

Здобуття Україною державної незалежності, формування національної правової системи, яка б відповідала сучасним тенденціям правового розвитку та найкращим міжнародним стандартам, приєднання України до євроатлантичних інтеграційних процесів, відмова від методологічного монізму та перехід до методологічного плюралізму стало імпульсом до принципової переоцінки попередніх уявлень про місце і роль порівняльного права взагалі та порівняльного кримінального права зокрема в системі вітчизняної юридичної науки. В умовах сьогодення все очевиднішим стає той факт, що без вивчення і використання позитивного іноземного досвіду неможливо здійснювати розвиток власного законодавства, вирішувати інші правові проблеми, забезпечувати обмін правовою інформацією та науковими ідеями, розбудовувати національну правову систему та зближувати її з правовими системами розвинених країн світу.

Наразі Україна активно впроваджує міжнародні стандарти в усі сфери соціально-політичного буття та, зокрема, у сферу сімейних відносин.

Наприклад, першим міжнародним документом, у якому актуалізувалася проблема захисту прав малолітньої людини, була Женевська декларація 1923 року [357]. «Уперше в історії людства було сформульовано право дитини на допомогу, виховання й захист, тобто в тих сферах життя, де раніш ішлося тільки про філантропію. Декларацію спрямовано на створення умов, що забезпечують нормальний фізичний і психічний розвиток дитини. Однак цей документ мав лише декларативний характер, і тому реальний правовий захист був можливий через створення норм національного права на основі ухвалення державами міжнародних договорів» [55].

Наразі Україною підписано та ратифіковано низку основоположних конвенцій, міжнародних договорів, пактів та інших документів, присвячених питанням сім'ї, дітей та осіб, що потребують опіки та піклування, зокрема таких:

- Загальна декларація прав людини [112], прийнята 10 грудня 1948 року на першій сесії ООН, що відбулася в Парижі;
- Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [99] від 4 листопада 1950 року;

- Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми [100] від 20 травня 1980 року;
- Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок [136], схвалена 18 грудня 1979 року Генеральною Асамблеєю ООН;
- Конвенція про права дитини [138], схвалена 20 листопада 1989 року Генеральною Асамблеєю ООН;
- Міжнародний пакт про громадянські та політичні права [197], прийнятий 16 грудня 1996 року Генеральною Асамблеєю ООН;
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права [198], прийнятий 19 грудня 1996 року Генеральною Асамблеєю ООН та ін.

Відповідно до зазначених міжнародних договорів держави-учасниці зобов'язалися забезпечити правову охорону та регламентацію сімейних прав та прав дитини.

Згідно з ратифікованими Україною міжнародно-правовими документами «держава має зобов'язання перед інститутом сім'ї щодо її розвитку та захисту». Регламентація щодо зазначених зобов'язань безпосередньо міститься у ст. 16 «Загальної декларації прав людини» [112], відповідно до якої «сім'я є природним і основним осередком суспільства і має право на захист з боку суспільства та держави» [112], а також у ст. 23 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права [197] де зазначено, що «сім'я, як союз чоловіка й жінки, є природним і основним осередком суспільства та має право на захист з боку суспільства і держави» [197].

Зазначені міжнародно-правові норми знайшли подальше відображення у нормах національного конституційного законодавства. Так, згідно зі статтею 51 Конституції України «сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою» [144].

Наближення національного законодавства до норм міжнародного права та законодавства ЄС, застосування найкращої європейської практики є для України однією з прерогатив порядку денного. Адаптація національної системи правового регулювання та охорони сімейних відносин до європейського правового простору,

в першу чергу, потребує вирішення такого завдання, як визначення основних тенденцій розвитку сімейного права в Європі та вибір стратегічних орієнтирів майбутнього розвитку сім'ї в Україні. З цією метою слід згадати нормативно-правові акти, програми, проекти, плани щодо імплементації та правозастосування міжнародних принципів та стандартів у сферу регулювання та охорони сімейних відносин.

Один з останніх у зазначеному контексті слід навести затверджений 23 листопада 2015 року Кабінетом Міністрів України «План дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року» [254] № 1393-р., який став дорожньою картою для адаптування українського законодавства до деяких стандартів Європейського Союзу. Так само як План дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021-2023 роки, затверджений 23 червня 2021 року [253].

Особливе місце у сфері правової охорони інституту сім'ї серед міжнародних договорів займає Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, або Стамбульська конвенція [140], яку Україна підписала 07 листопада 2011 року.

Основними цілями Стамбульської конвенції визначено «захист жінок від усіх форм насильства, запобігання, переслідування і усунення такого явища, як насильство щодо жінок та домашнє насильство, а також сприяння ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок і досягненню рівності між жінками і чоловіками, в тому числі шляхом розширення прав і можливостей жінок. Стамбульська конвенція поширюється на всі форми насильства щодо жінок, включаючи домашнє насильство, що, як стверджується, стосується жінок непропорційно. Втім держави-учасниці можуть також застосовувати положення цієї конвенції до чоловіків, постраждалих від домашнього насильства. Стамбульська конвенція виходить з того, що діти є жертвами домашнього насильства, у тому числі, якщо вони стають свідками (очевидцями) насильства, що відбувається в лоні сім'ї» [96, с. 6].

Однак слід відмітити, що Україна стала однією з перших країн Східної Європи, яка на початку 21 сторіччя визнала домашнє насильство важливою суспільною проблемою та розпочала активний шлях законодавчого регулювання даної сфери в тому числі і шляхом встановлення кримінальних заборон. Так, у 2001 році прийнято Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» [262], який вказував на правові та організаційні засади попередження та юридичну відповідальність за вчинення насильства в сім'ї, хоча кримінальних заборон на той час у національному законодавстві не містилося.

Окрім того, у рамках дії Глобальних цілей сталого розвитку ООН на 2016-2030 рр. (Ціль 5) [222] та Стратегії гендерної рівності Ради Європи на 2018-2023 рр. (Стратегічна ціль 2) [304] в Україні було розроблено комплексний пакет законодавчих змін, який включав Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [250], який містить також зміни до Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [249], до Цивільного процесуального кодексу України [346], до Кодексу України про адміністративні правопорушення [127] та інших законів України щодо питань, які стосуються домашнього насильства та насильства за ознакою статі; з іншого боку – зміни до кримінального блоку: Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» [242], яким було криміналізовано діяння у вигляді домашнього насильства (ст. 126-1 КК України) та примушування до шлюбу (ст. 151-2 КК України) [242].

Примітно, що з метою впровадження комплексної політики Стамбульська конвенція вимагає від країни-учасниці регулярно збирати відповідні статистичні дані про випадки всіх форм насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції, на виконання чого в Україні передбачено запровадження унікального за своїм комплексним підходом Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі (відповідно до

вимог статті 16 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [250]).

Зазначимо, що Стамбульську конвенцію Україна ратифікувала лише 20 червня 2022 року згідно Закону України від 20.06.2022 № 2319-IX «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» [269]. Вказаний Закон прийнято відповідно до пункту 22 «Плану заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» [238].

Важливим питанням, що потребує уваги є проблематика правозастосування норм законодавства ЄС та міжнародного права до сімейних відносин в Україні.

Дослідженню зазначеного питання у своїх працях приділяли увагу О.В. Мельниченко [192, с. 317-321], О.А. Явор [358, с. 134-137], Б.В. Фасій [330, с. 171-175].

У ст. 9 Конституції України встановлюється принцип «пріоритетного застосування правил міжнародного договору, у разі невідповідності йому законодавства України» [144].

Означена засада закріплена також у ст. 13 Сімейного кодексу України [295] (далі – СК України), в якій зазначається, що «частиною національного сімейного законодавства України є міжнародні договори, що регулюють сімейні відносини, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» [295].

До правової системи України введено дві категорії міжнародно-правових норм:

– «міжнародні договори України, включаючи міждержавні, міжурядові договори і договори міжвідомчого характеру незалежно від виду та найменування (договір, угода, конвенція, а так само інші види), укладені як з іноземними державами, так і з міжнародними організаціями» [144] (ст. 9 Конституції України);

– «загальновизнані принципи і норми міжнародного права, до яких відносяться принципи і норми, встановлені і визнані міжнародним співтовариством держав» [144] (ст. 18 Конституції України).

Названі категорії міжнародно-правових норм є взаємодоповнюючими, оскільки міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, повинні виникати, виконуватися і припинятися відповідно до загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, в тому числі законодавства ЄС. Однак це не виключає можливості застосування в Україні загальновизнаних принципів і норм міжнародного права при регулюванні сімейних відносин специфічним чином, виходячи з національних особливостей і традицій.

«Якщо в міжнародному договорі України, укладеному в установленому порядку, містяться інші правила, ніж ті, що встановлені відповідним актом сімейного законодавства, застосовуються правила відповідного міжнародного договору України» [295] (ч. 2 ст. 13 СК України).

Водночас згідно з ч. 4 ст. 55 Конституції України «кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна» [144].

Набуття чинності, порядок підписання, ратифікації, затвердження, прийняття міжнародних договорів України або приєднання до них регламентуються розд. II Закону України «Про міжнародні договори України» [260].

Зокрема, всі міжнародні договори України, предметом яких є права, свободи та обов'язки людини і громадянина, підлягають ратифікації Верховною Радою України. Таким чином, рішення про згоду на обов'язковість міжнародного договору із зазначених питань для України, включаючи сімейні права, має бути прийняте у формі закону України про приєднання до міжнародного договору або закону України про прийняття міжнародного договору, невід'ємною частиною яких є текст міжнародного договору.

Так, законами України були ратифіковані наступні договори:

- Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах [266] (1994 рік);
- Договір між Україною і Литовською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах [267] (1994 рік);
- Договір між Україною та Латвійською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних, трудових та кримінальних справах [265] (1996 рік);
- низка інших договорів про правову допомогу між Україною та КНР, Республікою Молдова, Естонською Республікою, Монголією, Канадою, Болгарією, країнами-колишніми учасниками СРСР та ін.

Відповідно до положень Віденської конвенції про правонаступництво держав щодо договорів [62] (1978 рік) та Закону України «Про правонаступництво України» [264] (1991 рік) у порядку правонаступництва з питань регулювання сімейних відносин підлягають застосуванню наступні двосторонні міжнародні договори колишнього СРСР:

- Договір між СРСР і Народною Республікою Албанією про надання правової допомоги у цивільних, шлюбно-сімейних та кримінальних справах [91] (1958 рік);
- Договір між СРСР і Фінляндською Республікою про правовий захист та правову допомогу у цивільних, сімейних і кримінальних справах [90] (1978 рік) та ін.

Аналізуючи договори про правову допомогу, стає зрозумілим, що «кожен двосторонній договір щодо врегулювання майнових відносин подружжя пропонує використання певного списку з двох або трьох колізійних прив'язок» [259] (п. 1 ст. 3 Закону України «Про міжнародне приватне право» та встановлює: «якщо міжнародним договором України передбачено інші правила, ніж встановлені цим Законом, застосовуються правила цього міжнародного договору. Згідно з даним положенням потрібно застосовувати норми двостороннього договору щодо правового режиму майна подружжя» [259].

В Україні визнано обов'язковим відповідність сімейного законодавства положенням основних міжнародно-правових актів, включаючи вже згадані: Загальну декларацію прав людини [112], Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права [198], Конвенцію ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок [136], Конвенцію про права дитини [138], Віденську декларацію і Програму дій Всесвітньої конференції з прав людини [17], Пекінську декларацію прийняту на четвертій Всесвітній конференції зі становища жінок [220], а також документи Міжнародної організації праці, Всесвітньої організації охорони здоров'я, Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) та інших міжнародних організацій.

До іншої групи договорів у сфері сімейного права належать Конвенції ЄС: Європейська конвенція про усиновлення дітей [268], Європейська конвенція про репатріацію неповнолітніх [102], Європейська конвенція про правовий статус позашлюбних дітей [101]. Комітет міністрів ЄС ухвалив резолюції: «про громадянство подружжя з різним громадянством; про громадянство дітей, які народилися у шлюбі; про рівність подружжя у цивільному праві» [330, с. 171-175]. «У частині регулювання захисту прав дітей також слід відмітити Декларацію ООН про соціальні та правові принципи (1986 р.) та Резолюцію 41/85 Генеральної Асамблеї ООН (1986 р.) про передання дітей на виховання та їх усиновлення на національному і міжнародному рівнях» [192, с. 317-321].

Визначальними в регулюванні сімейного життя стали Конвенція про укладення шлюбу та визнання дійсності шлюбів [133], Конвенція про право, застосовуване до режимів власності подружжя [132] та Хартія фундаментальних прав ЄС [3] (далі – Хартія), яка кардинально змінила систему захисту прав людини в ЄС. Конвенція про укладення шлюбу та визнання дійсності шлюбів [133] передбачає, що «формальні вимоги укладення шлюбу регулюються законодавством держави його укладення. Шлюб укладається, якщо «майбутнє подружжя задовольняє вимоги національного права держави укладення шлюбу і один з них має громадянство цієї держави чи звичайно проживає у ній. Шлюб укладається також за умови, якщо кожен з майбутнього подружжя задовольняє

вимоги національного права, визначеного колізійними нормами держави укладення шлюбу» [133] (ст. 3 Конвенції). Тому в такій державі можуть вимагати від майбутнього подружжя документи, що підтверджують зміст іноземного закону, який слід застосовувати.

Конвенція про право, застосовуване до режимів власності подружжя [132] використовує такі колізійні прив'язки як закон громадянства та звичайного місця проживання одного з подружжя. Щодо нерухомості – закон її місця знаходження. Конвенція не застосовується до аліментних зобов'язань між подружжям, прав спадкування подружжя, правоздатності подружжя. Визначається роль шлюбного контракту в установленні режиму стосовно майна подружжя. Зазначається неможливість застосування матеріального права, якщо воно суперечить публічному порядку держави.

З приводу Хартії фундаментальних прав ЄС слід відмітити, що положення, які стосуються регулювання сімейних відносин, розпорошені по всьому тексту Хартії, де закріплено, що «кожна людина має право на повагу її приватного і сімейного життя, на недоторканість житла й таємницю кореспонденції» [3] (ст. 7 Хартії); «укладення шлюбу і право на створення сім'ї гарантується згідно із національним законодавством, що регламентує реалізацію цього права» [3] (ст. 9 Хартії); наголошено, що «діти мають право на захист і піклування, які є необхідними для їх добробуту. Вони можуть вільно висловлювати свою думку, яка має враховуватися у випадках, що їх стосуються, залежно від їх віку і зрілості. Кожна дитина має право регулярно підтримувати особисті відносини й прямі контакти з обома батьками, якщо тільки це не суперечить її інтересам» [3] (ст. 24 Хартії); зазначено, що «охорона сім'ї, забезпечується на юридичному, економічному й соціальному рівнях». З метою забезпечення можливості поєднувати сімейне життя і професійну діяльність «кожній жінці надається право на захист від звільнення на підставі її вагітності, а також право на оплачувану відпустку у зв'язку із вагітністю й пологами, післяродову відпустку або відпустку у зв'язку із всиновленням дитини» [3] (ст. 33 Хартії).

Попри все Хартію фундаментальних прав Європейського Союзу було піддано критиці за регулювання сімейних відносин «застарілими формулами минулого», навколо яких консенсус вже давно існує. У той же час в преамбулі Хартії заявлена її спрямованість на «захист основних прав, враховуючи еволюцію суспільства», «збереження і розвиток спільних цінностей при повазі розмаїття культур і традицій народів Європи» та «соціального прогресу» [355]. Це дає підстави погодитись з Б.В. Фасієм, який говорить про «очікуване розширення поняття сім'ї та шлюбу та більш широкий захист майнових прав подружжя. Передумови для такого розширення вбачають також у ст. 21 Хартії, яка забороняє дискримінацію будь-якого роду, зокрема, за ознакою статі, раси, кольору шкіри, етнічного або соціального походження, генетичних характеристик, мови, релігії чи переконань, політичних та інших поглядів, приналежності до національної меншини, майнового стану, походження, обмеженої працездатністю, віку чи сексуальної орієнтації. При цьому безсумнівним плюсом вважається включення положень про шлюб та сім'ю до тексту Хартії» [330, с. 173].

Як вважає О.А. Явор, «це надає сім'ї самостійного правового статусу, укріплює її положення в системі правового регулювання ЄС і виступає гарантією того, що в майбутньому суди не будуть уникати вирішення питань сімейного права на рівні Союзу» [358, с. 136].

Також слід виділити такий міжнародний договір України з питань регулювання сімейних відносин як Конвенція країн-учасниць СНД про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах [139], згідно з якою «громадяни кожної з країн-учасниць СНД, а також особи, що проживають на її території, користуються на територіях всіх інших країн-учасниць СНД у відношенні своїх особистих і майнових прав таким же правовим захистом, як і власні громадяни цієї країни-учасниці СНД» [139].

Окремо слід звернути увагу на практику Європейського суду з прав людини щодо України, яка демонструє те, що деякі положення національного сімейного законодавства України суперечать Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Так, наприклад, у справі «Гарнага проти України»

заявник скаржився, що «державні органи влади втрутилися в її приватне життя, відхиливши її заяву про зміну по-батькові» [297]. Відділ РАЦС та суди загальної юрисдикції відмовили у задоволенні заяви заявниці, посилаючись на затверджені Міністерством юстиції України Правила реєстрації актів цивільного стану в Україні, згідно з якими «по-батькові фізичної особи може бути змінено тільки у разі зміни її батьком свого власного імені» [297]. Суди також зазначили, що «Правила реєстрації актів цивільного стану в Україні передбачають більш детальне регулювання відповідних положень Конституції України, Цивільного та Сімейного кодексів України та не суперечать їм» [297]. Європейський суд з прав людини одноголосно постановив, що «відмовивши заявниці у зміні по-батькові, державні органи влади втрутилися у її приватне життя, а відносини є порушенням ст. 8 Конвенції, відповідні положення якої передбачають таке: 1. Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя... 2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб» [297].

Отже, прагнення України вступити до ЄС, де сімейні відносини ставляться на перше місце, є виправданими. Але необхідно провести адаптацію сімейного законодавства України до законодавства ЄС та інших стратегічних партнерів (США, Польщі тощо). Позиція ЄС щодо розвитку партнерства з Україною проявляється неготовністю надати більш чіткий сигнал про майбутнє членство України в ЄС, пояснюючи це необхідністю успішного проведення реформ. «А поки проводяться реформи, необхідно застосовувати норми міжнародного права та законодавства ЄС до сімейних відносин в Україні. У свою чергу міжнародно-правові документи (конвенції, декларації, резолюції, рекомендації) встановлюють цінності, принципи правового регулювання, напрями правового регулювання, мету правового регулювання у сімейному праві України і застосовуються як загальна частина щодо особливої частини» [330].

Відповідно, сімейне право має наскрізний характер та зв'язок з майже усіма галузями права. Сімейне право як наука, відповідно, тісно пов'язане з демографією, соціологією, медициною, оскільки не всі проблеми можливо вирішити у межах лише його предмета, а сімейні правовідносини, з урахуванням глобалізаційних процесів, все частіше набувають інтерконтинентального характеру у зв'язку зі вступом у шлюб та народженням дітей з іноземними громадянами. Таким чином, міжнародно-правові стандарти створюють потужну нормативну базу в галузі охорони сім'ї як правового інституту.

1.3. Питання визначення поняття сім'ї як самостійного об'єкта кримінально-правової охорони

Дослідження особливостей та специфіки поняття сім'ї як об'єкта кримінально-правової охорони варто розпочати з визначення первинних фундаментальних теоретичних категорій, з'ясування змісту поняття «сім'я» та розкриття його скрізь призму розуміння явища кримінально-правової охорони.

Конституція України гарантує, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [144]. Серед іншого таким правом людини є право на створення сім'ї та укладення шлюбу. Окрім Конституції в Україні були прийняті й інші закони та нормативні акти щодо захисту членів сім'ї, зокрема: «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [250], «Про охорону дитинства» [261], «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [247] та ін. Таким чином, держава регламентує нормативний захист сім'ї, прав та інтересів дітей, однак вирішення кола питань зазначеної проблематики вимагає, окрім врегулювання нормами

сімейного та інших регулятивних галузей права, необхідної та достатньої кримінально-правової охорони даного роду суспільних відносин.

Відповідно до ст. 3 СК України, «сім'я є первинним та основним осередком суспільства» [295]. Згідно із чинним законодавством у сфері регулювання сімейних відносин «сім'я створюється на основі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства» [295] (ч. 4 ст. 3 СК України). Стаття 3 СК України також наводить три ознаки сім'ї, котрі впливають із розуміння сім'ї як союзу двох чи більше осіб, а саме: спільне проживання, спільний побут, взаємні права та обов'язки [295].

Правовий аналіз ст. 3 СК України дає можливість дійти висновку, що остання складається з таких частин, як:

- соціологічне визначення сім'ї – «сім'я є первинним і основним осередком суспільства» [295] (ч. 1 ст. 3 СК України);

- юридичне визначення сім'ї – «сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки» [295] (ч. 2 ст. 3 СК України);

- підстави створення сім'ї – «сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства» [295] (ч. 4 ст. 3 СК України).

«У доктрині сімейного права висловлено чимало критичних зауважень щодо поняття сім'ї, закріпленого в СК України. Деякі з них зводяться до критики самої необхідності та доцільності закріплення поняття сім'ї на законодавчому рівні» [292, с. 59].

У науковій літературі зміст поняття «сім'я» визначається по-різному, пропонуються дефініції даного поняття у соціологічному, демографічному, філософському, психологічному значеннях тощо.

Так, М.Б. Кравчик зазначає, що «з погляду шлюбно-сімейних відносин, сім'я – це історично зумовлена група осіб, члени якої пов'язані шлюбними та

родинними відносинами, спільним побутом і взаємною моральною відповідальністю. Необхідність сім'ї зумовлена потребою суспільства в фізичному та духовному становленні та відтворенні населення» [154, с. 64-70].

З точки зору Г.О. Лозової, «сім'я – об'єднання осіб, що ґрунтується на шлюбі, кровному спорідненні, усиновленні чи інших формах взяття дітей на виховання, а також на інших підставах, що не заборонені законом і не суперечать моральним засадам суспільства, і яке пов'язує своїх членів спільністю життя та інтимних стосунків, а також взаємними правами і обов'язками» [182, с. 122].

«Визначення поняття «сім'я» повинно складатися із відповідних ознак, які його відрізняють від інших соціальних та правових інститутів. Однак у юридичній науці одностайності щодо ознак сім'ї не досягнуто. Тому серед ознак сім'ї виділяють спільність життя, спільне проживання і побут» [211, с. 10], крім них, – «наявність взаємних прав та обов'язків, ведення спільного господарства» [188, с. 42], «взаємна моральна та матеріальна підтримка» [294, с. 68].

Ю.С. Червоний пропонує дане явище трактувати у юридичному розумінні: «сім'я – історично визначена організована спільність, пов'язана взаємними правами та обов'язками, які впливають зі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, взяття дітей на виховання» [294, с. 69].

З точки зору А.О. Дутко, «сім'ю можна розглядати як соціологічну і як правову категорії. Їх поєднання дає можливість збагатити юридичну науку знаннями, здобутими науковцями-соціологами. Отже, сім'я – це союз осіб, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, наділені відповідними правами та обов'язками, несуть відповідальність за невиконання чи неналежне виконання сімейних обов'язків, поєднані моральною та матеріальною допомогою і підтримкою» [97, с. 103-105].

Отже, як соціальна група сім'я складається з фізичних осіб, які перебувають у шлюбі (зареєстрованому або незареєстрованому), їхніх дітей та інших осіб, поєднаних родинними зв'язками з подружжям, кровних родичів, і здійснює свою життєдіяльність на основі спільного економічного, побутового, морально-психологічного укладу, взаємних прав та обов'язків (розуміння у широкому

значенні); сім'я складається з фізичних осіб, які перебувають у шлюбі (зареєстрованому або незареєстрованому), їхніх дітей і батьків та поєднані спільним побутом, економічним та морально-психологічним укладом, взаємними правами та обов'язками у сфері сімейних відносин (розуміння у вузькому значенні).

У науковій літературі серед іншого знаходимо тезу про те, що «сім'я є не суб'єктом, а об'єктом права» [293, с. 46]. Аналізуючи таке твердження, необхідно спершу визначитися зі змістом поняття «об'єкт права». Слід відмітити, що питання співвідношення понять «об'єкт правового регулювання» і «об'єкт правовідносин» є предметом багатьох дискусій у теорії права.

Так, сім'ю як об'єкт правового регулювання можна розглядати лише за умови, якщо під сім'єю розуміти сімейні відносини. Однак поняття «сімейні правовідносини» й «сім'я» не тотожні. Як слушно зазначає О.М. Пономаренко, «об'єктом правового регулювання буде не сім'я як така, а сімейні відносини» [229, с. 38].

Варто також згадати, що згідно приписів чинного цивільного законодавства України об'єктами правовідносин визнаються матеріальні та нематеріальні блага, стосовно яких суб'єкти вступають у правовідносини. Так, згідно ст. 177 ЦК України, «об'єктами цивільних прав є речі, зокрема гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага» [345]. До нематеріальних благ, за ст. 201 ЦК України, належать «особисті немайнові блага, які охороняються законодавством, а саме: здоров'я, життя, честь і ділова репутація; ім'я (найменування); авторство; свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, а також інші блага, які охороняються цивільним законодавством» [345].

СК України не визначає види об'єктів сімейних правовідносин. Однак, приймаючи до уваги встановлений підхід законодавця стосовно того, що якщо на законодавчому рівні гарантовано якесь особисте немайнове право, то, відповідно, й об'єктом у даному випадку буде те, що саме охороняється державою. Отже, з

урахуванням положень ст. 291 ЦК України [345] та ч. 1 ст. 4 СК України [295], згідно з якими «фізична особа незалежно від віку та стану свого здоров'я має право на сім'ю», можна зробити висновок про те, що саме сім'я виступає тим нематеріальним благом, яке охороняється цивільним законодавством та з приводу якого можуть виникати особисті немайнові правовідносини. Відповідно, сім'я, виступаючи об'єктом цивільних (зокрема сімейних) правовідносин, водночас є і об'єктом охорони з боку держави» [293, с. 48].

Згідно із положеннями СК України «держава охороняє сім'ю, дитинство, материнство, батьківство, створює умови для зміцнення сім'ї; створює людині умови для материнства та батьківства, забезпечує охорону прав матері та батька, матеріально і морально заохочує і підтримує материнство та батьківство» [295].

«Право фізичної особи на сім'ю є складовою єдиного комплексу її особистих немайнових прав, тому поміщення його саме в ЦК України є виправданим (ст. 291 ЦК України). Зміст права на сім'ю та умови його здійснення конкретизовані в СК України де зазначено, що елементами цього права є: право на створення сім'ї; право на проживання у сім'ї; право на повагу до свого сімейного життя, що є складовою права на повагу до свого особистого (приватного) життя; право на державну охорону своєї сім'ї, закріплене у ст. 5 СК України» [293, с. 50-51].

«Відповідно до ч. 1 ст. 4 СК України, особа, яка досягла шлюбного віку, має право на створення сім'ї. Право фізичної особи на сім'ю також закріплене у ст. 291 ЦК України. Проте остання, на відміну від ст. 4 СК України, передбачає право фізичної особи на сім'ю, тобто її право бути членом сім'ї, а не на створення останньої. Згідно із ст. 291 ЦК України, фізична особа має право на сім'ю незалежно від віку та стану здоров'я. Вона не може бути проти її волі розлучена з сім'єю, крім випадків, установлених законом» [293, с. 51].

«Право на створення сім'ї є елементом сімейної правоздатності особи, яка досягла шлюбного віку, а не її суб'єктивним правом, оскільки йому не відповідає чийсь обов'язок. Суб'єктивному ж праву особи завжди відповідає обов'язок іншої особи або осіб» [294, с. 71]. «Право на створення своєї сім'ї мають особи, які досягли шлюбного віку. Таким є загальне правило. Проте суд може надати особі,

котра не досягла цього віку, право на шлюб, тобто право на створення сім'ї. Також, відповідно до ч. 2 ст. 4 СК України, сім'ю може створити особа, яка народила дитину, незалежно від віку» [293, с. 52].

«Згідно з ч. 4 ст. 4 СК України, кожна особа має право на повагу до свого сімейного життя. Право на повагу передбачає насамперед невтручання держави у сімейне життя. Однак варто наголосити, що це право не є абсолютним, і у випадках передбачених законом, можливе втручання у сімейне життя (наприклад, для захисту інтересів дитини). У літературі, як елемент права на сім'ю, зазначається ще право на захист своєї сім'ї, проте, оскільки сім'я як така не є суб'єктом правовідносин, можна говорити лише про охорону своєї сім'ї, право ж на захист має лише член сім'ї, а не сім'я» [293, с. 52-53].

У науковій літературі зазначається, що «до сімейних правовідносин можна віднести ті, що виникають між членами однієї сім'ї (відносини між подружжям, батьками та дітьми, які проживають однією сім'єю, пов'язані спільним побутом, взаємними правами та обов'язками). Крім того, до сімейних правовідносин, також, можна віднести відносини між особами, які складали сім'ю раніше, або взагалі не були членами однієї сім'ї, однак пов'язані такими правами та обов'язками, які за своєю суттю є сімейними (аліментні відносини колишнього подружжя, правовідносини між дитиною та батьком (матір'ю), з яким дитина разом ніколи не проживала, правовідносини між онуками та бабою, дідом, які не проживають разом тощо)» [282]. Особливостями таких відносин слід вважати те, що їх суб'єктами є особи, пов'язані відносинами шлюбу (подружжя), спорідненості (батьки і діти, усиновлювачі та усиновлювані); сімейні відносини виникають не лише з прямої вказівки закону, а й за згодою сторін; сімейні відносини мають, як правило, тривалий характер. Також варто такі відносини поділяти на майнові (відносини, які пов'язані з майном і мають певний економічний зміст) та немайнові (відносини, що нерозривно пов'язані з особистістю і не мають економічного змісту).

Згідно із законодавством України, сімейні відносини підлягають урегулюванню, метою якого є «зміцнення сім'ї як соціального інституту і як

союзу конкретних осіб; утвердження почуття обов'язку перед батьками, дітьми та іншими членами сім'ї; побудови сімейних відносин на паритетних засадах, на почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомоги й підтримки; забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, можливістю духовного та фізичного розвитку» [295].

Відносини, що забезпечують нормальний розвиток дітей значною часткою входять у якості необхідної складової частини в сімейні відносини. Обов'язок забезпечити нормальний розвиток дитини чинне законодавство покладає, насамперед, на її батьків, осіб, які їх замінюють, а в окремих, передбачених законом випадках, – на інших членів сім'ї. Так, наприклад, згідно зі ст. 16 СК України «якщо мати, батько дитини є неповнолітніми, баба, дід дитини з боку того з батьків, хто є неповнолітнім, зобов'язані надати йому допомогу в здійсненні ним батьківських прав та виконанні батьківських обов'язків» [295]. А отже, суб'єктами відносин, які забезпечують нормальний фізичний, духовний та соціальний розвиток дітей у межах сімейних відносин, виступають, з одного боку, неповнолітні, з іншого – батьки, особи, що їх замінюють, або інші члени сім'ї, на яких покладено обов'язок щодо забезпечення нормального розвитку дітей.

Сімейні відносини, що підлягають правовому регулюванню, потребують і правової охорони в цілому та кримінально-правової охорони від суспільно небезпечних посягань зокрема. Остання є функцією кримінального права і має здійснюватися за допомогою єдиної й несуперечливої системи норм кримінального права, в яких встановлено відповідальність за кримінальні правопорушення проти сімейних відносин.

З метою визначення правової природи та змісту явища сім'ї як об'єкта кримінально-правової охорони, доцільним є також з'ясування визначення поняття «член сім'ї». Так, таку спробу було здійснено Конституційним Судом України у справі «за конституційними поданнями Служби безпеки України, Державного комітету нафтової, газової та нафтопереробної промисловості України, Міністерства фінансів України щодо офіційного тлумачення положень пункту 6 статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців

та членів їх сімей», частин четвертої і п'ятої статті 22 Закону України «Про міліцію» та частини шостої статті 22 Закону України «Про пожежну безпеку» (справа про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї») від 3 червня 1999 р. № 5-рп/9917» [275].

За результатами аналізу та тлумачення чинного національного законодавства на предмет зазначеної проблематики, Конституційний Суд України дійшов висновку, що «під членом сім'ї треба розуміти особу, що перебуває з суб'єктом права на пільги щодо оплати користування житлом і комунальними послугами у правовідносинах, природа яких визначається: кровними (родинними) зв'язками або шлюбними відносинами; постійним проживанням з військовослужбовцем, працівником міліції, особового складу державної пожежної охорони; веденням з ним спільного господарства. Такі ознаки (вимоги) застосовуються диференційовано при конкретному визначенні членів сім'ї, які мають право на названі пільги. До кола членів сім'ї належать його (її) дружина (чоловік), їх діти і батьки. Щодо них ознака (вимога) ведення спільного господарства з суб'єктом права на пільги в оплаті користування житлом і комунальними послугами застосовується лише у передбачених законом випадках. Діти є членами сім'ї незалежно від того, чи є це діти будь-кого з подружжя, спільні або усиновлені, народжені у шлюбі або позашлюбні. Членами сім'ї можуть бути визнані й інші особи за умов постійного проживання разом з суб'єктом права на пільги і ведення з ним спільного господарства, тобто не лише його (її) близькі родичі (рідні брати, сестри, онуки, дід, баба), але й інші родичі або особи, які не перебувають у безпосередніх родинних зв'язках (неповнорідні брати, сестри; зять, невістка; вітчим, мачуха; опікуни, піклувальники, пасинки, падчерки та інші)» [275].

Цікаво зазначити, що «законодавство країн-членів ЄС поняття «сім'я» зазвичай не містить, обмежуючись вказівкою на суб'єктів сімейних правовідносин. Приміром, Кодекс про родину й опіку Республіки Польща окреслює досить вузьке коло членів сім'ї: подружжя, батьки і діти. Так само лише про подружжя, батьків та дітей йдеться у книзі четвертій «Сімейне право» Німецького цивільного уложення. Дефініції поняття «сім'я» Німецьке цивільне

уложення не містить. У ЦК Франції про членів сім'ї зазначається неодноразово, зокрема, ст. 370 називає членів природної сім'ї до двоюрідних братів та сестер включно. Водночас поняття сім'ї також не розкривається» [293, с. 49].

Разом з тим, «відповідно до ст. 2 Директиви 2004/38/ЄС Європейського парламенту та Ради Європи від 29 квітня 2004 р. «Про право громадян Союзу та членів їх сімей вільно пересуватися і проживати на території держав-членів» членами сім'ї працівника-громадянина Союзу є: а) чоловік (дружина); б) партнер, що має з працівником-громадянином Союзу зареєстроване партнерство відповідно до законодавства держави-члена, якщо держава, що приймає, визнає зареєстроване партнерство як еквівалент шлюбу на умовах, передбачених законодавством приймаючої держави-члена; в) нащадки працівника і його дружина (і) або партнера, які не досягли 21 року або утриманці; г) родичі по висхідній лінії, що перебувають на утриманні працівника і його дружини або партнера» [274, с. 62].

Отже зазначена Директива, у порівнянні з чинним законодавством України та наведених до прикладу актами окремих зарубіжних країн, поняття членів сім'ї трактує в більш широкому значенні.

Продовжуючи дослідження питання охорони державою сім'ї зазначимо, що «у сучасній правовій системі існує кілька галузей законодавства, спрямованих на реалізацію зазначеного завдання, до яких можна віднести сімейне право, право соціального забезпечення, кримінальне право та інші. Всі вони володіють яскраво вираженою соціальною спрямованістю, яка певною мірою їх об'єднує. Попри це, сімейні відносини є виключною прерогативою сімейного права. Регулюючи сімейні відносини за допомогою наділення членів сім'ї правами і обтяження обов'язками, а також встановлення відповідальності за невиконання останніх, сімейне право гарантує та охороняє права членів сім'ї» [229, с. 39].

Таким чином, сім'я – соціальне благо, що охороняється державою за допомогою економічних, соціальних і правових (зокрема кримінально-правових) засобів.

У науковій доктрині поняття кримінально-правової охорони пропонується визначати як «механізм правового регулювання суспільних відносин (система правових засобів, що організована найбільш послідовним чином з метою подолання перешкод на шляху задоволення інтересів суб'єктів права)» [79, с. 5; 95, с. 5]; «систему (комплекс) засобів (кримінальне законодавство і кримінально-правова політика), що забезпечують охорону, зосереджуючи зусилля на тому, щоб аналізовані відносини (взяті під охорону кримінального закону) залишалися, як правило, об'єктами охорони і якомога менше зазнавали злочинних посягань» [189, с. 2–4]; «захист суспільних відносин» [146, с. 11].

У той же час, механізм кримінально-правової охорони соціальних цінностей представляє собою сукупність таких елементів: «загальнорегулятивного (встановлення конкретної кримінально-правової заборони та її дотримання суб'єктами правовідносин) та традиційного (порушення кримінально-правової заборони, за чим слідує кримінально-правова оцінка такого порушення, обрання конкретного заходу кримінально-правового впливу і застосування його до правопорушника)» [173, с. 56, 60].

З іншої точки зору, представником якої слід назвати М.Д. Шаргородського, «норми кримінального права регулюють тільки відносини, що виникають внаслідок вчинення злочинів, – інші відносини кримінальне право не регулює, а охороняє» [350, с. 108].

Враховуючи зазначене, під кримінально-правовою охороною слід розуміти заходи по збереженню найважливіших суспільних відносин, благ, цінностей та інтересів, утриманню громадян від злочинних посягань шляхом визначення у кримінальному законі небезпечних для особи, суспільства та держави посягань та встановлення за їх вчинення кримінальної відповідальності. Тобто, «кримінально-правова охорона є певним механізмом до елементів якого відносять: кримінально-правові норми, кримінально-правові відносини та кримінальну відповідальність а також методи кримінально-правової політики (криміналізація та декриміналізація, пеналізація та депеналізація), за допомогою яких нормативність права переводиться в упорядкованість суспільних відносин» [173].

«Звичайно, суспільні відносини перебувають під захистом не тільки кримінального права, а й норм інших галузей системи законодавства. Кримінально-правова охорона здійснюється лише відносно найважливіших із них, які мають загальносоціальне значення» [339, с.323].

Сім'я, як особливий соціальний інститут та фундаментальний елемент соціальної структури тісно пов'язана з усіма сферами життєдіяльності суспільства. Особливості сім'ї, її історичні типи і структура визначаються пануючими економічними відносинами, діючими системами політики і права, моралі і культури та залежать від загальних тенденцій зміни і розвитку суспільства. Складний та поліфункціональний характер сім'ї вимагає різних методологічних підходів до її пізнання, а також впливає на визначення механізмів її ефективної охорони.

Кримінально-правова охорона сім'ї від суспільно небезпечних посягань є необхідною складовою частиною її державного захисту та являє собою одне з найважливіших завдань соціально орієнтованої держави.

Загальновідомо, що функція охорони першочергово належить до основних функцій кримінального законодавства. Так, КК України відповідно до ст. 1 має своїм завданням «правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням» [166].

Вбачається, що серед вищезазначеного переліку об'єктів кримінально-правової охорони сім'я, як такий, окремо не виділяється. Зважаючи на положення ч. 3. ст. 51 Конституції України про гарантії охорони державою сім'ї, дитинства, материнства та батьківства такий стан речей є незрозумілим та свідчить про недосконалість механізмів охорони зазначених інститутів від суспільно – небезпечних посягань.

Водночас аналіз чинного кримінального законодавства України дозволяє виявити, що кримінально-правовий захист сім'ї здійснюється за допомогою низки норм які розміщені у різних розділах Особливої частини КК України.

Зазначене вказує на наявність проблемних питань, пов'язаних з визначенням об'єкту суспільно-небезпечних посягань на сім'ю, та актуалізує необхідність дослідження його сутності та змісту.

З цією метою необхідно дослідити наукові погляди на визначення загальних кримінально-правових категорій «об'єкт кримінально-правової охорони» та «об'єкт кримінального правопорушення», що дозволить відобразити авторське бачення проблематики виділення сім'ї як об'єкта кримінально-правової охорони та здійснити систематизацію відповідних суспільно-небезпечних діянь за ознакою спільного родового об'єкта відповідних кримінальних правопорушень.

Отже визначення об'єкту є відправною точкою для з'ясування сутності будь-якого суспільно-небезпечного посягання. Як вказує В.Я. Тацій, «правильне вирішення питання про об'єкт злочину має важливе теоретичне і практичне значення. Саме об'єкт дозволяє визначити соціальну сутність кримінального правопорушення, з'ясувати його суспільно небезпечні наслідки, сприяє правильній кваліфікації діяння, а також відмежуванню його від суміжних суспільно небезпечних посягань. Об'єкт також має істотне значення для визначення самого поняття кримінального правопорушення, значною мірою впливає на зміст об'єктивних і суб'єктивних ознак злочину, є вихідним при кваліфікації злочинів, побудови системи Особливої частини КК України» [158, с. 100].

«Об'єкт кримінального правопорушення має визначальне теоретичне, практичне і пізнавальне значення для оцінки суспільної та юридичної сутності злочину, тяжкості заподіяної злочином шкоди, кваліфікації діяння та вирішення багатьох інших практичних завдань» [150, с. 112-116].

Тож проблема об'єкта кримінального правопорушення є однією з основних у науці кримінального права

Об'єкт кримінального правопорушення слід відрізнити від об'єкта кримінально-правової охорони. Як зазначили А.А. Музика та Є.В. Лащук, «поняття «об'єкт злочину» і «об'єкт кримінально-правової охорони» розрізняються за структурою і значенням; зокрема, об'єкт злочину слугує для з'ясування спрямованості посягання (злочинного впливу) і характеру заподіяної шкоди чи загрози її заподіяння» [201, с. 55].

На думку А.А. Піонтковського «об'єктом будь-якого злочинного посягання виступають суспільні відносини, які охороняються апаратом кримінально-правового примусу» [225, с. 129, 130].

Своєю чергою Є.В. Фесенко відзначає, що «об'єктом кримінального правопорушення слід розуміти цінності, що охороняються кримінальним законом, проти яких спрямоване злочинне посягання і яким воно може заподіяти або спричинити шкоду» [331, с. 47–51]. Є.В. Фесенко стверджує, що «суспільні блага є конкретизацією прояву суспільних відносин, на які безпосередньо і спрямоване злочинне посягання» [331, с. 47–51].

На те, що ідея об'єкта кримінального правопорушення як поставлених під охорону кримінальним законом суспільних відносин надмірно ускладнена, звертає увагу І.В. Самощенко, наполягаючи на тому, що «найбільш вдалим є уявлення про об'єкт як захищений законом інтерес» [281, с. 114].

Зміст поняття об'єкта кримінального правопорушення дозволяє підтримати висновок О.В. Пономаренко, що «в доктрині кримінального права існують різні теорії щодо його розуміння: особа (людина), група осіб чи її (їх) суб'єктивне право; цінності та соціальні чи правові блага (охоронювані законом соціально значущі цінності, інтереси, блага); охоронювані КК України суспільні відносини; охоронюваний кримінальним законом порядок суспільних відносин; охоронювані кримінальним законом соціально значущі цінності, інтереси, блага; правові норми та ін.» [228, с. 278-279].

Беручи за основу завдання КК України, якими є «правове забезпечення охорони прав і свобод людини та громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних

посягань, забезпечення миру і безпеки людства» [166], можемо стверджувати, що законодавець поставив під правове забезпечення охорони досить широкий спектр різнопланових утворень, об'єднати які можна тільки за допомогою категорії суспільних відносин.

У теорії кримінального права існує декілька позицій щодо співвідношення понять «об'єкт кримінального правопорушення» та «об'єкт кримінально-правової охорони».

Так, одна група вчених вважає, що зазначені терміни є фактично ідентичними, а їх використання залежить від сфери розгляду проблеми [155, с. 289-290]. Інша група науковців схильна вважати, що зазначені поняття не є ідентичними [315, с. 116-121; 347, с. 248].

Слушно висловлюється Є.Л. Стрельцов з приводу того, що «поки немає злочинного посягання, суспільні відносини існують як об'єкт кримінально-правової охорони («це те, що поставлено під охорону кримінального права»), а вже після вчинення кримінально караного діяння ці відносини виступають як об'єкт кримінального правопорушення» [306, с. 103].

Представником третьої позиції із зазначеного питання слід вважати М.Й. Коржанського, який зазначає, що «об'єктом кримінально-правової охорони є фактична поведінка або стан учасників суспільного життя, в яких реалізуються суспільні інтереси», а «об'єктом кримінального правопорушення» можна визначити як забезпечену суспільством суб'єктам суспільних відносин можливість відповідної інтересам суспільства поведінки його членів, груп, класів або їх стану» [147, с. 155]. При цьому вчений допускає, що ці терміни в окремих випадках можуть використовуватись як синоніми.

Об'єктом кримінально-правової охорони є ті суспільні відносини, які «охороняються кримінальним законом, суб'єкти яких ще не зазнали істотної шкоди від суспільно небезпечного діяння (або не створена загроза її заподіяння), що не містить ознак кримінального правопорушення чи складу кримінального правопорушення, передбаченого кримінальним законом; а об'єктом кримінально караного діяння – суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом,

суб'єктам яких завдана істотна шкода чи створена загроза її заподіяння» [201, с. 56].

Також існує позиція, щодо розуміння об'єкту кримінально-правової охорони як «цінності, що поставлена під охорону кримінального закону, на яку ще не здійснено злочинного посягання, а об'єкт кримінального правопорушення – це та ж сама цінність, яка вже зазнала злочинного впливу, на котру вже здійснено суспільно небезпечне посягання, передбачене Особливою частиною КК України. Таким чином, злочинне посягання перетворює об'єкт кримінально-правової охорони на об'єкт кримінального правопорушення» [180, с. 11].

П.П. Андрушко визначає «об'єктом кримінально-правової охорони цінності (феномени), які законодавцем беруться під охорону шляхом прийняття кримінально-правової норми, які потенційно можуть стати об'єктом злочинного посягання (об'єктом кримінального правопорушення), а об'єктом конкретного суспільно небезпечного діяння – частину цінностей, яким фактично заподіюється чи створюється загроза заподіяння істотної шкоди (в розумінні ч. 2 ст. 11 КК України) шляхом вчинення посягання на них» [26, с. 3].

Підтримуємо позицію, що поняття «об'єкт кримінального правопорушення» та «об'єкт кримінально-правової охорони» не є тотожними, хоча текстуальне вираження може співпадати (життя та здоров'я особи, відносини власності тощо).

Таким чином, кримінально-правова охорона сім'ї та дітей визначається розумінням у суспільстві соціальної цінності сім'ї та належного розвитку дітей. Розглядаючи сім'ю як об'єкт кримінально-правової охорони, слід виходити з того, що об'єктом кримінально-правової охорони є фундаментальні та важливі для окремої людини, суспільства та держави сімейні цінності, у тому числі і сім'я, як продукowane у процесі суспільного розвитку ціннісне надбання, що в силу високого суспільного статусу та важливого значення мають охоронятися від суспільно небезпечних посягань саме засобами кримінального законодавства. У зв'язку із зазначеним, з метою підвищення рівня охорони та відображення високого статусу і значення, вбачається доцільним до переліку об'єктів кримінально-правової охорони, закріплених у ст. 1 КК України, включити сім'ю.

Висновки до розділу 1

Цінності є невід'ємною складовою частиною культури суспільства що віддзеркалюються у свідомості людини. Динамічні євроінтеграційні процеси, серед іншого, мають вплив на інститут сім'ї як первинну, фундаментальну складову частину структури суспільства, найбільш вразливу до соціально-політичних перетворень. Визначивши певні цінності об'єктами кримінально-правової охорони шляхом формулювання норм Особливої частини КК, законодавець виокремлює їх як елемент складу кримінального правопорушення, який виникає з моменту набуття чинності відповідної кримінально-правової норми та який встановлює покарання за посягання на визначену сферу відносин.

За результатами дослідження особливостей генезису становлення та розвитку кримінально-правових заборон посягання на сім'ю, вдалось окреслити 5 основних його етапів, які характеризуються історичною специфікою та особливостями відповідних правових пам'яток, зокрема і тих, що містили кримінально-правові норми.

Сім'я є пріоритетним об'єктом охорони у соціальній та правовій державі. Кримінально-правова охорона сім'ї у своєму змісті має на меті становлення норм, санкцій, відповідальності, які виконують роль гарантій забезпечення відповідних суб'єктивних прав та інтересів особи, механізмів державної охорони сім'ї від суспільно небезпечних посягань.

Кримінально-правова охорона сім'ї та дітей від суспільно небезпечних посягань є необхідною складовою частиною їх державного захисту, що є одним з найважливіших завдань соціально орієнтованої держави. Поліпшення умов фізичного, психічного, соціального та духовного розвитку підростаючого покоління, найбільш сприятливим природним середовищем якому є сім'я, виступає необхідною передумовою сприятливого соціально-економічного й демографічного майбутнього нашої держави та суспільства в цілому.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ СІМ'Ї ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

2.1. Поняття та класифікація кримінальних правопорушень проти сім'ї за кримінальним законодавством України

За часів незалежності сучасне законодавство неодноразово змінювалось під впливом вимог міжнародно-правових стандартів, глобалізаційних процесів та інших соціальних явищ, притаманних сучасному динамічному суспільному розвитку. Попри те, що законодавець постійно працює над удосконаленням законодавчого захисту сім'ї та прав дитини, розроблено та впроваджено низку державних програм із протидії злочинності неповнолітніх, протидії насильств в сім'ї, створено мережу державних органів і громадських організацій для забезпечення виховання неповнолітніх, проте рівень поширеності кримінальних правопорушень, які посягають на суспільні відносини у сфері захисту сім'ї та прав дитини, все ще досить високий.

За період незалежності Україна впроваджувала міжнародно-правові стандарти в національне законодавство з метою його узгодженості з вимогами міжнародного права у сфері захисту сім'ї та прав дітей. Проте законодавчі межі проблеми захисту даної сфери суспільних відносин не можуть бути раз і назавжди завершеними. Одним із аспектів практичного значення зазначеної проблематики є визначення цих діянь та класифікація кримінальних правопорушень проти сім'ї як інструмент індивідуалізації кримінально-правових заходів.

Класифікація кримінальних правопорушень покликана вирішувати дуже важливі проблеми кримінального права. Вона є свого роду «системним фактором кримінальної науки, служить формою узагальнення і засобом пізнання» [21, с. 57-63]. Поділ кримінальних правопорушень на види необхідний для реалізації принципу диференціації кримінальної відповідальності та покарання. Класифікація дозволяє згрупувати кримінально-правові норми таким чином, щоб

вони максимально ефективно проявляли регулятивний і охоронний потенціал кримінального права.

У теоретичному плані проблема класифікації зумовлюється категорією абстрагування, інтелектуально-вольовими процесами, формально-логічними законами і правилами.

Будь-яка класифікація представляє спосіб упорядкування елементів системи. Основною категорією у цьому випадку стає поняття «система». Система – це певна єдність, що складається з взаємопов'язаних елементів, кожен з яких несе певне функціональне навантаження. Вона завжди відрізняється стійкістю зв'язків, взаємозв'язком і взаємозумовленістю елементів, структурованістю і організованістю.

«Теоретичною основою системного методу є категорія «система», зміст якої трактують через множинність частин, які наділені відповідними властивостями і чітким режимом відносин між ними, що дає їм можливість виражатися у вигляді певної цілісності. Він практикується для дослідження всіх складних універсальних систем, до яких належить і кримінальне законодавство» [73, с. 177].

Система – це безліч пов'язаних між собою елементів, що мають окремий принцип упорядкованості за певними властивостями та зв'язками і володіють стійкою єдністю, що характеризується внутрішньою цілісністю. Згідно з науково-філософськими судженнями системність можна розглядати як один із видів методологічного підходу до вивчення кримінально-правових явищ, основою якого є розуміння відповідної галузі права і законодавства як цілісної системи.

Система кримінальних правопорушень, передбачених КК України, характеризується цілісністю, єдністю, відносною стійкістю і впорядкованістю що формує основи категорії, яка охоплюється поняттям «системи кримінального права [312].

«Значення теоретико-філософського вивчення системи класифікації кримінальних правопорушень проти сім'ї полягає у можливості ґрунтовно охарактеризувати кардинальні проблеми даного виду кримінально караних діянь,

розкривати об'єктивну необхідність суттєвих змін, відповідних зрушень в суспільних відносинах, окреслювати основні лінії розвитку, формулювати ключові ідеї.

З точки зору етимології української мови класифікація виглядає наступним чином: «класифікувати означає розміщувати, розподіляти на розряди і порядки; класифікуватися, бути такими, що розподіляються. Клас – відділ, поділ, відділення, розряд, порядок» [53, с. 113-114].

Таким чином, основною властивістю наукової класифікації є розподіл об'єктів на окремі класи відповідно до їх об'єктивних загальних і відмітних ознак, з їх закономірностями і взаємозалежністю.

Традиційно об'єкти кримінально-правової охорони чи кримінального правопорушення класифікують «по вертикалі» на загальний, родовий та безпосередній. При цьому, як зазначив П.С. Матишевський, «для включення так званого загального об'єкта у вертикальну класифікацію об'єктів кримінальних правопорушень не існує жодних підстав, адже загальним об'єктом є сукупність того, що охороняється кримінальним законом (права та свободи людини і громадянина, власність, громадський порядок та громадська безпека, довкілля, конституційний устрій України тощо), яка, звісно, не може бути елементом складу кримінального правопорушення» [190, с. 74].

Тому про загальний об'єкт можна говорити лише на рівні об'єкта кримінально-правової охорони. «Родовий об'єкт розглядають як групу однорідних цінностей, на які посягає певна однорідна група кримінальних правопорушень. Він відображає характер суспільної небезпечності певного роду посягань, внаслідок чого часто використовується як критерій об'єднання окремих складів діянь у групи і подальшого розміщення таких груп в Особливій частині КК» [32, с. 31-32].

Отже, «особливістю родового об'єкта є його спроможність відігравати роль системоутворюючого фактора, а для кримінального законодавства України, як і для кожної галузі права взагалі, принцип системності є обов'язковим» [200, с. 24]. Але найбільшого значення для правозастосування набуває безпосередній об'єкт

кримінального правопорушення. Таким об'єктом у теорії кримінального права називають цінності, на які посягає конкретна кримінально протиправна дія або бездіяльність. Додатковою ланкою у класифікації об'єктів кримінального правопорушення «по вертикалі» є видовий об'єкт. Його визначають як «підгрупу близьких, схожих соціальних благ, яка входить до більш великої групи споріднених цінностей, тобто до родового об'єкта, та заслуговує єдиної, комплексної кримінально-правової охорони» [121, с. 187]. Отже, видовий об'єкт співвідноситься з родовим як вид з родом або частина з цілим.

Зважаючи на те, що кримінальні правопорушення проти сім'ї не виділені в окремий розділ КК України, вбачається за необхідне на основі та саме за допомогою родового об'єкту здійснити їх ідентифікацію, систематизацію та обґрунтувати об'єднання в рамках одного розділу з подальшим визначенням місця відповідного розділу у системі Особливої частини КК України. Таке виділення розглядається однією з форм реалізації конституційних принципів захисту інтересів сім'ї.

Відомо, що ідеальних законів не існує. Життя обумовлює як прогалини правового регулювання, так і необхідність змін та удосконалення існуючої системи норм кримінального права. При зміні відповідних меж дозволеного змінюються, відповідно, і юридичні заборони.

Визнаючи Кримінальний кодекс єдиним джерелом кримінального права, законодавець виключає принципову можливість зміни сфери регуляції кримінально-правових відносин будь-якими іншими нормативно-правовими актами. Разом з тим, на чому зауважує проф. В.О. Туляков, «така позиція дещо суперечить сутності криміналізації, яка включає у своє поняття не лише кримінально-правову норму, але й процес її формування та розвитку, процес її буття» [319, с. 213].

Введення юридичної заборони виявляється необхідним у випадках, коли у соціальній дійсності існують факти порушень меж дозволеного, у зв'язку з цим виникає небезпека для суспільства і виникає необхідність забезпечити шляхом юридичної заборони типові масові процеси життєдіяльності.

Для того щоб склалося глибоке, ціле та найбільш повне уявлення про такий об'єкт кримінально-правової охорони як сім'я, щоб пізнати природу, генезис та особливості відповідальності за кримінальні правопорушення проти сім'ї у сучасних умовах, слід розглянути кримінально-правові норми, що встановлюють відповідальність за зазначені кримінальні правопорушення, у цілому.

Слід також зазначити, що родовий об'єкт як основний критерій класифікації у даному випадку дозволяє класифікувати за певними групами кримінальні правопорушення та кримінально-правові норми, які встановлюють відповідальність за їх вчинення. Також він «забезпечує з'ясування характеру суспільної небезпечності злочинних діянь; лежить в основі систематизації Особливої частини КК, яка являє собою всю сукупність кримінально-правових норм і закріплених у них складів злочинів і дає можливість розташувати весь законодавчий і нормативний матеріал кримінального права в певній системі, підпорядкованій єдиному об'єктивному критерію» [159, с. 106].

Тож варто звернутися до доктрини кримінального права та наукових доробків вітчизняних науковців з метою встановлення поняття, видів кримінальних правопорушень, які вченими відносяться до кримінально караних діянь проти сім'ї та класифікації таких посягань.

Слід зазначити, що поняття та види кримінальних правопорушень проти сім'ї було предметом дискусій вчених ще за радянських часів і на сьогодні залишається чимале коло невирішених питань у напрямку дослідження даного виду кримінально караних діянь.

Так, свого часу І.Я. Фойницький у свої працях звертав увагу на таке діяння, як викрадення дітей та зазначав, що «підхід тогочасного законодавця, який викрадення дітей помістив серед посягань проти прав стану, є помилковим, оскільки попри небезпеку приховання цим діянням справжнього походження дитини тут нерідко дійсно має місце, більш стійкою є друга ознака – позбавлення дитини свободи всупереч волі батьків або осіб, що їх замінюють, а тому випадки, де немає посягання на це право, мають бути виокремлені в групу кримінальних

правопорушень проти прав стану дитини і не можуть розглядатися як посягання на свободу» [335, с. 92].

Як зазначає А.В. Андрушко, «деякі вчені радянського періоду кримінальні правопорушення у вигляді викрадення, приховування або підміну дитини відносили до посягань проти особистої свободи (О.О. Жижиленко, Ш.С. Рашковська, А.А. Піонтковський)» [24, с. 68].

Також М.І. Бажанов пропонував відносити до кримінальних правопорушень проти сім'ї та нормального розвитку дітей викрадення чи підміну чужої дитини [31, с. 606].

У той час у науковій доктрині досить часто висловлювалися позиції з приводу того, що викрадення чи підміна чужої дитини посягає не на її особисту свободу, а на інтереси сім'ї та нормального розвитку дітей, однак були науковці, які дотримувалися іншої думки. Наприклад, Н.В. Бойко зазначала, що «у разі вчинення вказаних дій з корисливих чи інших особистих спонукань безпосереднім об'єктом залишається особиста свобода дитини» [44, с. 6]. З огляду на це дослідниця пропонувала «виключити із ст. 124 КК УРСР вказівку на викрадення чужої дитини, вчинене з корисливих або інших особистих мотивів, передбачивши за нього відповідальність у ст. 123 КК УРСР як за незаконне позбавлення волі, вчинене щодо особи, яка не досягла 16 років (кваліфікуюча ознака), щоби оновлена стаття про викрадення чужої дитини мала включати відповідальність лише за вчинення цього діяння з метою змінити цивільний стан дитини» [44, с. 6].

Більшість дослідників вслід за законодавцем підкреслювали, що вчинення розглянутого кримінального правопорушення можливе лише щодо чужої дитини, а тому викрадення своєї дитини (наприклад, одним із батьків у іншого) складу цього кримінально караного діяння не утворює. Варто зауважити, що говорячи про свою чи чужу дитину, слід мати на увазі не кровну спорідненість, а наявність батьківської влади.

З цього приводу М.І. Бажанов зазначав, що «викрадення своєї дитини одним із батьків, позбавленим батьківських прав, не утворює складу даного суспільно

небезпечного діяння» [31, с. 609]. Такої ж позиції дотримувався Л.М. Сугачев, який вказував, що «викрадення дитини кимось із батьків, у тому числі й позбавленим батьківських прав, може тягнути відповідальність за самоправство» [323, с. 282].

Питання кримінальної відповідальності за підміну дитини розглядалися в працях А.В. Байлова [33, с. 271], О.І. Белової [40], Є.В. Даценка [83], В.І. Маркіна [187, с. 370-372], І.О. Романчука [276, с. 209] та інших дослідників. Аналіз праць вказаних науковців засвідчує, що дискусійними продовжують залишатися питання, які стосуються об'єкта вказаного посягання, граничного віку потерпілої від цього діяння дитини, способу вчинення підміни дитини, моменту закінчення зазначеного кримінального правопорушення, доцільності вказівки у диспозиції ст. 148 КК України на мотиви вчинення підміни дитини.

Проблемам відповідальності за експлуатацію дітей присвячені дослідження Д.О. Калмикова [117], І.П. Васильківської [51], М.О. Колесник [130], А.М. Орлеан [216], О.О. Оропай [218] та інші дослідники.

Значна увага у науковій літературі приділяється також питанням кримінальної відповідальності за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, що обґрунтовує доцільність згадати наукові доробки В.О. Гацелюка [70, с. 53-57], С.Ф. Денисова [86, с. 52-60], О.В. Дерев'янка [87, с. 268], В.А. Козака [128, с. 171-175], М.І. Хавронюка [340, с. 244-249] та інших науковців. Та попри це дискусійними продовжують залишатися питання, які стосуються об'єкта вказаного кримінального правопорушення, розмежування його з діянням, передбаченим ст. 304 КК України, розуміння змісту понять «використання для заняття жебрацтвом» і «систематичного випрошування».

Також варто згадати такий вид кримінальних правопорушень, що виокремлювався радянським кримінальним правом і посягав на суспільні відносини у сфері охорони сім'ї та інституту шлюбу – так звані кримінальні правопорушення, що є «пережитками патріархально-родового побуту (або ж патріархально-родових чи патріархально-феодальних відносин» [18].

Актуальність таких посягань пояснювалась тим, що в окремих народів Радянського Союзу (дагестанців, казахів, киргизів, таджиків тощо) зберігались звичаї і традиції, прояви яких визнавались такими, що гальмують рух суспільства. Мова йде, в першу чергу, про примушування до шлюбу.

Кримінальні кодекси РРФСР, Азербайджанської, Вірменської, Грузинської, Казахської, Киргизької, Таджикиської, Туркменської та Узбекикої РСР передбачали відповідальність за різні «прояви шкідливих звичаїв і традицій», серед яких необхідно виокремити примушування жінки до вступу у шлюб, перешкоджання вступу жінки у шлюб за своїм вибором, викрадення жінки всупереч її волі з метою вступу з нею у шлюб, що мало збірну назву – кримінальні правопорушення, «пов'язані з боротьбою за розкріпачення жінок» [24, с. 80].

У сучасній науковій доктрині особливо цікавою в плані розробки обраної проблематики є дослідження О.І. Белової, яка пропонує поділяти кримінальні правопорушення проти сім'ї та неповнолітніх на три групи: посягання на майнові сімейні відносини; посягання на немайнові сімейні відносини; посягання на відносини, що забезпечують нормальний розвиток неповнолітніх. Загалом же до кримінальних правопорушень проти сім'ї вчена пропонує відносити: ст.ст. 137, 148, 150, 155, 156, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 304, 323, 324 КК України [41].

Також В.В. Гальцова підмічає, що «після набуття чинності КК України 2001 року в його Особливій частині кримінальні правопорушення проти сім'ї, прав та інтересів неповнолітніх, як і у КК 1960 р., поміщені законодавцем у різних розділах КК. Наприклад, домашнє насильство міститься у розділі II КК України; експлуатація дітей, примушування до шлюбу, використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом включені законодавцем у розділ III КК України; статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, розбещення неповнолітніх - у розділ IV КК України; ухилення від сплати аліментів на утримання дітей, злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка або піклування, ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків, зловживання опікунськими правами, розголошення таємниці усиновлення (удочеріння), незаконні дії щодо

усиновлення (удочеріння)» – у розділ V КК України» [67, с. 364]. Такий підхід, на наш погляд, є недосконалим, оскільки він не забезпечує необхідний кримінально-правовий захист сім'ї та дітей, адже шкода заподіюється суспільним відносинам у сфері охорони сімейних відносин та правам і інтересам дітей.

Подібної думки дотримується Д.П. Євтеєва, яка вказує, що «норми, що містять кримінальні правопорушення, які посягають на відносини у сфері сім'ї, опіки, піклування та нормального розвитку дітей, розташовані в різних розділах КК України. По-перше, група із шести норм (статті 164-169 КК), які в науці позначаються як «Кримінальні правопорушення проти сім'ї», розміщена у п'ятому розділі Особливої частини КК («Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина»). По-друге, інші норми закріплені, зокрема, у другому («Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи»), третьому («Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи»), четвертому («Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи»), дванадцятому («Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності»), а також тринадцятому («Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення») розділах» [103, с. 72-81].

Особлива увага вітчизняних науковців спрямована на вивчення та аналіз особливостей кримінальних правопорушень проти дітей як окремого виду посягань або як підвиду кримінально караних діянь, що посягають на суспільні відносини у сфері охорони сім'ї.

Так, І.О. Бандурка у своєму дисертаційному дослідженні на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук резюмує, що «у КК України передбачено 53 склади динь проти прав та законних інтересів дитини. Такими злочинами є посягання, спрямовані проти: 1) новонародженої дитини – ст. 117; ч. 2 ст. 135; ст. 148; 2) малолітніх – п. 2 ч. 2 ст. 115; ч. 1 ст. 135; ч. 2 ст. 136; ч. 2 ст. 146; ч. 4 ст. 152; ч. 3 ст. 153; ч. 2 ст. 156; ч. 2 ст. 299; ч. 3 ст. 307; 3) особи, яка не досягла статевої зрілості – ч. 1 ст. 155; 4) дітей, які не досягли віку, з якого

законодавством дозволяється працевлаштування – ст. 150; 5) осіб, які не досягли 16-річного віку – ч. 1 ст. 156; 6) неповнолітніх – ч. 3 ст. 120; ч. 3 ст. 130; ч. 2 ст. 133; ст. 137; ч. 2 ст. 140; ст. 141; ч. 2 ст. 142; ч. 2 ст. 144; ч. 2 ст. 147; ч. 2, 3 ст. 149; ч. 3 ст. 152; ч. 2 ст. 153; ч. 2 ст. 155; ч. 2 ст. 156; ст. 164; ст. 166; ст. 167; ст. 168; ст. 169; ч. 2 ст. 172; ч. 2 ст. 181; ч. 2, 3 ст. 300; ч. 2, 3 ст. 301; ч. 3 ст. 302; ч. 3 ст. 303; ст. 304; ч. 2 ст. 307; ч. 3 ст. 309; ч. 3 ст. 314; ч. 2 ст. 315; ч. 2 ст. 317; ст. 323; ст. 324; ч. 1 ст. 442; 7) неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на утриманні батьків – ст. 164» [36].

О.І. Плужнік та М.В. Корнієнко [227, с. 139-140] кримінальні правопорушення проти дітей поділяють на декілька груп:

- «кримінальні правопорушення проти неповнолітніх у кримінальному законодавстві України, де потерпілою особою є неповнолітня особа: ч. 3 ст. 120, ч. 3 ст. 130, ч. 2 ст. 133, ч.ч. 1, 2 ст. 137, ч. 2 ст. 140, ст. 141, ч. 2 ст. 142, ч. 2 ст. 144, ч. 2 ст. 147, ч. 2 ст. 149, ч. 3 ст. 152, ч. 2 ст. 153, ч. 1 ст. 156, ч. 1 ст. 164, ч. 2 ст. 172, ч. 2 ст. 181, ч.ч. 2, 3 ст. 300, ч.ч. 2, 4 ст. 301, ч. 3 ст. 302, ч. 3 ст. 303, ч. 1 ст. 304, ч. 2 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 3 ст. 314, ч. 2 ст. 315, ч. 2 ст. 317, ст. 323, ст. 324, ч. 2 ст. 365-2 КК України;

- кримінальні правопорушення у кримінальному законодавстві України, де потерпілою особою є дитина: ч. 2 ст. 136, ст. 137, ст. 148, ст. 150, ст. 164, ст. 166, ст. 169, ч. 2 ст. 172, ч. 1 ст. 442 КК України;

- кримінальні правопорушення у кримінальному законодавстві України, де потерпілою особою є новонароджена дитина: ст. 117 КК України та ч. 2 ст. 135 КК України;

- кримінальні правопорушення у кримінальному законодавстві України, де потерпілою особою є малолітня дитина: п. 2 ч. 2 ст. 115, ст. 150-1 КК України;

- кримінальні правопорушення у кримінальному законодавстві України, де потерпілою особою є малолітня особа: ч. 1 ст. 135, ч. 2 ст. 136, ч. 2 ст. 146, ч. 3 ст. 149, ч. 4 ст. 152, ч. 3 ст. 153, ч. 2 ст. 156, ч. 2 ст. 299, ч. 4 ст. 303, ч. 2 ст. 304, ч. 3 ст. 307 КК України;

– кримінальні правопорушення у кримінальному законодавстві України, де потерпіла особа не визначена: ст. 155 та ст. 167 КК України» [227, с. 139-140].

Як бачимо, науковці в основу запропонованої класифікації заклали поняття та вид потерпілої особи як критерій поділу, а не особливості об'єкта кримінального правопорушення.

До дослідження зазначеної тематики вдається також С. Потриваєва, яка зазначає, що «чинний КК України закріпив положення щодо захисту неповнолітніх у розділах: II – V, XII, XIII, в яких передбачено окремі склади кримінальних правопорушень, у яких потерпілими можуть бути малолітні або неповнолітні особи, а саме: в Розділі II «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи»: ч. 1 ст. 135 КК України, ч. 2 ст. 135 КК України, ст. 137 КК України; в Розділі III «Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи»: ст. 148 КК України, ст. 150 КК України, ст. 150-1 КК України; в Розділі IV «Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи»: ст. 156 КК України; в Розділі V «Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина»: ст. 164 КК України, ст. 166 КК України, ст. 167 КК України, ст. 168 КК України, ст. 169 КК України; в Розділі XII «Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності»: ст. 304 КК України; в Розділі XIII «Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення»: ст. 323 КК України, ст. 324 КК України» [234, с. 90-93].

Також варто звернути увагу на те, що в Особливій частині КК України передбачено низку статей, у яких за вчинення окремих кримінальних правопорушень щодо зазначеної категорії осіб передбачено посилену кримінальну відповідальність (тобто кваліфікуючі ознаки), а саме: п. 2 ч. 2 ст. 115; ч. 3 ст. 120; ч. 3 ст. 130; ч. 2 ст. 136; ч. 2 ст. 140; ч. 2 ст. 142; ч. 2 ст. 144; ч. 3 ст. 302 КК України тощо.

Аналіз чинного кримінального законодавства України показує, що у ньому передбачено низку статей, які встановлюють відповідальність за посягання на дітей, їх фізичний, психічний, соціальний та духовний розвиток, а також на сімейні відносини. Ці статті розташовані у різних розділах Особливої частини КК України, зокрема: ст. 126-1, ст. 137 КК України – у розділі II; ст. 148 та ст. 150 КК України – у розділі III; ст. 155 та ст. 156 КК України – у розділі IV; ст. 164, ст. 165, ст. 166, ст. 167, ст. 168, ст. 169 КК України – у розділі V; ст. 304 КК України – у розділі XII; ст. 323 та ст. 324 КК України – у розділі XIII. Як видно, вони не утворюють єдиної цілісної системи, що значно знижує можливості кримінального права щодо здійснення ефективної кримінально-правової охорони сім'ї та дітей.

Дії, які спрямовані проти прав, свобод та інтересів дитини, враховуючи комплексний характер цього поняття, можуть містити склади кримінальних правопорушень, передбачених широким переліком статей КК України, які умовно можемо поділити на декілька груп:

1) склади кримінальних правопорушень, які можуть бути скоєні стосовно будь-яких осіб, у тому числі, й по відношенню до дітей: ст. 115, ст. 119, ст. 121, ст. 122, ст. 125, ст. 126, ст. 127 КК України та ін.;

2) склади кримінальних правопорушень, вчинення яких по відношенню до дитини визначено КК України як кваліфікуюча обставина, що тягне за собою більш суворе покарання: ст. 120, ст. 130, ст. 133, ст. 135, ст. 136, ст. 140, ст. 144, ст. 142, ст. 146, ст. 147, ст. 149, ст. 152, ст. 153, ст. 172, ст. 188, ст. 301-1, ст. 302, ст. 303, ст. 307, ст. 314, ст. 315, ст. 365², ст. 369² КК України;

3) склади кримінальних правопорушень, які можуть бути скоєні тільки по відношенню до дитини, оскільки особу потерпілого від таких кримінально протиправних посягань, яким може виступати тільки дитина, передбачено їх основних складом: ст. 117, ст. 137, ст. 148, ст. 150, ст. 150-1, ст. 155, ст. 156, ст. 156-1, ст. 164, ст. 166, ст. 167, ст. 169, ст. 304, ст. 323, ст. 324 КК України.

Отже, кримінальний закон України містить значний перелік кримінальних правопорушень, які завдають шкоду суспільним відносинам у сфері охорони сім'ї, прав, свобод та інтересів дитини.

Більше того, цей перелік корелює із змінами у суспільстві в цілому, викликами епохи інформатизації та комунікацій, тенденціями міжнародної практики, яку перехоплює національне законодавство, що детермінує, відповідно, криміналізацію нових складів суспільно небезпечних діянь, оскільки кримінально-правовий захист дитинства є складовим елементом системи захисту прав дітей в Україні, реалізація якої на практиці потребує постійного вдосконалення.

Слід зазначити, що інтереси сім'ї та дітей тісно пов'язані між собою, тому вони є єдиним родовим об'єктом кримінально-правової охорони, в якому можна виділити три видових об'єкти: майнові сімейні відносини; немайнові сімейні відносини; суспільні відносини у сфері забезпечення нормального розвитку дитини (об'єкт кримінальних правопорушень проти сім'ї та його класифікація буде більш детально розглянутий надалі).

На основі зазначеної тези приходимо до висновку, що система кримінальних правопорушень проти сім'ї складається з трьох наступних груп посягань:

- 1) кримінальні правопорушення проти особистих немайнових сімейних відносин;
- 2) кримінальні правопорушення проти майнових сімейних відносин;
- 3) кримінальні правопорушення проти нормального розвитку дитини.

Так, до першої групи слід віднести наступні склади діянь: домашнє насильство (ст. 126-1 КК України); підміна дитини (ст. 148 КК України); примушування до шлюбу (ст. 151-2 КК України); злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166 КК України); розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) (ст. 168 КК України); незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) (ст. 169 КК України).

До другої групи відносяться наступні кримінальні правопорушення: ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК України); ухилення

від сплати коштів на утримання батьків (ст. 165 КК України); зловживання опікунськими правами (ст. 167 КК України).

До третьої групи, найбільш численної, варто віднести: неналежне виконання обов'язків з охорони життя та здоров'я дітей (ст. 137 КК України); експлуатація дітей (ст. 150 КК України); використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (ст. 150-1 КК України); вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (ст. 155 КК України); розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК України); домагання дитини для сексуальних цілей (ст. 156-1 КК України); примушування неповнолітньої особи до участі у створенні дитячої порнографії (ч. 3 ст. 301-1 КК України); проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи (ст. 301-2 КК України); втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304 КК України); спонукання неповнолітніх до застосування допінгу (ст. 323 КК України); схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів (ст. 324 КК України).

Щодо класифікації зазначених кримінальних правопорушень, то варто відмітити, що можуть бути запропоновані різні класифікаційні критерії, зокрема: залежно від потерпілого (дитина (малолітня, неповнолітня особа) чи дорослий член сім'ї); залежно від суб'єкта (загальний чи спеціальний (член сім'ї або особа, яка має певні обов'язки чи службові функції, пов'язані з вихованням неповнолітніх)); залежно від форми вини (умисні, необережні чи зі змішаною формою вини); в залежності від настання суспільно небезпечних наслідків (формальний чи матеріальний склад).

Кожна із наведених класифікацій має своє практичне значення при кримінально-правовій оцінці вчиненого діяння.

Загальне уявлення про масштаби поширення та ефективність «роботи» кримінальних заборон у сфері охорони сімейних відносин та діяльності органів правоохоронної та судової систем можна отримати, аналізуючи відповідні статистичні дані [251].

З метою більш змістовного та предметного аналізу пропонується розглянути емпіричні дані за останні 10 років (період з 2013 року по 2022 рік включно), а для

зручнішого сприйняття відобразити зазначену інформацію у вигляді таблиці (Табл. 1).

Таблиця 1.

*Виявлені кримінальні правопорушення проти сім'ї за період
з 2013 року по 2022 рік (включно)*

Кр.пр. /Рік	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
ст. 126-1	-	-	-	-	-	-	1068	2213	2432	1468
ст. 137	106	51	75	70	67	61	58	38	49	20
ст. 148	1	1	-	1	-	1	-	2	-	1
ст. 150	11	4	2	6	1	16	9	0	-	1
ст. 150-1	41	53	12	14	5	7	7	7	4	3
ст. 151-2	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
ст. 155	71	49	37	51	50	85	64	55	164	78
ст. 156	252	209	233	272	285	274	250	197	260	188
ст. 156-1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	11
ст. 164	7943	4890	2770	2314	2089	2970	2546	2105	1913	1123
ст. 165	4	2	3	9	5	6	4	3	4	-
ст. 166	262	182	172	185	155	163	161	126	134	102
ст. 167	13	7	8	9	3	4	5	1	-	-
ст. 168	9	5	7	4	3	3	5	2	4	-
ст. 169	2	2	1	3	3	2	2	1	3	1
ст. 301-1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1090
ст. 301-2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
ст. 304	791	616	526	322	331	234	154	160	122	76
ст. 323	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-
ст. 324	2	-	1	-	-	-	1	-	-	-

За результатами аналізу наведених емпіричних даних вбачається, що навантаження на вказані кримінальні норми лягає нерівномірно. Так, наприклад, ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК України) має найбільше поширення серед зазначених кримінальних правопорушень, тоді як спонукання неповнолітніх до застосування допінгу (ст. 323 КК України) за наведений період зареєстровано було всього 1 випадок, а схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів (ст. 324 КК України) – 4 випадки. Незначна кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень, передбачених

ст.ст. 151-2, 156-1, 301-1 та 301-2 КК України, пов'язана, серед іншого, з тим, що криміналізація даних діянь у чинному законодавстві відбулася відносно недавно. У той же час, домашнє насильство має найбільше поширення після ухилення від сплати аліментів на утримання дітей з моменту його криміналізації. Незначні масштаби має прояв діянь, передбачених ст.ст. 148, 150, 165, 167, 168, 169 КК України. Разом з тим, варто зауважити, що досліджувана група кримінальних правопорушень характеризується високим ступенем латентності, що відповідно, не дає можливості повно та об'єктивно сприймати реальні масштаби поширення кримінальних правопорушень проти сім'ї.

Отже, чинне кримінальне законодавства України містить низку норм, які забезпечують кримінально-правову охорону сімейних відносин та відносин щодо нормального розвитку дітей. Основна частина таких норм спрямована на охорону дітей від кримінально караних посягань на їх життя, здоров'я, нормальний фізичний, соціальний, духовний, статевий розвиток. І лише окремі норми містять відповідальність за посягання на сімейні відносини. У науковій літературі переважно в якості об'єкта таких кримінальних правопорушень вказують або сімейні відносини, або відносини щодо нормального розвитку неповнолітніх. Кримінальні правопорушення, які посягають на соціально-правовий інститут сім'ї, можна визначити, як посягання, що володіє всіма ознаками кримінально караного діяння, спрямоване на порушення сімейних правовідносин, обов'язковим суб'єктом яких виступає член сім'ї.

2.2. Особливості об'єктивних ознак кримінальних правопорушень проти сім'ї

Склад кримінального правопорушення – це система визначених законом як обов'язкових об'єктивних та суб'єктивних ознак (юридичних ознак), які в сукупності дають підстави вважати вчинене те чи інше діяння визнавати як суспільно небезпечне (об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт та суб'єктивна сторона). У кримінально-правовій літературі було чимало уваги приділено

визначенню об'єкта кримінального правопорушення, його особливостям та структурі.

Так, у сучасній кримінально-правовій доктрині домінує позиція, згідно з якою «об'єктом кримінального правопорушення визнаються суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом і яким кримінально караним діянням завдається істотна шкода або створюється загроза її заподіяння» [159, с. 97].

М.Й. Коржанський визначає об'єкт кримінально-правової охорони як «суспільні відносини, які знаходяться під охороною кримінального закону, але злочинному порушенню не піддавались, а безпосередній об'єкт кримінального правопорушення як суспільні відносини, які вже піддалися злочинному порушенню в конкретному випадку посягання на об'єкт кримінально-правової охорони» [147, с. 57].

А.А. Музика пропонує об'єкт кримінального правопорушення визначати як «елемент складу кримінального правопорушення, що охоплює суспільні відносини, які охороняються кримінальним законом, суб'єктам яких завдана істотна шкода чи створена загроза її заподіяння (обов'язкова ознака), а також включає в себе потерпілого від злочину і предмет кримінального правопорушення (факультативні ознаки)» [201, с. 56].

Суспільні відносини як об'єкт кримінального правопорушення розглядаються наукою кримінального права в якості сукупності утворюючих їх взаємопов'язаних і взаємодіючих між собою структурних елементів, які у своїй єдності становлять собою єдину цілісну систему. До таких елементів зазвичай відносять суб'єктів відносин, предмет, з приводу якого існують такі відносини (фактори, які визначають факт виникнення й існування такого взаємозв'язку) та соціальний зв'язок як зміст відносин [313, с. 10-11].

При цьому важливо брати до уваги те, що відокремлення будь-якого структурного елементу з цілісної системи, якою і є суспільні відносини призведе до втрати системності та можливості виконувати ті чи інші функції, тому явище суспільних відносин варто розглядати як єдину систему елементів, яка руйнується у разі відсутності або зміни принаймні одного з таких складових.

Враховуючи зазначене пропонується для подальшого дослідження взяти за основу позицію вчених щодо визначення об'єкта кримінального правопорушення як суспільних відносин, які перебувають під охороною закону та яким в наслідок вчинення кримінально караного діяння завдається шкода або створюється реальна загроза заподіяння такої, та, відповідно, розглядати об'єкт кримінальних правопорушень проти сім'ї та дітей, як єдність структурних елементів цих суспільних відносин: суб'єктів, предмету та соціального зв'язку.

У більшості юридичних джерел, присвячених проблемі об'єкта кримінального правопорушення, застосовується «вертикальна» класифікація об'єктів, яка включає такі рівні: загальний, родовий, видовий та безпосередній об'єкти [194, с. 24]. Така класифікація дозволяє визначити об'єкти кримінально-правової охорони на різних рівнях їх узагальнення.

Особливу роль відіграє родовий об'єкт кримінального правопорушення, на який покладається системно-визначальна функція як критерій систематизації Особливої частини КК України. Нагадаємо, що «під родовим (груповим) об'єктом прийнято розуміти об'єкт, яким охоплюється певне коло суспільних відносин, однорідних або тотожних за своєю соціальною сутністю і які внаслідок цього охороняються єдиним комплексом взаємозалежних кримінально-правових норм» [66]. Таким чином, родовий об'єкт являє собою менш високий (усереднений) порівняно з загальним об'єктом рівень узагальнення охоронюваних кримінальним законом суспільних відносин, становить його частину й співвідноситься з ним як частина із цілим. Групувати суспільні відносини слід не довільно, а на підставі об'єктивно існуючих критеріїв, які зумовлюють їх однорідність або тотожність.

Родовий об'єкт кримінального правопорушення може містити видові об'єкти – це сукупність суспільних відносин та інших благ, що охороняються кримінальним законом, охоплюються родовим об'єктом і відображають найбільш близькі суспільні відносини (види). На відміну від родового, видовий об'єкт є його частиною, а суспільні відносини, що становлять його зміст, об'єднуються за найбільшим ступенем взаємозв'язку.

На особливе значення видового об'єкта звертає увагу В.Я. Тацій, вказуючи, що «рекомендація про видовий об'єкт має практичне значення та може бути використана при побудові системи тої чи іншої групи кримінальних правопорушень» [311, с. 88].

При класифікації об'єктів кримінального правопорушення «по вертикалі» наступним щаблем є безпосередній об'єкт посягання, під яким необхідно розуміти «ті охоронювані законом конкретні суспільні відносини, яким заподіюється істотна шкода суспільно небезпечним діянням, що підпадає під ознаки конкретного складу кримінального правопорушення» [156, с. 60; 158, с. 88; 64, с. 62].

Класифікація об'єктів кримінальних правопорушень проти сім'ї залежно від рівня їх узагальнення повинна бути триступеневою. Слід вирізняти загальний, родовий і безпосередній об'єкти та межах родового об'єкту виділяється також і видовий об'єкт.

З приводу загального об'єкту кримінальних правопорушень як сукупності суспільних відносин, поставлених під охорону чинного кримінального закону варто відмітити, що сімейні відносини та інші відносини щодо нормального розвитку дітей є соціально значущими для суспільства, а тому входять до складу суспільних відносин, які поставлені під кримінально-правову охорону.

Пропонується розглянути детальніше в послідовності об'єкт кримінальних правопорушень проти сім'ї по вертикалі, починаючи, відповідно, з родового.

У науковій літературі неодноразово питання об'єкта даного виду кримінальних правопорушень було предметом дослідження. Наприклад, О.І. Белова під родовим об'єктом кримінальних правопорушень проти сім'ї розуміє «сімейні відносини та відносини, що забезпечують нормальний розвиток неповнолітніх» [41, с. 162].

На думку С.М. Морозюка, «родовим об'єктом злочинів проти інтересів сім'ї та підопічних є сімейні та опікунські правовідносини» [41, с. 62].

В.В. Гальцова звертає увагу на те, що «кримінальні правопорушення проти сім'ї, прав та інтересів неповнолітніх розпорошені по різних розділах Особливої

частини КК України. Тим самим порушено загальноприйнятий принцип побудови певної системи та певної послідовності. З погляду чинного права авторка пропонує визначати суспільні відносини, які забезпечують нормальний розвиток і функціонування сім'ї, родовим об'єктом досліджуваних кримінальних правопорушень» [67, с. 365-368].

Дійсно, сімейні відносини утворюють самостійну сферу суспільного життя, у якому складаються відносини у сфері нормального функціонування сім'ї й виховання дітей, та є самостійним видом відносин, що мають свою власну структуру зі своїми особливостями (суб'єкт, предмет та зміст).

Дуже слушно зазначено В.В. Гальцовою з приводу того, що «є всі підстави вважати, що сім'я, неповнолітні (діти), сімейні відносини – це єдиний блок суспільних відносин, вони знаходяться у непорушній єдності, взаємопов'язані між собою та доповнюють один одне. Сімейні відносини, з точки зору аксіологічного підходу як соціальна цінність, мають особливе значення для держави, суспільства та особистості за умови, що ці відносини ґрунтуються на любові, турботі, взаєморозумінні, вірності, повазі, взаємопідтримці, щирості, довірі, гармонії, взаємній відповідальності та ін. Зазначені риси, на яких має будуватися сім'я, фахівці називають сімейними цінностями, вони є важливими для ефективної життєдіяльності сім'ї, виступають основою, на якій вона існує» [67, с. 364].

У свою чергу, вищезазначений родовий об'єкт об'єднує у собі два видових, а саме: суспільні відносини у сфері нормального створення та функціонування сім'ї та суспільні відносини у сфері забезпечення нормального розвитку дитини.

Отже, родовий об'єкт кримінальних правопорушень проти сім'ї визначаємо як суспільні відносини у сфері нормального створення та функціонування сім'ї та забезпечення нормального розвитку дитини; видовий – суспільні відносини у сфері охорони немайнових сімейних відносин; суспільні відносини у сфері охорони майнових сімейних відносин; суспільні відносини у сфері забезпечення нормального фізичного, соціального, духовного, психологічного та статевих розвитку дитини; безпосередній – наприклад, суспільні відносини щодо збереження родинних зв'язків новонародженої дитини зі своєю кровною сім'єю у

випадку підміни дитини; добровільний порядок вибору партнера та створення сімейного союзу при примушуванні до шлюбу; порядок сплати коштів на утримання непрацездатних батьків тощо. Тобто безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення проти сім'ї будуть виступати конкретні охоронювані законом суспільні відносини, які зазнають шкоди (можуть зазнати) у випадку вчинення такого посягання (наприклад, шлюб та пов'язані з ним відносини між подружжям; конкретно визначені особисті немайнові та майнові відносини між членами сім'ї, родичами та іншими особами; відносини, що виникають у зв'язку з усиновленням певної дитини, встановленням над нею опіки та піклування, прийняттям дитини на виховання до прийомної сім'ї тощо).

Так, безпосереднім об'єктом кримінальних правопорушень проти сім'ї варто визначати:

- суспільні відносини у сфері забезпечення нормального функціонування сім'ї на основі здорових стосунків у сім'ї, де обов'язковим додатковим безпосереднім об'єктом виступає здоров'я члена сім'ї; додатковим факультативним його об'єктом можуть виступати воля, честь і гідність особи, її психічна недоторканність (ст. 126-1 КК України);

- суспільні відносини у сфері забезпечення та виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей, де обов'язковим додатковим безпосереднім об'єктом виступає здоров'я дитини;

- суспільні відносини, що забезпечують особисту недоторканність дитини та її нормальний розвиток (ст. 148 КК України);

- суспільні відносини, що забезпечують особисту свободу, фізичне і психічне здоров'я дитини (ст. 150 КК України);

- суспільні відносини у сфері забезпечення нормального розвитку дитини; безпосереднім додатковим об'єктом можуть бути гідність, воля дитини, її здоров'я тощо (ст. 150-1 КК України);

- суспільні відносини у сфері охорони інституту шлюбу; безпосереднім додатковим об'єктом можуть бути честь, воля та свобода особи (ст. 151-2 КК України);

– суспільні відносини у сфері забезпечення нормального фізичного, психічного і соціального розвитку дітей, а також статева недоторканність особи; додатковий безпосередній об'єкт – здоров'я неповнолітньої особи, якій передчасний вступ у статевий зв'язок може завдати суттєвої шкоди (ст. 155 КК України);

– суспільні відносини у сфері забезпечення нормального фізичного, психічного і соціального розвитку неповнолітніх; додатковий безпосередній обов'язковий об'єкт – статева недоторканність малолітньої, неповнолітньої особи (ст. 156 КК України);

– суспільні відносини у сфері забезпечення нормального фізичного, психічного і соціального розвитку неповнолітніх; додатковий безпосередній обов'язковий об'єкт – сексуальна свобода і недоторканність дітей, зокрема захист від домагань інтимного характеру (ст. 156-1 КК України);

– суспільні відносини, які забезпечують захист майнових прав непрацездатних батьків (ст. 165 КК України);

– суспільні відносини, які забезпечують всебічний (фізичний, психічний і соціальний) розвиток дитини або особи, стосовно якої встановлена опіка чи піклування, а також встановлений порядок догляду за такими особами; додатковим факультативним об'єктом можуть виступати здоров'я, життя, інші блага (ст. 166 КК України);

– суспільні відносини, які забезпечують майнові та інші права осіб, стосовно яких встановлено опіку чи піклування (ст. 167 КК України);

– суспільні відносини щодо забезпечення інтересів сім'ї та дітей, яких було усиновлено (їх всебічний фізичний, психічний та соціальний розвиток); додатковим факультативним об'єктом можуть виступати здоров'я, життя, інші блага (ст. 168 КК України);

– встановлений порядок усиновлення (удочеріння) дитини, передачі її під опіку (піклування) чи на виховання в сім'ю громадян, порушення якого може спричинити несприятливі наслідки для нормального фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного і соціального розвитку дитини; додатковим

факультативним об'єктом можуть виступати здоров'я, життя, інші блага усиновителів та усиновлених, піклувальників та підопічних (ст. 169 КК України);

– суспільні відносини у сфері забезпечення нормального фізичного, психічного і соціального розвитку неповнолітніх; додатковий безпосередній обов'язковий об'єкт – сексуальна свобода і недоторканність дітей, додатковий – воля, свобода та здоров'я дитини (ч. 3 ст. 301-1 КК України);

– суспільні відносини у сфері забезпечення нормального фізичного, психічного і соціального розвитку неповнолітніх; додатковий безпосередній обов'язковий об'єкт – сексуальна свобода і недоторканність дітей, додатковий – воля, свобода та здоров'я дитини (ст. 301-2 КК України);

– суспільні відносини у сфері забезпечення нормального фізичного, психічного і соціального розвитку неповнолітніх; додатковим об'єктом може бути – здоров'я дитини (ст. 304 КК України);

– суспільні відносини у сфері забезпечення нормального фізичного, психічного і соціального розвитку неповнолітніх; додатковий безпосередній обов'язковий об'єкт – здоров'я неповнолітньої особи (ст. 323 КК України);

– суспільні відносини у сфері забезпечення нормального фізичного, психічного і соціального розвитку неповнолітніх; додатковий безпосередній обов'язковий об'єкт – здоров'я неповнолітньої особи (ст. 324 КК України).

Особливість суспільних відносин, на які посягають кримінальні правопорушення проти сім'ї, полягає в тому, що вони виникають та існують з приводу фізичних, духовних, нематеріальних та матеріальних цінностей які є необхідними для належного існування сім'ї та забезпечення нормального розвитку дітей. Зокрема, до нематеріальних цінностей можемо віднести нормальні взаємовідносини між членами сім'ї, поважне ставлення та добрі стосунки, життя та здоров'я члена сім'ї, нормальний фізичний, у тому числі й статевий розвиток дитини, ідеологічні, моральні та культурні цінності, що є необхідною складовою частиною виховання дитини тощо. У свою чергу, матеріальні цінності становлять предмет такого виду сімейних відносин, як майнові. Мова йде, наприклад, про

кошти на утримання певного члена сім'ї, майно, що належить особі, яка перебуває під опікою або піклуванням тощо.

Отже, предметом відносин, які є об'єктом кримінальних правопорушень проти сім'ї та дітей являються нематеріальні та матеріальні цінності, необхідні для забезпечення нормального існування сім'ї та розвитку дітей.

Зміст суспільних відносин, які становлять об'єкт кримінальних правопорушень проти сім'ї представляє собою соціальний зв'язок між їх суб'єктами (учасниками відносин).

Як зазначає В.Я. Тацій, «соціальний зв'язок – це певна взаємодія, певний взаємозв'язок суб'єктів суспільних відносин» [313, с. 42-48].

У сімейних відносинах та інших відносинах, що забезпечують нормальний розвиток неповнолітніх, взаємодія між учасниками суспільних відносин полягає в соціально корисній діяльності членів сім'ї щодо забезпечення її нормального існування, а також батьків, осіб, які їх замінюють, інших зобов'язаних осіб або держави щодо нормального розвитку неповнолітніх [41, с. 46].

Також специфічною особливістю кримінальних правопорушень проти сім'ї є носій матеріальних або нематеріальних цінностей, які виступають предметом суспільних відносин: фізична особа, потерпіла від кримінально караних діянь.

В Постанові Великої Палати ВСУ у справі № 439/397/17 (провадження №13-66кс18) від 16 січня 2019 року (далі Постанова) зазначено, що «слід розмежовувати поняття «потерпілий» у матеріальному кримінальному праві та у кримінальному процесі. У кримінально-правовому розумінні «потерпілий – це особа, якій кримінальним правопорушенням безпосередньо заподіюється фізична, моральна та/або матеріальна шкода (або існує безпосередня загроза її заподіяння)» [231]. При цьому, у Постанові зазначено, що «поняття «потерпілий», яке використано у ст. 46 КК України, вжито саме у його кримінально-правовому розумінні, а не кримінально-процесуальному. Особа у кримінально-правовому розумінні є потерпілим з моменту вчинення щодо неї кримінального правопорушення, а не з моменту подання нею відповідної заяви, як це передбачено у ч. 2 ст. 55 КПК України. Таким чином, потерпілий у кримінально-

правовому розумінні як жертва посягання з'являється вже з моменту вчинення посягання, незалежно від того, чи закріплений (юридично легалізований) такий статус процесуально» [231]. Тож, поняття потерпілого від кримінального правопорушення законодавчо визначене у ст. 49 Кримінально-процесуального кодексу України, згідно якої «потерпілим визнається особа, якій кримінальним правопорушенням заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду» [169].

У своєму дослідженні М.В. Сенаторов зазначає, що «потерпілого від кримінального правопорушення характеризують три істотні ознаки: соціальна ознака, ознака заподіяної потерпілому шкоди та ознака вчиненого щодо нього кримінального правопорушення» [285, с. 43]. При цьому, вчений пояснює значення кожної із вказаних ознак. Так, «потерпілий від кримінально караного діяння – це завжди соціальний суб'єкт, елемент соціуму, учасник соціальної дії, суспільних відносин» [285, с. 43].

Є. Фесенко вважає, що «до потерпілих можуть належати як окремі індивіди, так і група осіб, юридичні особи, суспільні об'єднання, держава (в тому числі й іноземна) та її структури тощо» [332, с. 11].

Інколи у наукових дослідженнях потерпілого визначають як «володільця охоронюваних кримінальним законом інтересів, яким злочином заподіюється шкода» [11].

Отже, потерпілий – це соціальний суб'єкт, благу, праву чи інтересу якого, що знаходиться під охороною кримінального закону, кримінальним правопорушенням заподіюється шкода або створюється загроза заподіяння такої. У суспільних відносинах, які є предметом цього дослідження, потерпілим є один з їх суб'єктів – членів сім'ї (дитина або дорослий член сім'ї), якому певним кримінальним правопорушенням заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду. Обов'язково варто приймати до уваги, що відсутність такої ознаки складу кримінального правопорушення проти сім'ї, як потерпілий, виключає кримінальну відповідальність за таке кримінально каране діяння.

За загальним правилом потерпілий є факультативною ознакою складу кримінального правопорушення. Однак в окремих випадках кримінальних

правопорушень проти сім'ї законодавець формує диспозицію норми з вказівкою на потерпілого як обов'язкову ознаку складу (наприклад, дитина, неповнолітній, непрацездатні батьки тощо).

Законодавець використовує поняття «малолітній», «неповнолітній», «дитина» без системного підходу. Мається на увазі, що коли диспозиція норми містить вказівку на те, що потерпілим визначається саме «малолітня особа», то є зрозумілим, що в значенні цивільного законодавства мова йде про фізичну особу, яка не досягла 14 років. Однак з поняттям «неповнолітній» видається не все так зрозуміло, що не сприяє однаковому тлумаченню та правозастосуванню [286].

Наприклад, у ч. 1 ст. 164 КК України законодавець називає лише неповнолітніх дітей і непрацездатних дітей як потерпілих від злісного ухилення батьків від утримання дітей та дітей як потерпілих від злісного ухилення від сплати аліментів. Тобто дана норма взагалі не містить згадки про малолітню особу як потерпілого. Отже, при правозастосуванні ст. 164 КК України поняття «неповнолітній» доводиться поширювати й на тих осіб, які на момент скоєння щодо них даного кримінального правопорушення не досягли 14-тирічного віку, тобто є малолітніми. Таким чином, недосконалість законодавства змушує при правозастосуванні вдаватися до розширювального тлумачення ознак потерпілого у ст. 164 КК України та ускладнює зрозумілість закону і відповідних правових категорій.

Як зазначає С.А. Саклуб, «дитина є особистістю в різних її варіантах: людина, громадянин, іноземець, особа без громадянства тощо, крім цього, правовідносини, у яких вона бере участь, варіативні, урегульовані різними галузями. Дефінітивне забезпечення правового статусу дитини необхідно здійснювати на підставі та з урахуванням концептуальних підходів, які розроблені в різних галузях юридичної науки: теорії держави і права, конституційного, цивільного, сімейного, кримінального, адміністративного права. Елементами правового статусу дитини, з огляду на загальну концепцію правового статусу особи, слід вважати: принципи правового становища дітей, правосуб'єктність

дітей, громадянство дітей, права, свободи й обов'язки, гарантії права дитини, а також засоби та способи їх захисту, відповідальність дітей» [280, с. 143-147].

Слід зауважити, що законодавець, характеризуючи осіб, які не досягли віку 18-ти років, використовують терміни «малолітній», «неповнолітній», «дитина». Нерідко це спричиняє термінологічну плутанину, що не можна назвати досконалим підходом, адже в правовому полі слід керуватися однозначною термінологією. Так, малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років; неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. А саме поняття «дитина» є найширшим поняттям й охоплює як малолітніх, так і неповнолітніх осіб, так і непрацездатних дітей (незалежно від віку).

Наступним елементом складу кримінальних правопорушень проти сім'ї є об'єктивна сторона, особливості чого пропонується з'ясувати більш детально.

П.С. Матишевський вказує, що «об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення – це сукупність ознак, що характеризують зовнішню сторону діяння» [190, с. 78].

І.Ю. Карпушева зазначає, що «термін «діяння» законодавець використовує не для об'єднання дії та бездіяльності в одне поняття (інакше в їх уживанні взагалі не було би потреби), а для визнання кримінально караним не думок, не «небезпечного стану особи», а саме діяння, тобто зовнішньої поведінки людини» [119, с. 160-165].

Взагалі значення об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення полягає в наступному: «на відміну від інших структурних частин кримінального правопорушення об'єктивна сторона містить більше інформації, необхідної для кваліфікації діяння. Крім того, у більшості описових диспозицій статей Особливої частини КК відображається саме об'єктивна сторона складу діяння. Зміст ознак цього елементу часто є критерієм розмежування суміжних складів посягань. Ретельне дослідження ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення також допомагає надати точну правову оцінку суспільно

небезпечних діянь, що, у свою чергу, зумовлює забезпечення законності у процесі боротьби зі злочинністю» [22, с. 135].

Отже, об'єктивна сторона кримінального правопорушення являє собою зовнішню сторону суспільно небезпечного діяння. Вона являє собою процес суспільно небезпечного і протиправного посягання на охоронювані кримінальним законом інтереси, котрий розглядається з точки зору послідовного розвитку тих подій і явищ, які починаються з протиправної дії (бездіяльності) та закінчуються настанням кримінально караного результату.

Зазвичай даний елемент складу кримінального правопорушення характеризують такі ознаки, як суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечними наслідками, місце, час, спосіб, знаряддя й засоби, а також обстановка вчинення кримінального правопорушення. Ці ознаки в теорії кримінального права виділяють як основні й найбільш загальні при характеристиці зовнішнього прояву суспільно небезпечного посягання.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони будь-якого кримінального правопорушення є суспільно небезпечне діяння. Без діяння не існує й не може існувати зовнішнього прояву людської поведінки, а тому неможлива й об'єктивна сторона злочину. У науці кримінального права неодноразово наголошувалось, що самі по собі думки, мрії, наміри, ідеї, що позбавлені зовнішнього прояву і не являють собою суспільно небезпечне діяння, не можуть визнаватися злочином. Злочинні наміри отримують негативну оцінку лише тоді, коли вони об'єктивовані зовні, в акті зовнішньої поведінки особи, а формою цієї поведінки виступає дія або бездіяльність.

Суспільно небезпечне діяння у кримінальних правопорушеннях проти сім'ї та дітей являє собою вчинення дій або бездіяльності, якими завдається шкода об'єкту цих кримінально караних діянь. Як було доведено у попередньому розділі, об'єктами кримінальних правопорушень проти сім'ї та дітей виступають сімейні відносини, а також інші відносини, які забезпечують нормальний розвиток дітей. Посягання на ці відносини, як і на будь-які інші об'єкти

кримінально-правової охорони, може бути здійсненим шляхом вчинення лише певних діянь, здатних за своїми властивостями заподіяти шкоду цим відносинам. Пропонується розглянути детальніше, керуючись раніше запропонованим переліком кримінальних правопорушень, віднесених до тих, що завдають шкоду або створюють загрозу такої шкоди суспільним відносинам у сфері охорони інтересів сім'ї.

Розглянемо об'єктивну сторону домашнього насильства. Відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [250] «домашнє насильство – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь» [250].

Згідно зі ст. 53 Стамбульської конвенції, «сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб належні обмежувальні або захисні приписи були доступними для жертв усіх форм насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції» [140; 290].

У КК України передбачена описова диспозиція статті 126-1, де домашнє насильство трактується як «умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи» [166].

Як зазначає О.В. Степаненко, «систематичність згадується в контексті систематичного вчинення правопорушень, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про її небажання стати на шлях виправлення. Відповідно до

усталеної практики, систематичним вчиненням правопорушень вважається вчинення засудженим трьох і більше правопорушень, за які його було притягнуто до адміністративної відповідальності» [302, с. 205].

М.І. Хавронюк, О.О. Дудоров вважають, що «для констатації систематичності вчинення домашнього насильства не має значення факт документального підтвердження перших двох актів домашнього насильства» [96, с. 170].

Вважаємо, що систематичність домашнього насильства має бути підтверджена певними доказами у документальній формі.

Така позиція знаходить своє відображення у судовій практиці. Так, згідно вироку Березнівського районного суду Рівненської області від 27 квітня 2020 року [58] «Особу 1 було засуджено за вчинення домашнього насильства (ст. 126-1 КК України) до покарання у виді громадських робіт на строк 200 (двісті) годин. З матеріалів провадження вбачається, що потерпіла особа (Особа 2) перш ніж звернутися до правоохоронних органів із заявою про вчинення кримінального правопорушення у вигляді домашнього насильства, неодноразово зверталася з заявою про вчинення щодо неї Особою 1 адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 та ч. 2 ст.173-2 КУпАП («Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування»). Стосовно Особи 1 попередньо було винесено три постанови суду про притягнення до адміністративної відповідальності за зазначене адміністративне діяння протягом періоду 23.08.2019 року – 24.02.2020 року» [58].

Подібна ситуація відображена у вироку Кельменецького районного суду Чернівецької області від 13.12.2021 року [59] Особа 1 був засуджений за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України. При цьому з матеріалів провадження вбачається, що «до винесення вироку Особа 1 перебував на превентивних обліках Національної поліції за категорією «сімейний кривдник» та двічі притягувався до адміністративної відповідальності ч. 1 та ч. 2 ст.173-2 КУпАП» [59]. Таким чином, на відміну від попереднього прикладу, винна особа

до притягнення до кримінальної відповідальності двічі несла адміністративну відповідальність за домашнє насильство.

Діяння як ознака об'єктивної сторона аналізованого складу кримінального правопорушення полягає у насильстві, яке застосоване до потерпілого. Так, психологічне насильство «включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдати шкоди психічному здоров'ю особи»[250].

Фізичне насильство вважається одним з найтяжчих видів насильства та є формою домашнього насильства, що включає «ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень, різного ступеня тяжкості, залишення у небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває у небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру» [250].

Економічне насильство «включає умисне позбавлення життя, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру» [250].

Суспільно небезпечні наслідки як ознака домашнього насильства описуються у ст. 126-1 КК України шляхом використання оціночних понять. Домашнім насильством є вчинення одного із зазначених вище діянь за умови, що воно призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи.

Вважається доцільним на законодавчому рівні формалізувати поняття систематичності в контексті ст. 126-1 КК України та умов підтвердження таких

фактів, тобто з якого випадку вчинення домашнього насильства може вважатися систематичним, який часовий проміжок має визнаватися достатнім для того, щоб дії кривдника вважалися такими, що існують протягом тривалого часу та відповідають дефініції аналізованої кримінальної норми. Окрім того, необхідно урегулювати питання документального підтвердження такого систематичного впливу на потерпілу особу, чи то за рахунок фіксації постанови суду в справах про притягнення до кримінальної відповідальності, чи то за допомогою інших доказів (наприклад, показів свідків).

Наступним складом кримінального правопорушення проти сім'ї є «неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей» [166] (ст. 137 КК України). Диспозиція даної норми також є описовою, а тому об'єктивну сторону діяння представляє сукупність певних ознак: суспільно-небезпечна дія або бездіяльність особи, суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між діянням та наслідками.

Як слушно вказує А.І. Брайловська, при вчиненні діяння, передбаченого ст. 137 КК України, порушуються службові чи професійні обов'язки. Науковець висловлює думку, що «враховуючи об'єкт кримінально-правової охорони, вважаємо, що загалом невиконання чи неналежне виконання службових обов'язків, яке підпадає під дію ст. 137 КК, можливо при керівництві підлеглими в органах державної влади, на підприємствах, установах і організаціях виховної, культурно-освітньої та інших сфер діяльності, де повинні забезпечуватися охорона життя, здоров'я, фізичний, розумовий, духовний та емоційний розвиток дитини» [49, с. 92].

Діяння як ознака об'єктивної сторони аналізованого кримінального правопорушення завжди має конкретний характер, тобто є конкретним актом поведінки (конкретній дії чи бездіяльності), суть якого полягає у невиконанні або неналежному виконанні (наприклад, не повному виконанні) того чи іншого встановленого службового чи професійного обов'язку чи функції щодо охорони життя та здоров'я дітей. Зазначене діяння може виступати або у формі дії (у випадку вчинення дій, прямо заборонених відповідним нормативним актом) або у

формі бездіяльності (при невиконанні або неналежному виконанні покладених обов'язків), а також у поєднанні двох зазначених форм. У такому випадку можна вести мову про порушення законодавчо встановлених приписів різного рівня нормативних актів, а саме по собі діяння – невиконання чи неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей, яке не потягло зазначених у законі наслідків, не може кваліфікуватися як кримінально каране діяння.

Об'єктивна сторона аналізованого кримінального правопорушення містить також обов'язкову ознаку у вигляді настання суспільно небезпечних наслідків (відповідно між діянням та такими наслідками має бути причинно-наслідковий зв'язок). Простий склад даного кримінального правопорушення містить вказівку на те, що таке діяння має спричинити істотну шкоду здоров'ю потерпілого, під чим розуміємо фізичну шкоду (легкі тілесні ушкодження, які викликають короточасний розлад здоров'я чи незначну стійку втрату працездатності та середньої тяжкості тілесні ушкодження. Крім того, шкоду фізичному, духовному (моральному), психосексуальному і етичному розвитку дитини). Кваліфікований склад утворює наслідки у вигляді смерті неповнолітнього або інші тяжкі наслідки (наприклад, тяжкі тілесні ушкодження).

Наступним кримінальним правопорушенням проти сім'ї є підміна дитини (ст. 148 КК України). Зазначене кримінальне правопорушення має формальний склад, який полягає у підміні чужої дитини, тобто заміні однієї дитини, яка щойно народилася в пологовому будинку, на іншу, або заміна одного немовляти на інше у будинку дитини. Зауважується, що це «кримінальне правопорушення становить не тільки підміна чужої дитини на іншу чужу, а й підміна чужої дитини на свою (це може бути пов'язано, скажімо, зі станом здоров'я своєї дитини). Згода батьків (законних представників) однієї дитини на її підміну не змінює суті діяння, оскільки при цьому ігнорується воля інших батьків (законних представників). Обмін власними дітьми за обопільною згодою батьків і наявністю відповідної мети може бути кваліфікований за ч. 2 ст. 149 КК України як здійснення незаконної угоди щодо неповнолітнього» [230, с. 46].

Конвенція ООН про права дитини 1989 року встановлює, що «кожна дитина з моменту народження має право на ім'я і набуття громадянства, право знати своїх батьків і право на їх піклування» [134] (ст. 7), «право на збереження індивідуальності, включаючи громадянство, ім'я та сімейні зв'язки» [134] (ст. 8), «право не розлучатися з батьками і підтримувати на регулярній основі особисті відносини і прямі контакти з обома батьками» [134] (ст. 9).

Під поняттям «дитина» у контексті аналізованого складу діяння варто розуміти новонароджене або грудне немовля. Як слушно вказує М.І. Хавронюк, «мова тут має йти, як правило, про немовля – особу, ідентифікувати яку за її індивідуальними ознаками батьки чи інші законні представники з певних причин ще повною мірою неспроможні (скажімо, підміна відбулася до того, як мати здатна була запам'ятати щойно народжену дитину, або до передачі дитини батькові у разі смерті матері тощо) [208, с. 368].

Підміна однієї дитини іншою відбувається шляхом активної дії. Окрім того, важливе значення для кримінально-правової кваліфікації має спосіб його вчинення. Вважається, що кримінальне правопорушення, передбачене ст. 148 КК України, може бути вчинено таємно. Таємність такої підміни може мати місце у випадках, коли підміну вчинила третя особа і батьки обох дітей не усвідомлюють факт заміни; батьки однієї дитини не усвідомлюють факт підміни, вчиненої батьками іншої дитини; один із батьків однієї дитини, не повідомляючи про це іншого з батьків, вчиняє підміну дитини на іншу [23, с. 44-54]. Окрім того, можливим способом підміни дитини є також обман: винні можуть помінати хвору дитину на здорову, живу – на мертву, що, судячи з аналізу емпіричних матеріалів, є найбільш поширеним випадком даного кримінального правопорушення.

Змістовно відображає свою позицію з приводу способу вчинення підміни дитини С.В. Даценко, класифікуючи всі можливі способи вчинення даного кримінального правопорушення на наступні групи: «1) фізичне переміщення дитини у просторі; 2) заміна, підроблення, знищення, пошкодження, викрадення, приховування засобів ідентифікації; 3) «змішані» способи, коли відбувається

фізичне переміщення дитини в просторі, а також заміна, підроблення, знищення, пошкодження, викрадення, приховування засобів ідентифікації» [83, с. 9].

Також варто зазначити, що аналізоване кримінальне правопорушення варто вважати закінченим з моменту підміни однієї дитини іншою. Проблематичним та таким, що вимагає напрацювання уніфікованого підходу та нормативного впровадження фіксованого змісту визначення моменту граничного віку потерпілої дитини.

Експлуатація дітей (ст. 150 КК України) як кримінальне правопорушення проти сім'ї має свої специфічні риси об'єктивної сторони складу. О.В. Паньчук експлуатацію дітей визначає як «передбачене КК суспільно небезпечне, винне діяння щодо неповнолітньої особи, пов'язане з використанням її праці для досягнення матеріальної користі або задоволення інших потреб із застосуванням фізичного або психічного насильства, обману або зловживання довірою, чи використання безпорадного стану, обумовленого малоліттям» [219, с. 5].

Слушною видається позиція М.І. Хавронюка, згідно з якою під експлуатацією дитини варто розуміти «привласнення результатів (продуктів) її праці (доходу у вигляді матеріальних благ), але не будь-яких, а лише прибутку як різниці між доходами й виробничими витратами» [209, с. 354].

Як зазначається у науковій літературі, таким визначенням «підкреслюється особлива соціально-економічна природа явища експлуатації, що виражається в несправедливому розподілі благ від праці між умовними (виключно у функціональному значенні) чи дійсними (як у функціональному, так і юридичному значенні) роботодавцем і працівником» [107, с. 107].

Виходячи з диспозиції ч. 1 ст. 150 КК України, законодавець вказує на обов'язкову ознаку потерпілого – вік, який має бути нижчим від нижньої межі, з якої дозволяється працевлаштування. Згідно з приписами Кодексу Законів про працю такий вік становить «15 років за згодою одного з батьків або особи, що його замінює, окрім того для підготовки молоді до продуктивної праці допускається прийняття на роботу учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів для виконання легкої

роботи, що не завдає шкоди здоров'ю й не порушує процесу навчання, у вільний від навчання час по досягненні ними чотирнадцятирічного віку за згодою одного з батьків або особи, що його замінює» [126] (ч. 3 ст. 188 КЗпП України).

Таким чином, об'єктивна сторона експлуатації дитини представляє собою дії по привласненню не будь-яких матеріальних результатів (продуктів) її праці (доходу у вигляді матеріальних благ), а лише прибутку як різниці між доходами і виробничими витратами. Проте, якщо особа не несе виробничих витрат у зв'язку з використанням праці дитини, отримані нею доходи і є фактичним прибутком.

Наступним кримінальним правопорушенням проти сім'ї є «використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом» [166] (ст. 150-1 КК України). Об'єктивна сторона даного кримінального правопорушення полягає у суспільно небезпечних діях – використанні малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, під яким, виходячи із диспозиції статті, розуміється «систематичне випрошування грошей, речей, інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб. При цьому випрошувати матеріальні цінності у сторонніх осіб може як дитина, так і доросла особа, яка використовує дитину» [157, с. 89].

Водночас І.В. Дегтярьова зазначає, що «існують й інші форми суспільно небезпечного діяння, передбаченого ст. 150-1 КК України, наприклад умисне стимулювання уразливого стану дитини дорослою особою під час її використання для заняття жебрацтвом та умисне використання предметів під час використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, наявність яких викликає розчулення в оточуючих» [84].

Також варто звернути увагу на те, що «поняття систематичне у даній статті означає вчинення зазначених дій багаторазово (три і більше епізоди усного висловлення прохання подати милостиню або письмове чи конклюдентними діями висловлення такого ж прохання трьома і більше сторонніми особами)» [88].

Варто зазначити, що вказане кримінальне правопорушення є продовжуваним, тобто складається із двох чи більше тотожних діянь, які є реалізацією єдиного злочинного наміру винної особи щодо використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. Такими діяннями можуть бути: тримання на руках немовля

чи іншої маленької дитини, контролювання зовні дій дитини, яка самостійно випрошує матеріальні цінності у сторонніх осіб, тощо.

Практично значимим є питання розмежування складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. 150-1 та ст. 304 КК України, оскільки другий з названих складів містить діяння у вигляді «втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність, у пияцтво, у заняття жебрацтвом».

Так, об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 304 КК України, становить дії по втягненню неповнолітніх осіб у злочинну чи іншу антигромадську діяльність.

Для визначення того, що собою представляє втягнення неповнолітніх у таку діяльність варто звернутися до положень Постанови Пленуму Верховного Суду України № 2 від 27.02.2004 року «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» [252], де вказано, що під «втягненням неповнолітнього у злочинну чи іншу антигромадську діяльність треба розуміти певні дії дорослої особи, вчинені з будь-яких мотивів і пов'язані з безпосереднім впливом на неповнолітнього з метою викликати у нього рішучість взяти участь в одному чи декількох злочинах або займатись іншою антигромадською діяльністю. Втягнення завжди передбачає наявність причинного зв'язку між діями дорослої особи і виникненням у неповнолітнього бажання вчинити протиправні дії. А втягнення у заняття жебрацтвом у контексті ст. 304 КК України – це «умисне схиляння неповнолітнього у будь-який спосіб до систематичного випрошування грошей, речей, інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб як самостійно неповнолітнім, так і спільно з дорослими особами» [252].

У науковій літературі відмічається, що «втягнення може здійснюватися шляхом психічного або фізичного насильства, шляхом обману та пропозицій» [29, с. 277-283].

Незалежно від форм злочинних дій дорослих, спрямованих на втягнення неповнолітніх у вчинення суспільно небезпечних діянь, завжди досягаються наслідки, які найбільш важко змінити – порушення нормального морального,

розумового та фізичного розвитку неповнолітніх. Причому «цей вид наслідків настає як при наявності закінченого складу втягнення, тобто при виконанні неповнолітнім, під впливом дорослого, зазначених в законі необхідних злочинних дій (злочин, пияцтво, заняття жебрацтвом, азартними іграми), так і при відмові неповнолітнього від вчинення вказаних дій» [46, с. 128].

Таким чином, розмежовуючи склади діянь, передбачених ст. 150-1 КК України та ст. 304 КК України, варто брати до увагу різних потерпілих: у першому випадку це є малолітня особа, у другому – неповнолітня. Щодо об'єктивної сторони даних складів кримінальних правопорушень, то слід зазначити, що в обох випадках це є діяння, однак у разі вчинення посягання, передбаченого ст. 150-1 КК України, таке діяння полягає у використанні малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, а у разі вчинення кримінально караного діяння, передбаченого ст. 304 КК України – у втягненні неповнолітніх у заняття жебрацтвом. У цьому випадку, важливим є саме розмежування понять «втягнення» і «використання».

Наступним є кримінальне правопорушення проти сім'ї у вигляді примушування до шлюбу (ст. 151-2 КК України). Шлюб – це укладений в установленому законом порядку добровільний та рівноправний союз вільних чоловіка та жінки, спрямований на створення сім'ї, який породжує у них взаємні права та обов'язки. Шлюб є актом вільного вибору, вільної волі, без примусу та тиску на сторін такого союзу.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого статтею 151-2 КК України, як зовнішнє вираження суспільно небезпечного посягання на охоронювані цією нормою суспільні відносини включає до свого складу наступні альтернативні форми: примушування особи до вступу в шлюб; примушування особи до продовження примусово укладеного шлюбу; примушування особи до вступу у співжиття без укладання шлюбу; примушування особи до продовження співжиття без укладання шлюбу; примушування з метою вступу у співжиття без укладання шлюбу особи до переміщення на територію іншої держави, ніж та, в якій вона проживає; примушування з метою продовження співжиття без

укладання шлюбу особи до переміщення на територію іншої держави, ніж та, в якій вона проживає.

Слушною є думка П. Камінського з приводу дефініції кримінальної заборони примушування до шлюбу в частині того, що «недоліком є те, що законодавець не вказує, що слід розуміти під «примушуванням» та «спонуканням». Це в свою чергу, значно ускладнює застосування вказаної норми на практиці» [118].

Варто зауважити, що примушування до шлюбу є новелою кримінального законодавства України, а формулювання норми, що його закріплює не є досконалою, що вже підтверджено відповідною практикою правозастосування та є предметом численних наукових дискусій, а відтак норма вимагає відповідних змін в частині формування дефініції та кваліфікуючих ознак, однак цьому мають передувати відповідні фундаментальні дослідження з метою запровадження обґрунтованих та ефективних змін.

Наступні кримінальні правопорушення посягають на суспільні відносини у сфері забезпечення нормального та достатнього фізичного, соціального, духовного, психологічного та статевого розвитку дитини (ст. 155 КК України, ст. 156 КК України, ст. 156-1 КК України).

Так, ст. 155 КК України передбачає кримінальну відповідальність за «вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку. Кримінальна відповідальність за дане кримінальне правопорушення настає як за одиночний факт статевих зносин з особою, яка не досягла статевої зрілості, так і за більш-менш тривалі стосунки, які можуть навіть мати форму фактичного шлюбу» [166].

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 155 КК України, становить діяння по «вчиненню повнолітньою особою дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, з використанням геніталій, іншого органу чи частини тіла або будь-якого предмета» [166].

Зазначене кримінальне правопорушення вважається закінченим з початку статевого зв'язку, і передбачає його добровільність з боку потерпілої особи (у протилежному випадку йдеться про зґвалтування неповнолітнього або малолітнього).

Наступним кримінальним правопорушенням досліджуваного виду є розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК України).

«З об'єктивної сторони означене кримінальне правопорушення виражається у вчиненні розпусних дій сексуального характеру, здатних викликати фізичне й моральне розбещення неповнолітніх. Такі розпусні дії можуть набути вигляду фізичних дій (оголення статевих органів винної чи потерпілої особи, мацання їх, вчинення в присутності неповнолітнього статевих акту тощо) або інтелектуального розбещення (розповідання цинічних сексуальних випадків та анекдотів, демонстрування порнографічних зображень, магнітофонних записів такого ж змісту, кінофільмів)» [362, с. 218].

Згідно з положенням постанови Пленуму Верховного суду України «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» № 5 від 20 травня 2008 року «розпусні дії, відповідальність за які передбачено статтею 156 КК України, повинні мати сексуальний характер і можуть бути у виді фізичних дій або інтелектуального розбещення. Такі дії спрямовані на задоволення винною особою статевої пристрасті або на збудження у неповнолітньої особи статевого інстинкту. Під фізичними розпусними діями слід розуміти оголення статевих органів винної чи потерпілої особи, непристойні доторкання до статевих органів, які викликають статеві збудження, навчання статевим збоченням, імітація статевих актів, схиляння або примушування потерпілих до вчинення певних сексуальних дій між собою, вчинення статевих зносин, акту онанізму у присутності потерпілої особи тощо. Інтелектуальними розпусними діями є, зокрема, ознайомлення потерпілої особи із порнографічними зображеннями, відеофільмами, цинічні розмови з нею на сексуальні теми тощо» [271].

Як пояснює О.О. Дудоров, «інтелектуальне розбещення може полягати, наприклад, у цинічних розмовах з потерпілим на сексуальні теми, у розповіді відвертих, натуралістичних сексуальних історій, фотографуванні потерпілих у різних сексуальних позах, демонстрації порнографічних предметів або примушуванні до перегляду відповідної продукції, схиленні (у тому числі з використанням мережі Інтернет) до вчинення сексуальних дій, у тому числі щодо винуватого. Інтелектуальні розпусні дії можуть класифіковані на: вербальні – відверто цинічні розмови, анекдоти, поради тощо; візуальні – демонстрація порнографічної книжкової, кіно-, фото- та відео продукції; аудіальні – прослуховування музичних носіїв натуралістичних сексуальних історій, пісень тощо» [94, с. 81–82].

Кваліфікований склад аналізованого кримінального правопорушення містить дії, передбачені ч. 1 ст. 156 КК України, якщо вони «вчинені близькими родичами або членами сім'ї, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілої особи або піклування про неї, або якщо вони поєднані з наданням грошової чи іншої винагороди потерпілій особі чи третій особі або з обіцянкою такої винагороди, або якщо вони спричинили безплідність чи інші тяжкі наслідки» [166].

Наприклад, вироком Балаклійського районного суду Харківської області [57] було засуджено Особу 1 до 6 років позбавлення волі за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 156 КК України, що мало місце за наступних обставин. Так, «Особа 1 23 серпня 2017 року, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, діючи умисно та протиправно, маючи умисел на задоволення своєї статевої пристрасті, під приводом пригостити фруктами малолітню Особу 2, завів її до будинку за місцем свого проживання, реалізуючи свій злочинний намір, спрямований на вчинення розпусних дій щодо малолітньої потерпілої, завідомо усвідомлюючи її вік, вчинив розпусні дії щодо Особи 2, які виразилися у розмові з малолітньою на сексуальну тему, роздяганні малолітньої потерпілої, яку поклав на диван, знявши шорти та білизну, оголивши при цьому статеві органи останньої. Далі, непристойно став доторкатись пальцями рук до її

сідниць. Після чого, оголивши свій статевий орган, ліг на малолітню Особу 2 зверху, торкаючись до сідниць малолітньої своїм статевим органом, тим самим задовольняючи свою статеву пристрасть» [57].

Відносно «молодим» у КК України є склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 156-1 КК України («Домагання дитини для сексуальних цілей»), так званий «грумінг» – налагодження довірливих стосунків з дитиною (у тому числі в Інтернеті) з метою сексуального насильства над нею.

Диспозиція зазначеної норми наводить форми реалізації діяння як обов'язкової ознаки даного кримінального правопорушення – «пропозиція зустрічі, зроблена повнолітньою особою, у тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, особі, яка не досягла шістнадцятирічного віку, з метою вчинення стосовно неї будь-яких дій сексуального характеру або розпусних дій, у разі якщо після такої пропозиції було вчинено хоча б одну дію, спрямовану на те, щоб така зустріч відбулася» [166].

Примітка 1 цитованої статі визначає, що під «зустріччю слід розуміти, у тому числі, зустріч, проведення якої передбачає використання інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій» [166]. Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» інформаційно-телекомунікаційна система – «це сукупність інформаційних та телекомунікаційних систем, які у процесі обробки інформації діють як єдине ціле» [257].

Також для розкриття змісту поняття дій сексуального характеру або розпусних дій варто звернутися до попередньо вказаної Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» № 5 від 30 серпня 2008 року [271].

Частина 2 ст. 156-1 КК України встановлює «відповідальність за пропозицію зустрічі, зроблену повнолітньою особою, у тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, неповнолітній особі з метою втягнення її у виготовлення дитячої порнографії, якщо після такої

пропозиції було вчинено хоча б одну дію, спрямовану на те, щоб така зустріч відбулася» [166]. Примітка 2 до наведеної статті визначає, що «під дитячою порнографією в цій статті та статті 301-1 КК України слід розуміти зображення у будь-який спосіб дитини чи особи, яка виглядає як дитина, у реальному чи змодельованому відверто сексуальному образі або задіяної у реальній чи змодельованій відверто сексуальній поведінці, або будь-яке зображення статевих органів дитини в сексуальних цілях» [166]. Аналогічне визначення дитячої порнографії надане у Законі України «Про захист суспільної моралі» [258].

Наступними кримінальними правопорушеннями проти сім'ї є ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК України) та ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків (ст. 165 КК України).

Законодавець уточнює, що «під злісним ухиленням від сплати коштів на утримання дітей (аліментів) або на утримання непрацездатних батьків слід розуміти будь-які діяння боржника, спрямовані на невиконання рішення суду (приховування доходів, зміну місця проживання чи місця роботи без повідомлення державного виконавця, приватного виконавця тощо), які призвели до виникнення заборгованості із сплати таких коштів у розмірі, що сукупно складають суму виплат за три місяці відповідних платежів» [166].

У науковій літературі знаходимо визначення ухилення від сплати аліментів як «пряму відмову від надання утримання, так і різні дії (бездіяльність) зобов'язаної особи, спрямовані на повне чи часткове ухилення від сплати аліментів: приховання особою дійсного розміру свого заробітку (доходу), майна; зміну роботи чи місця проживання з метою запобігання сплаті аліментів; приховання свого місцеперебування; інші дії, що свідчать про намір особи ухилитися від виконання обов'язків щодо утримання. Ухилення від сплати аліментів завжди припускає винні навмисні дії (бездіяльність)» [292, с. 185].

Слушним є зауваження А.В. Столітнього з приводу того, що «визнання судом ухилення злісним повинно бути належним чином вмотивовано у вироку та, відповідно, доведено на досудовому слідстві. Про злісний характер ухилення можуть свідчити тривалість ухилення, продовження ухилення після

попередження з боку судді чи державного виконавця про необхідність виконання свого обов'язку та можливість притягнення до кримінальної відповідальності, неодноразові звернення потерпілого чи інших осіб до винної особи із цього приводу, відмова від пошуку роботи (не реєстрація в центрі зайнятості) тощо» [303, с. 176].

Досліджуючи особливості об'єктивної сторони названих кримінальних правопорушень варто відмітити, що суспільна небезпека кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України, полягає у грубому порушенні сімейних обов'язків, покладених на батьків чинним законодавством та посягає на нормальний розвиток, фінансове забезпечення та здоров'я дітей. Тоді, коли при вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 165 КК України, порушуються сімейні обов'язки дітей щодо піклування про своїх непрацездатних батьків з метою забезпечення нормальних життєвих умов, створити які вони самотійно в силу хвороби або безпомічності без допомоги своїх близьких не в змозі [27, с. 21-24].

З об'єктивної сторони кримінальне правопорушення, передбачене ст. 164 КК України може бути у формі дії та бездіяльності, що може проявлятися у наступних формах вираження: злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів); злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, які перебувають на їхньому утриманні.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 165 КК України, має подібні форми вираження діяння дітей по відношенню до своїх непрацездатних батьків.

Варто зауважити, що юридичною підставою для кримінальної відповідальності за вказані кримінальні правопорушення є рішення суду, яке набрало законної сили, щодо встановлення обов'язку по сплаті визначених коштів. Надалі пропонується розглянути особливості об'єктивної сторони злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166 КК України).

У ст. 166 КК України діяння сформульоване як злісне невиконання батьками, опікунами чи піклувальниками встановлених законом обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування. Вказівка на невиконання обов'язків свідчить про пасивність поведінки особи.

В основі діяння, що становить дане кримінальне правопорушення, знаходяться обов'язки по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, зміст яких варто з'ясувати більш детально.

Так, як було попередньо визначено згідно міжнародно-правових стандартів, батьки несуть пряму основну відповідальність за виховання дитини.

Згідно Закону України «Про охорону дитинства» кожна дитина «має право на охорону здоров'я, рівень життя, достатній для її фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного і соціального розвитку, а батьки або особи, що їх замінюють, несуть відповідальність за створення умов, необхідних для всебічного розвитку дитини» [261]. Також СК України закріплює «обов'язок батьків піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток, утримувати дитину до настання повноліття, утримання своїх повнолітніх непрацездатних дітей, які потребують такої матеріальної допомоги» [295]. Обов'язки опікунів та піклувальників наводяться без конкретизації їх характеру у ст.ст. 67, 69 ЦК України, ст. 249 СК України.

Отже, об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 166 КК України, полягає у невиконанні таких обов'язків. Під невиконанням обов'язків по догляду варто визначати діяння, яке становить невчинення особою дій по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, які є необхідними для забезпечення реалізації їх прав на нормальне існування, зростання та всебічний розвиток, які вона була зобов'язана та мала реальну можливість виконати.

Таке невиконання обов'язку може виражатися у незабезпеченні безпечних умов перебування в місці проживання чи в іншому місці, залишенні його на тривалий строк без нагляду, безпідставному обмеженні в харчуванні, одязі чи інших предметах першої необхідності, штучному створенні незадовільних

побутових умов, ухиленні від виховання дітей, невжитті заходів щодо лікування, залишенні без необхідної матеріальної допомоги або нагляду тощо.

Цікавою є позиція науковців, які виділяють так звану «змішану» бездіяльність, коли «особа може проявляти активність, вчинювати різні дії, але основним є саме невиконання нею обов'язків» [334, с. 264], по суті це є неналежне виконання встановленого обов'язку по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування. Однак законодавча конструкція ст. 166 КК України не передбачає відповідальності за неналежне виконання такого обов'язку, лише за невиконання. Та варто відмітити, що судова практика використовує більш широке тлумачення такого діяння. Наприклад, мати неналежно виконувала обов'язок по забезпеченню харчуванням дитини, що виявлялось у годуванні окремими продуктами в недостатній їх кількості [60] або продуктами, незбагаченими вітамінами [61].

Злісність як ознака досліджуваного кримінального правопорушення полягає у систематичності та тривалості, ігноруванні попереджень органів влади, в тому числі органів опіки та піклування [114, с. 55], багаторазовості, наявності звернень органів опіки та піклування, представників влади, освітніх, медичних або інших закладів щодо неналежного їх виконання [191, с. 533].

З цього приводу С.М. Морозюк висловлює пропозицію щодо «вилучення вказівки на злісність зі ст. 166 КК України, оскільки вона не має значення, адже про суспільну небезпечність діяння свідчить факт спричинення тяжких наслідків» [199, с. 109-110]. Підтвердження такої позиції знаходимо в судовій практиці, оскільки частіше тяжкі наслідки як ознака аналізованого кримінального правопорушення настають після першого прояву вчинення невиконання встановленого обов'язку по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування. Наприклад, одноразове залишення потерпілого без нагляду. Так мати не виконувала обов'язки по вихованню, одного разу, залишивши її без нагляду, унаслідок необережної гри із сірниками, сталася пожежа, внаслідок чого донька отруїлась чадним газом і померла [56].

Вважаємо, що з метою встановлення уніфікованого підходу у диспозиції статті 166 КК України доцільно перебачити серед іншого також конструкцію неналежного виконання обов'язку по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування.

Кримінальне правопорушення у вигляді зловживання опікунськими правами (ст. 167 КК України), об'єктивна сторона якого полягає у використанні опіки або піклування на шкоду підопічному. Це, наприклад, зайняття житлової площі, використання його майна, привласнення речей, розтрата цінностей підопічного, а також порушення майнових прав потерпілого внаслідок укладання не вигідних для нього договорів [39, с. 168].

З об'єктивної сторони дане кримінальне правопорушення полягає у використанні опіки чи піклування на шкоду підопічному, що суперечить призначенню інституту опіки та піклування – забезпеченні особистих немайнових і майнових прав та інтересів підопічних.

Мова йде про вчинення опікуном чи піклувальником будь-яких дій або бездіяльності, якими підопічному може бути заподіяна шкода. Формами такого використання закон називає, зокрема, зайняття житлової площі та використання майна [166]. «Іншими формами використання опіки чи піклування на шкоду підопічному можуть бути, наприклад: укладення не вигідних для підопічного угод; розпоряджання доходами підопічного не на його користь; управління його майном з порушенням установлених правил; відмова від належних підопічному майнових прав; розподіл, обмін, відчуження житла на його шкоду; видача письмових зобов'язань, які покладають на підопічного не вигідні для нього обов'язки; вчинення опікуном правочинів, які він за законом не може вчиняти, а так само давання піклувальником згоди на вчинення правочинів, на які він не може давати згоду тощо» [104].

У науковій літературі з питань сімейного права зазначається, що «зловживання опікунськими правами може виразитися у самотійному вчиненні опікуном правочинів, які вчиняються лише з дозволу органу опіки та піклування, а так само у самотійному даванні згоди піклувальником на вчинення правочинів,

які можуть бути вчинені лише з дозволу органу опіки та піклування. Відповідно до закону, опікун не має права без дозволу органу опіки та піклування: відмовитися від майнових прав підопічного; видавати письмові зобов'язання від імені підопічного; укладати договори, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, у т. ч. договори щодо поділу або обміну житлового будинку, квартири; укладати договори щодо іншого цінного майна. Піклувальник має право дати згоду на вчинення зазначених правочинів лише з дозволу органу опіки та піклування» [77].

Завдана шкода внаслідок такого діяння має переважно матеріальний характер. При цьому кримінальне правопорушення є закінченим з моменту вчинення дій, зазначених у диспозиції ст. 167 КК України, незалежно від того, чи спричинили вони негативні наслідки для підопічного.

Варто зауважити, що наявність оціночних понять у складах кримінальних правопорушень, передбачених ст. 166 та 167 КК України, а так само відсутність у законодавстві належної нормативної кваліфікації протиправних діянь (бездіяльності) опікунів або піклувальників відносно своїх повнолітніх підопічних у вигляді невиконання, неналежного виконання своїх повноважень за відсутності тяжких наслідків, зловживання такими повноваженнями без умислу на матеріальне збагачення можуть впливати на латентність правопорушень відносно повнолітніх недієздатних осіб та осіб, цивільна дієздатність яких обмежена.

Наступним кримінальним правопорушенням проти сім'ї є розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) (ст. 168 КК України).

У науковій доктрині знаходимо роз'яснення, що «розголошення таємниці усиновлення передбачає протиправне розкриття такої таємниці і поширення відомостей, що її становлять, серед осіб, яким не було відомо про факт усиновлення. Таке поширення може полягати у повідомленні таємниці усиновлення якійсь конкретній особі, наприклад самому усиновленому, або невизначеному колу осіб. Його змістом, зокрема, є повідомлення щодо дійсного місця, дати народження, прізвище, ім'я та по-батькові (якщо вони змінені) усиновленого, часу прийняття рішення про усиновлення (удочеріння) та

реєстрації цього факту. Розголошення таємниці усиновлення може здійснюватися усно, письмово, за допомогою засобів зв'язку, соціальних мереж та в інший спосіб, який на кваліфікацію не впливає» [109, с. 125].

Слушно підмічає О.В. Тавлуй, що «обов'язковою ознакою розголошення є відсутність волі усиновителя на розкриття даної таємниці. Ця ознака буде мати місце й тоді, коли усиновитель знав про намір винного розголосити факт усиновлення, та заперечував проти цього, а також у тому разі, коли йому не було відомо про намір винної особи» [309, с. 192-195].

Отже, об'єктивну сторону кримінального правопорушення, передбаченого ст. 168 КК України, становлять дії, які утворюють доведення будь-яким способом до відома третіх (сторонніх осіб) всупереч волі усиновителя (удочерителя), а у випадках, передбачених законом – без згоди органів опіки або піклування інформації, яка становить таємницю усиновлення (удочеріння). Таке розголошення може бути вчинене у будь-який спосіб: усно, письмово, публічно, окремій особі, анонімно, за допомогою засобів телекомунікації, месенджерів тощо, тобто це є акт поведінки, що полягає у передачі стороннім особам для ознайомлення документів або матеріалів, відомості про яких становлять таємницю усиновлення (удочеріння).

Вбачається, що таке діяння може полягати й у вчиненні складних дій: «1) загальний акт поведінки складається з декількох нетотожних актів, кожний з яких може бути визнаний самостійним – коли одна дія виступає способом вчинення іншої (наприклад, інформування про усиновлення (удочеріння) сторонніх осіб з використанням особою свого службового становища); 2) посягання, яке почалося одним актом поведінки – залишення службовою особою різних документів: медичного висновку про стан здоров'я, інших документів, ознайомлення з базами даних про осіб, які перебувають на обліку з усиновлення дитини, або про осіб, які всиновили дитину. У результаті таких дій відбувається порушення встановленого порядку роботи, користування й зберігання інформації, яка становить таємницю усиновлення і призводить до можливості сторонній особі ознайомитися з цією конфіденційною інформацією,

що надалі приводить до розголошення таємниці усиновлення» [69, с. 136-143]. У виняткових випадках розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) можливо шляхом бездіяльності – пасивної форми поведінки особи, яка полягає в невиконанні особою конкретної дії (дій), які вона повинна була й могла вчинити в конкретних умовах.

Отже, кримінальне правопорушення, передбачене ст. 168 КК України є формальним та вважається закінченим з моменту вчинення самого діяння (розголошення таємниці усиновлення (удочеріння), і якщо інформація, яку становить таємниця усиновлення (удочеріння), доведена до відома будь-якої (хоча б однієї) сторонньої особи, котрій вона не була відома).

Незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) (ст. 169 КК України) є наступним складом кримінального правопорушення проти сім'ї.

З об'єктивної сторони аналізоване кримінальне правопорушення полягає у діях, які можуть виразитися в таких формах: незаконна посередницька діяльність щодо усиновлення (удочеріння) дитини; інші незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) дитини; незаконні дії щодо передачі дитини під опіку (піклування); незаконні дії щодо передачі дитини на виховання в сім'ю громадян.

«Незаконною є будь-яка посередницька діяльність щодо усиновлення (удочеріння) дитини, передачі її під опіку (піклування) чи на виховання в сім'ю громадян, яка є комерційною, тобто здійснюється з метою одержання прибутку. Незаконною слід вважати посередницьку діяльність, яка здійснюється незаконним способом (наприклад, шляхом підкупу чи залякування) або спрямована на досягнення незаконної мети (наприклад, має за мету спонукати батьків дати згоду на усиновлення дитини до її народження)» [191, с. 80].

У своєму дисертаційному дослідженні О.В. Тавлуй пропонує «під посередницькими діями розуміти будь-яке сприяння щодо влаштування дітей на сімейне виховання у тому разі, коли одна особа зобов'язується в інтересах однієї із сторін виконати певні дії: розшукати батьків дитини та отримати від них згоду на усиновлення; вплинути на суддю з метою прийняття ним позитивного рішення щодо усиновлення; сприяти в оформленні документів, які дали би змогу усунути

обмеження, що встановлені законодавством для усиновителів, опікунів, піклувальників тощо» [308, с. 9].

Перелік інших незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння) дитини, передачі її під опіку (піклування) чи на виховання в сім'ю громадян не є вичерпним, наприклад, останні можуть полягати у: примушуванні дитини до давання нею згоди на усиновлення (удочеріння), прийнятті рішень про усиновлення (удочеріння) за відсутності для того законних підстав та ін.

Передача дитини на виховання в сім'ю передбачає передачу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, батькам-вихователям до дитячого будинку сімейного типу, створеного відповідно до угоди між батьками-вихователями та органами опіки і піклування з метою виховання та спільного проживання не менш як п'яти і, як правило, не більш як десяти дітей, або до прийомної сім'ї – сім'ї, яка добровільно взяла із закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, від одного до чотирьох дітей на виховання та спільне проживання.

Окрім того, кримінальне правопорушення, передбачене ст. 169 КК України, вважається закінченим з моменту вчинення описаних у ч. 1 цієї статті дій. Факти незаконного усиновлення (удочеріння), передачі дитини під опіку тощо як наслідки цих діянь значення для кваліфікації не мають.

Однак кваліфікований склад передбачає настання кримінальної відповідальності за вчинення незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння) щодо кількох дітей, повторно, за попередньою змовою групою осіб, з використанням службового становища або якщо вони спричинили тяжкі наслідки.

Тяжкі наслідки у складі цього кримінального правопорушення – поняття оціночне, такими наслідками можуть бути самогубство або самокалічення дитини, втеча дитини з наступним її зникненням безвісти, заподіяння шкоди здоров'ю дитини, матеріальної шкоди у значних розмірах, втягнення дитини у злочинну діяльність, залучення її до порнобізнесу тощо.

Законом № 1256-IX [240] від 18 лютого 2021 року КК України був доповнений ст. 301-1 КК України (встановлено кримінальну відповідальність за

одержання доступу до дитячої порнографії, її придбання, зберігання, ввезення, перевезення чи інше переміщення, виготовлення, збут і розповсюдження, де кваліфікований склад такого діяння створює примушування неповнолітньої особи до участі у створенні дитячої порнографії) та ст. 301-2 КК України (введено кримінальну відповідальність за проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи).

Користування ресурсами мережі Інтернет є невід'ємною частиною нашого життя. Діти починають використовувати соціальні мережі в досить ранньому віці (переважно з 8-9 років) [213]. Наразі, у довіднику проєкту «#stop_секстинг» секстинг, сексторшен та онлайн-грумінг визнаються найнебезпечнішими явищами в Інтернеті для дітей. Так, «секстингом визначається обмін власними фото-, відео- та текстовими матеріалами інтимного характеру із застосуванням сучасних засобів зв'язку: мобільних телефонів, електронної пошти, соціальних мереж. Результатом секстингу може стати погроза чи шантаж (наприклад, розповсюдження оголених фотографій). Таке явище отримало назву сексторшен. Сексторшен – це налагодження довірливих стосунків із дитиною в Інтернеті з метою отримання приватних матеріалів для шантажування та вимагання додаткових матеріалів чи грошей. Онлайн-грумінг – це побудова в мережі Інтернет дорослим або групою дорослих осіб довірливих стосунків з дитиною (підлітком) з метою сексуального насильства онлайн чи у реальному житті» [301]. У науковій літературі слушно звертається увага на те, що «безпека дитини в Інтернеті є натеper одним із пріоритетних завдань правоохоронної діяльності, а питання кримінально-правової кваліфікації дитячого секстингу, сексторшену і онлайнгрумінгу має високу актуальність» [145, с. 209].

Вважається, що саме склад кримінального правопорушення, передбаченого чинним КК України як ч. 3 ст. 301-1 України, а саме в частині примушування неповнолітньої особи до участі у створенні дитячої порнографії, є посяганням на суспільні відносини щодо нормального фізичного, духовного, психологічного розвитку дитини. Поняття дитячої порнографії, згідно п. 2 примітки до ст. 156-1 КК України – є «зображення у будь-який спосіб дитини чи особи, яка виглядає як

дитина, у реальному чи змодельованому відверто сексуальному образі або задіяної у реальній чи змодельованій відверто сексуальній поведінці, або будь-яке зображення статевих органів дитини в сексуальних цілях» [166].

Форма реалізації об'єктивної сторони даного кримінального правопорушення полягає у примушуванні, значення якого потребує визначення.

Так, згідно тлумачних словників примушування визначається як «вимагати в когось виконання чогось незалежно від його волі, бажання; спонукати когось робити, виконувати що-небудь» [177, с. 615].

Аналіз наукової літератури на предмет визначення поняття «примушування» дає змогу виділити декілька основних підходів до його трактування:

– примушування як «вплив на людину з метою змусити її вчинити або ж навпаки утриматись від вчинення певних дій (незаконний вплив на людину і метою змусити її вчинити певні дії, змінити характер діяльності чи не вчиняти того, що особа збиралася робити; вплив на особу проти її волі, що обмежує свободу вибору поведінки з метою змусити діяти згідно з волею особи, що примушує; умисний психічний (можливо, із застосуванням фізичної сили) вплив на особу, учинений проти чи поза волею потерпілого з метою змусити його виконати яку-небудь дію чи утриматися від її виконання, у процесі якого поставлена злочинцем мета була реалізована (потерпілий дав згоду або розпочав виконання дій, що від нього вимагалися)» [50]; «незаконний вплив (тиск) на особу, внаслідок якого порушуються її права та обмежується свобода волевиявлення» [115, с. 68]; «примушування як тиск (психічний і (або) фізичний тиск на потерпілого в будь-якій форм» [80, с. 95];

Отже, примушування неповнолітньої особи до участі у створенні дитячої порнографії – незаконний, цілеспрямований, психічний вплив на неповнолітню особу з метою змусити останню брати участь у створенні дитячої порнографії.

Наступним кримінальним правопорушенням проти сім'ї є проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи (ст. 301-2 КК України). Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 301-2 КК України полягає в одному з таких діянь:

– проведення заходу, що має сексуальний характер, із залученням особи, яка не досягла повнолітнього віку (кримінальним правопорушенням також вважається використання для демонстрації видовищного заходу інформаційних та телекомунікаційних систем);

– відвідування заходів сексуального характеру, у яких задіяні неповнолітні особи (коли особі про це відомо свідомо);

– примушування неповнолітнього до участі у видовищному заході сексуального характеру шляхом залякування, шантажу, обману чи зловживання довіри;

– вищеперелічені дії, вчинені щодо малолітньої особи.

Законодавець пояснює, за допомогою передбачення відповідної примітки до статті, що собою представляє видовищний захід: «під видовищним заходом сексуального характеру у цій статті слід розуміти публічний показ у будь-якій формі продукції сексуального характеру або сценічні дії, метою яких є втілення сексуальних дій» [166].

Окрім того, кваліфікований склад даного кримінального правопорушення передбачає кримінальну відповідальність «за втягнення неповнолітньої особи до участі у видовищному заході сексуального характеру, що проходить, у тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, або примушування неповнолітньої особи до участі у такому заході з використанням обману, шантажу, уразливого стану особи або із застосуванням чи погрозою застосування насильства» [166]. Складову «втягнення» можна розглядати з урахуванням тлумачення, запропонованого у Постанови Пленуму ВСУ № 2 від 27.02.2004 року «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» [252].

До розгляду особливостей об'єктивної сторони окремих кримінальних правопорушень проти сім'ї залишилися спонукання неповнолітніх до застосування допінгу (ст. 323 КК України) та схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів (ст. 324 КК України). Для першого кримінального правопорушення характерна реалізація об'єктивної сторони у

вигляді дій, що спонукають неповнолітню особу до вживання допінгу – речовини (психостимулятори, анаболічні стероїди, актопротектори та ін.) і методи, які використовуються для підвищення працездатності спортсменів, що є потенційно небезпечними для здоров'я і входять до Переліку заборонених Антидопінговим кодексом Олімпійського руху [223]. «Спонукування – варіант позитивної мотивації, воно відрізняється від різних варіантів негативної мотивації, коли бажання щось робити викликається болем або страхом» [52, с. 53].

Кримінально-правова доктрина також містить аргументовані позиції стосовно того, що під час спонукування характер дій є набагато ширшим, ніж навіть при примушуванні (О. Храмцов [344, с. 156-165], М. Шаргородський [351]), оскільки, «окрім психічного насильства, це можуть бути і обіцянки, підкуп, умовляння тощо» [344, с. 156-165].

Отже, спонукування – це будь-які умисні дії, спрямовані на збудження бажання вжити допінг у неповнолітньої особи чи добитися від неї згоди застосувати його хоча б один раз (умовляння, пропозиція, порада, переконання, примушування, погрози, застосування насильства тощо). При цьому закінченим кримінальне правопорушення буде з моменту вчинення дій, спрямованих на залучення неповнолітньої особи до застосування допінгу.

Для кримінального правопорушення у вигляді схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів (ст. 324 КК України) характерна реалізація об'єктивної сторони діяння за допомогою схиляння.

Так, «одурманюючі засоби – засоби, що спричиняють одурманюючий ефект, що змінює психіку і поведінку людини, і не входять до списку наркотичних, психотропних, отруйних і сильнодіючих речовин. Одурманюючі речовини – різні природні речовини, продукти промислової і побутової хімії, сильнодіючі лікарські засоби, котрі при певному дозуванні викликають затьмарення свідомості (сп'яніння), а при зловживанні – токсикоманію» [166].

Проблема визначення об'єктивної сторони схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів полягає в тому, що законодавець, описуючи це діяння в диспозиції статті, сформулював заборонену дію, не надавши їй

кримінально-правового визначення, що і призводить до його неоднозначного тлумачення. Окремі вчені пропонують під «схилянням» визначати «умисні ненасильницькі дії (умовляння, залякування, пропонування, давання порад тощо), спрямованих на те, щоб викликати у неповнолітнього бажання вжити ці засоби хоча би один раз» [207, с. 754]. Подібна позиція відображена Пленумом Верховного Суду. Так, у контексті зазначеного кримінального правопорушення під «схилянням до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів потрібно розуміти будь-які умисні ненасильницькі дії, спрямовані на збудження в іншої особи бажання вжити ці засоби або речовини хоча б один раз (пропозицію, умовляння, пораду, переконування тощо)» [270].

Способи схиляння можуть бути різними, як от: «умовляння, пропозиція, надання порад, прохання, лестощі, примушування, переконання, залякування, підкуп, обіцянка винагороди або іншої вигоди, погроза припинити шлюбні або дружні відносини, особистий приклад тощо. Зазначені дії можуть набувати вираження словесно, в конклюдентних діях, у письмовій формі, з використанням техніки тощо» [361, с. 102-106].

На думку С. Лосич «схиляння» може бути як: «психічний вплив на неповнолітніх (поради, пропозиції, умовляння, підбурювання, підкуп тощо); погроза застосування насилля чи безпосередньо його застосування до неповнолітніх (завдавання ударів, нанесення побоїв, спричинення фізичного болю тощо); одноразові дії, спрямовані на те, щоб схилити неповнолітнього вжити одурманюючі засоби» [183, с. 12].

Таким чином, «схиляння» повинно передбачати лише активні дії, пов'язані з цілеспрямованим психічним або фізичним впливом на конкретну особу чи групу осіб. Під таким схилянням неповнолітніх осіб до вживання одурманюючих речовин слід вважати усвідомлені дії, що супроводжуються певним психологічним та/або фізичним впливом, з метою викликати у неповнолітньої особи або групи таких осіб стійке бажання вжити зазначені речовини один чи більше разів. Дане кримінальне правопорушення є закінченим із того моменту, коли певною особою вчинено дії, які підпадають під законодавче визначення

«схиляння». При цьому відповідальність настає незалежно від наявності або відсутності негативних наслідків вживання для здоров'я неповнолітньої особи.

Серед іншого також потрібно звернути увагу на те, що суспільно небезпечні наслідки як ознака кримінальних правопорушень проти сім'ї та неповнолітніх переважно законодавцем сконструйована як оціночне поняття, наприклад, спричинення істотної шкоди здоров'ю потерпілого, спричинення (заподіяння) тяжких наслідків, спричинення смерті неповнолітнього або інших тяжких наслідків тощо.

Також в окремих випадках має місце нормативне закріплення через поняття, що мають чітке та однозначне визначення у медицині, а тому їх тлумачення не викликає складнощів при застосуванні кримінального закону, – спричинення безплідності та спричинення смерті неповнолітнього. Використання оціночних понять законодавцем при конструюванні кримінальних заборон в частині посягання на сім'ю виникає тоді, коли наслідки певного суспільно небезпечного діяння можуть бути різноманітними, а тому обмеження цих наслідків лише певними їх видами може призвести до виникнення прогалин у кримінально-правовій охороні об'єкту кримінального правопорушення.

Насамкінець, об'єктивна сторона кримінальних правопорушень проти сім'ї та дітей являє собою процес суспільно небезпечного і протиправного посягання на сімейні відносини, а також інші відносини, які забезпечують нормальний розвиток дітей.

Посягання на ці відносини може бути здійсненим шляхом вчинення лише певних діянь, здатних за своїми властивостями заподіяти їм шкоду.

2.3. Суб'єктивні ознаки кримінальних правопорушень проти сім'ї

Суб'єктивна сторона складу будь-якого кримінального правопорушення – це внутрішній зміст такого кримінально караного діяння, це ті психічні процеси, які проходять у свідомості особи, коли вона вчиняє посягання, це її психічне

ставлення до вчиненого нею суспільно небезпечного правопорушення та його наслідків.

«У науці кримінального права під суб'єктивною стороною кримінального правопорушення, зазвичай, розуміють психічне ставлення особи до вчиненого нею суспільно небезпечного діяння та його наслідків, що характеризуються конкретною формою вини, мотивом і метою кримінально караного посягання» [175, с. 29].

Чинний КК України закріплює підхід психологічної теорії вини при встановленні значення цього поняття. Так, на думку Р.В. Вереши, «поняття вини характеризується таким: вина – це психічне ставлення особи до злочинного діяння та його наслідків; вина – це умисел або необережність; до кожного психічного акту певною мірою входять два елементи (аспекти) – інтелектуальний та вольовий. Інколи виокремлюється і третій елемент (аспект) – емоційний; вина є умовою кримінальної відповідальності; усвідомлення протиправності не є обов'язковим для наявності вини» [54, с. 11].

«Виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої КК України, та її наслідків, що виражене у формі умислу або необережності» [166] (ст. 23 КК України).

Своєю чергою, зміст суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення визначається за допомогою юридичних ознак, які її складають – вина, мотив, мета, емоційний стан. Вони представляють різні форми психічної активності, але водночас нерозривно пов'язані між собою і взаємозалежні.

«Відповідно до положень ст.24-25 КК України, вина може проявлятися у формі умислу або необережності. При цьому умисел поділяється на умисел прямий і умисел непрямий, а необережність поділяється на злочинну самовпевненість і злочинну недбалість. Ці форми і види вини конструюються залежно від змісту й співвідношення інтелектуального (визначає ті чинники, які належать до свідомості особи) та вольового (ті чинники, які належать до її волі) моментів і характеризують психічне ставлення особи до вчинюваного нею суспільно небезпечного діяння та його наслідків» [208,с. 90-92].

Слушно зауважує П.Л. Фріс, що «саме взаємозв'язок інтелектуального і вольового моментів вини, диференціює вину на умисел і необережність, однак така схема не є жорсткою, і дає можливість виділення посягань з двома формами вини» [338, с. 189].

Отже, значення суб'єктивної сторони кримінального правопорушення полягає в тому, що завдяки її правильному визначенню здійснюється належна кваліфікація діяння та його відмежування від інших порушень закону; встановлюється ступінь суспільної небезпеки діяння й особи, яка його вчинила; здійснюється індивідуалізація покарання, вирішується питання про можливість його звільнення від кримінальної відповідальності й покарання.

Правильне встановлення форми вини та особливостей інших ознак суб'єктивної сторони того чи іншого кримінального правопорушення проти сім'ї має велике теоретичне і практичне значення, оскільки може впливати на відмежування кримінально караної поведінки від правомірної, виступати підставою для індивідуалізації покарання за діяння, які можуть бути вчиненими як умисно, так і з необережності [65].

Отже, в першу чергу, для застосування тієї чи іншої кримінально-правової норми варто визначити форму вини, тобто встановити чи передбачає той або інший склад кримінального правопорушення вчинення його умисно чи через необережність. Форма вини може бути прямо зазначена у диспозиції відповідної статті, тобто передбачена у якості обов'язкової ознаки, або ж її потрібно буде визначати шляхом тлумачення кримінально-правової норми, яка встановлює кримінальну відповідальність за певне кримінальне правопорушення.

Переважно кримінальні правопорушення проти сім'ї не містять прямої вказівки на форму вини, тому, визначаючи посягання як вчинене умисно або через необережність, ми даємо цілісну характеристику його суб'єктивних ознак, що є складною цілісною системою.

Більшість таких кримінальних правопорушень характеризуються формальним складом, тобто ознакою об'єктивної сторони передбачено лише суспільно небезпечне діяння, тоді як суспільно небезпечні наслідки винесені за

межі складів цих діянь. Вбачається, що така законодавча конструкція складу кримінального правопорушення виключає можливість вчинення таких посягань з необережності, оскільки якщо суспільно небезпечні наслідки винесені за межі складу кримінального правопорушення, то особа не має можливості їх передбачати, або легковажно розраховує на їх відвернення, або не передбачає можливості їх настання за умови, що вона повинна була і могла це передбачити.

Наприклад, з умисною формою вини з прямим умислом сформульовано прості склади кримінальних правопорушень, які передбачені ст. 126-1, ст. 148, ст. 150, ст. 150-1, ст. 151-2, ст. 155, ст. 156, ст. 156-1, ст. 164, ст. 165, ст. 167, ст. 168, ст. 169, ст. 301-2, ст. 304, ст. 323, ст. 324 КК України.

Додатковим підтвердженням виключно умисного характеру окремих кримінальних правопорушень проти сім'ї виступає вказівка на «злісність» як обов'язкової ознаки таких діянь (ухилення від сплати аліментів на утримання дітей, ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків). Так само додатково підтверджувати умисність дій може вказівка на корисливі мету та мотиви того чи іншого діяння (зловживання опікунськими правами).

Окремо слід звернути увагу на кримінальні правопорушення проти сім'ї, склад яких характеризується обов'язковою ознакою у вигляді настання наслідків, що є характерним для окремих кваліфікованих (особливо кваліфікованих) складів даної групи кримінальних правопорушень, наприклад: спричинення істотної шкоди для здоров'я, фізичного розвитку або освітнього рівня дитини при експлуатації дітей (ч. 2 ст. 150 КК України), спричинення безплідності чи інших тяжких наслідків при статевих зносінах з особою, яка не досягла статевої зрілості (ч. 2 ст. 155 КК України), розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) (ч. 2 ст. 168 КК України), незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) (ч. 2 ст. 169 КК України), спонукання неповнолітніх до застосування допінгу (ч. 3 ст. 323 КК України) тощо. У таких випадках постає питання щодо встановлення вини особи як щодо діяння, так і щодо наслідків, до настання яких остання може бути умисною та/або необережною. У науковій літературі питання щодо форми вини у кримінальних правопорушеннях, подібних за законодавчою конструкцією

(основний склад сформульовано як формальний і його ознакою є вчинення посягання з прямим умислом, а кваліфікований (особливо кваліфікований) склад є матеріальним), все ще є дискусійним, а позиції вчених дещо різняться.

Так, наприклад, на думку одних науковців суб'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується лише стосовно основного складу, де вказується, що діяння може бути вчиненим лише з прямим умислом. При цьому ставлення особи до наслідків, передбачених як ознака кваліфікованого складу кримінального правопорушення, спеціально не розглядається, з чого може випливати висновок про те, що воно також має характеризуватися прямим умислом (наприклад, ч. 2 ст. 150 КК України – експлуатація дітей, що спричинила істотну шкоду для здоров'я, фізичного розвитку або освітнього рівня дитини [167, с. 432-433]).

Інші вчені вважають, що ставлення особи до суспільно небезпечних наслідків, які є ознаками кваліфікованого (особливо кваліфікованого) складу кримінального правопорушення має характеризуватися окремо, й визначають, що воно має бути виключно необережним (наприклад, при спонуканні неповнолітніх до застосування допінгу, що заподіяло тяжкі наслідки – ч. 3 ст. 323 КК України) [206, с. 369-370].

М.І. Мельник зазначає, що «ознакою суб'єктивної сторони кваліфікованого складу кримінального правопорушення, що передбачає настання наслідків, може бути непрямий умисел або необережність (наприклад, така думка висловлюється щодо ч. 2 ст. 150 КК України – експлуатація дітей, що спричинила істотну шкоду для здоров'я, фізичного розвитку або освітнього рівня дитини)» [209, с. 354-355];

Аргументується також підхід, згідно з яким суб'єктивна сторона кваліфікованих складів кримінальних правопорушень, що передбачають у якості обов'язкової ознаки настання суспільно-небезпечних наслідків, може характеризуватися умисною або необережною формою вини (наприклад, незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння), якщо ці дії спричинили тяжкі наслідки – ч. 2 ст. 169 КК України [167, с. 309-312]).

Підсумовуючи вказане, вважаємо, що у випадку, коли основний склад кримінального правопорушення проти сім'ї є формальним, а кваліфікований (особливо кваліфікований) – матеріальним, тоді ставлення суб'єкта кримінального правопорушення до таких наслідків може характеризуватися як умисною, так і необережною формою вини. У випадках, коли відношення до суспільно небезпечних наслідків як кваліфікуючої ознаки характеризується необережністю, тоді як основний склад кримінального правопорушення проти сім'ї передбачає умисну форму вини, має місце подвійна форма вини.

Також серед кримінальних правопорушень проти сім'ї є група посягань з матеріальним складом, які мають окремі особливості суб'єктивної сторони складу – неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей (ст. 137 КК України) та злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166 КК України).

Вина у цих кримінальних правопорушеннях передбачає певне відношення особи не лише до суспільно небезпечного діяння (дії або бездіяльності), а і до його суспільно небезпечних наслідків.

Так, диспозиція складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 137 КК України, передбачає «невиконання або неналежне виконання професійних чи службових обов'язків щодо охорони життя та здоров'я неповнолітніх внаслідок недбалого або несумлінного до них ставлення, якщо це спричинило істотну шкоду здоров'ю потерпілого» [166].

У науково-практичній літературі означене діяння характеризується як таке, що може бути вчиненим або виключно через необережність [209, с. 324], або з необережною чи змішаною формою вини [167, с. 408].

Як вказує у своєму дисертаційному дослідженні А.І. Брайловська, «суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 137 КК України, може виражатися в необережній формі вини, а саме – у виді злочинної недбалості або злочинної самовпевненості або у формі змішаної (складної) вини. У разі наявності змішаної вини, психічне ставлення особи до діяння – невиконання або неналежного виконання професійних чи службових

обов'язків щодо охорони життя і здоров'я неповнолітніх може виражатися у виді прямого умислу, а ставлення суб'єкта до суспільно небезпечних наслідків неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя і здоров'я дітей характеризується тільки необережною формою вини» [48].

У кримінальному правопорушенні, передбаченому ст. 137 КК України, є така факультативна ознака суб'єктивної сторони як мотив, проте його особливістю є те, що він є багатоаспектним, опосередкованим легковажним розрахунком, особистісним змістом вчиненого та характером прояву волі. З точки зору А.І. Брайловської, «типовою мотивацією діяння, передбаченого ст. 137 КК України, є кар'єризм та ризиково-небезпечний азарт, інтелектуальні, емоційні та фізичні лінощі, небажання обтяжувати себе аналізом ситуації та її можливих наслідків, розрахунок на «авось», прийняття на себе обов'язків, які не відповідають психофізичному стану особи (стрес, втома, вплив хвороби)» [48].

Примітно, що з приводу особливостей суб'єктивної сторони законодавець формулює таке оціночне поняття як порушення обов'язків внаслідок «недбалого чи несумлінного до них ставлення».

Так, вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 137 КК України, можливо тільки при необережному ставленні суб'єкта до суспільно небезпечних наслідків. «Що стосується ставлення особи до невиконання або неналежного виконання професійних чи службових обов'язків щодо охорони життя і здоров'я неповнолітніх, то воно може бути усвідомлюваним (що свідчить про умисне ставлення до діяння) або неусвідомлюваним (що свідчить про наявність необережної форми вини). В свою чергу усвідомлення особою змісту і характеру вчиненого діяння супроводжується бажанням його вчинення. Неможливо свідомо порушувати певні обов'язки, шляхом їхнього невиконання або неналежного виконання, не бажаючи цього» [45, с. 281].

Відтак, психічне ставлення особи до невиконання або неналежного виконання професійних чи службових обов'язків щодо охорони життя і здоров'я неповнолітніх (суспільно небезпечного діяння) може виражатися у виді прямого

умислу, тоді як ставлення до наслідків характеризується необережною формою вини. Мотив та мета цього кримінального правопорушення на кваліфікацію не впливає.

Отже, кримінальне правопорушення, передбачене ст. 137 КК України, у цілому слід визнати необережним. Невиконання або неналежне виконання професійних чи службових обов'язків щодо охорони життя і здоров'я неповнолітніх внаслідок недбалого або несумлінного до них ставлення набуває рис кримінально-кримінального діяння тільки у зв'язку з настанням певних наслідків, що означає те, що саме по собі невиконання або неналежне виконання встановлених нормативно-правовими актами обов'язків не є кримінально караним. Саме наслідки відіграють роль у криміналізації діяння, а відтак і ставлення до них. При цьому, варто враховувати, що ступінь вини суб'єкта кримінального правопорушення, вина якого як до діяння, так і до наслідків є умисною, є більшою, а отже і суспільна небезпечність такого посягання є більшою.

Також пропонується розглянути особливості суб'єктивної сторони кримінального правопорушення у вигляді злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166 КК України).

Так, особа, яка є батьком, матір'ю, опікуном або піклувальником, злісно не виконує встановлені законом обов'язки по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, що спричиняє тяжкі наслідки. «Аналіз диспозиції ст. 166 КК України демонструє, що при вчиненні зазначеного кримінально караного діяння особа свідомо не виконує встановлені законом обов'язки по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, про що свідчить вказівка закону на злісність такої поведінки. Усвідомлення особою того, що вона не виконує певні вимоги законодавства, неможна ототожнювати з усвідомленням суспільно небезпечного характеру вчинюваного нею суспільно небезпечного діяння. Як відомо, усвідомлення

особою суспільно небезпечного характеру свого діяння означає розуміння особою як його фактичних ознак, так і соціального характеру» [205, с. 209-210].

Вказані складові частини інтелектуального моменту умислу є нерозривними, а тому наявність лише однієї із них ні в якому разі не можна видавати за усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру вчинюваного нею діяння. У науковій літературі відмічається, що «суб'єктивна сторона злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, характеризується умислом, на що вказує злісний характер діяння, а ставлення особи до наслідків є необережним» [207, с. 467].

Усвідомлення злісного невиконання встановлених законом обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, є лише усвідомленням фактичного характеру цього діяння і не означає обов'язковості усвідомлення особою його соціального характеру – здатності заподіяти шкоду здоров'ю, нормальному фізичному чи психічному розвитку дітей або осіб, що перебувають під опікою чи піклуванням. Тому, для означеного складу кримінального правопорушення може бути притаманна як умисна форма вини до діяння та необережна до наслідків, так і умисна форма вини й до діяння, й до наслідків.

Таким чином, суб'єктивна сторона злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, може характеризуватися умисною або необережною формою вини.

Окремо слід виділити кримінальні правопорушення проти сім'ї, у яких обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони діяння окрім вини виділяють спеціальну мету, мотив тощо.

Наприклад, склад підміни дитини передбачає вчинення таких дій з корисливих або інших особистих мотивів (ст. 148 КК України). Корисливий мотив може полягати в тому, що підміна дитини відбувається для передачі іншій особі за матеріальну винагороду. Варіантом особистого мотиву може бути випадок, коли замінюють свою хвору дитину на чужу здорову тощо.

Щодо мети як ознаки суб'єктивної сторони, то законодавець визначає кримінально караним використання опіки чи піклування з корисливою метою на шкоду підопічному (ст. 167 КК України). Корислива мета у даному випадку означає прагнення винного мати вигоду майнового характеру за рахунок потерпілого.

Підсумовуючи аналіз особливостей суб'єктивної сторони кримінальних правопорушень проти сім'ї, варто зазначити, що наразі ще мають місце складнощі при визначенні форми вини у таких діяннях, основний та (або) кваліфікований склади яких є матеріальними, що викликано відсутністю чіткого законодавчого визначення форми вини щодо окремих кримінально караних діянь.

Дотримуємося позиції, що діяння, вчинене з необережності, визнається кримінальним правопорушенням тоді, коли це спеціально передбачено відповідною статтею Особливої частини КК України. Як наслідок, всі кримінальні правопорушення, при описанні яких законодавець у статті Особливої частини КК України окремо не вказує на необережну форму вини, можуть бути вчиненими лише умисно, що корелює принципам справедливості, законності та винності.

Наступною суб'єктивною ознакою складу кримінальних правопорушень проти сім'ї є його суб'єкт.

Суб'єктом кримінального правопорушення, за визначенням П.С. Матишевського, вважається «фізична особа, яка вчинила заборонене кримінальним законодавством діяння у віці, з якого може настати кримінальна відповідальність, та яка усвідомлювала суспільну небезпечність такого діяння і керувала ним» [190, с. 12]. Аналогічного погляду щодо поняття суб'єкта злочину дотримуються В.Я. Тацій [160, с. 67], М.Й. Коржанський [149, с. 79] та інші автори.

Відповідно до положень ч. 1 ст. 18 КК «суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінально каране діяння у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність» [166]. Суб'єкт кримінального правопорушення – це конкретна фізична особа, якій притаманні

також такі певні соціальні властивості як демографічні, морально-психологічні, психофізичні. Їх сукупність утворює індивідуальність людини, яка, своєю чергою, охоплюється поняттями «особа, що вчинила кримінальне правопорушення» чи «особа правопорушника» [178].

За загальноприйнятим підходом ознаки суб'єкта кримінального правопорушення поділяються на загальні і додаткові. Так, «загальними ознаками є осудність, вік і вчинення кримінального правопорушення фізичною особою. Ці ознаки є обов'язковими для всіх складів кримінальних правопорушень» і відсутність хоча б однієї з них означає відсутність у діянні особи складу такого діяння» [148, с. 44]. Додаткові ознаки суб'єкта визнаються факультативними не для посягання, а для загального поняття суб'єкта кримінального правопорушення, адже, якщо конкретна норма передбачає наявність специфічних ознак складу, вони стають обов'язковими. Варто зазначити, що в більшості випадків вчинення кримінальних правопорушень проти сім'ї мова йде про спеціальний суб'єкт.

У ч. 2 ст. 18 діючого КК України вказано, що «спеціальним суб'єктом є фізична, осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, суб'єктом якого може бути певна особа» [166]. У науковій літературі зазначається, що таким суб'єктом кримінального правопорушення може бути «особа, наділена кримінальним законом особливими (спеціальними) властивостями (ознаками), які характеризують, наприклад, її правовий стан: громадянин України – ст. 111 або іноземець – ст. 113; службове становище – ст. 364; родинні відносини, наприклад, мати – ст. 117, батько або мати – ч. 2 ст. 155, батьки – ст. 166; колишню антисоціальну діяльність, наприклад, судимість – ч. 2 ст. 133 тощо» [165, 45].

Як вказує Є.Л. Стрельцов, «традиційно виділяють наступні категорії спеціального суб'єкта, наприклад, це суб'єкт: а) який повинен, поряд з основними, мати і певні додаткові якості; або б) він повинен мати відповідні особливості, які вказані в диспозиції конкретної кримінально-правової норми; або в) такий суб'єкт повинен мати певні відзнаки, які обумовлені його діяльністю чи характером, покладених на нього обов'язків. Виказується думка, що специфіка

кримінальних правопорушень зі спеціальним суб'єктом, полягає в тому, що шкоду суспільним відносинам (об'єкту посягання) причиняється зсередини одним з суб'єктів правовідносин, які одночасно є і суб'єктом кримінального правопорушення. Можлива і інша систематизація категорій спеціального суб'єкта. Наприклад, правовий статус суб'єкта, або соціально-правові і психофізичні якості особи, або характер діяльності, яка виконується суб'єктом» [305, с. 94-98].

Відтак ознаки спеціального суб'єкта можуть бути закріплені в основному складі кримінального правопорушення, без наявності якого цей склад посягання взагалі відсутній. Окрім того, такі ознаки можуть бути закріплені в якості кваліфікуючих ознак відповідного кримінального правопорушення.

Аналіз складів кримінальних правопорушень проти сім'ї показує, що законодавець передбачає їх вчинення як загальним, так і спеціальним суб'єктом.

Так, загальний суб'єкт, тобто фізична осудна особа, що досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, може виступати суб'єктом: ст. 148, ст. 150, ст. 151-2, ст. 155, ст. 156, ст. 156-1, ст. 168, ст. 169, ч. 3 ст. 301-1, ст. 301-2, ст. 304 КК України.

Спеціальними суб'єктами кримінальних правопорушень проти сім'ї виступають особи, які є членами сім'ї та на яких сімейним законодавством покладено певні сімейні обов'язки, а також особи, що виконують професійні або службові обов'язки із забезпечення належного існування сімейних відносин та відносин щодо нормального розвитку неповнолітніх.

Серед спеціальних суб'єктів розглянутих кримінальних правопорушень також слід виділити повнолітніх осіб, тобто осіб, яким на момент вчинення посягання виповнилось 18 років, а також осіб, які раніше вчиняли такі кримінально карані діяння та (або) були судимі за їх вчинення.

Суб'єктами вчинення кримінальних правопорушень проти сім'ї можуть виступати члени сім'ї, поняття яких ми розглядали попередньо:

– батько, мати дитини, а також її усиновителі – при ухиленні від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК України);

- повнолітні дочка, син – при ухиленні від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків (ст. 165 КК України);

- батьки, опікуни чи піклувальники – при злісному невиконанні обов’язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166 КК України);

- близькі родичі, особа, на яку покладено обов’язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього – у кваліфікованих складах статевих зносинах з особою, яка не досягла статевої зрілості (ч. 2 ст. 155 КК України) та розбещення неповнолітніх (ч. 2 ст. 156 КК України);

- опікуни чи піклувальники – при зловживанні опікунськими правами (ст. 167 КК України).

Зупинимося на деяких аспектах цього суб’єктного переліку.

Відповідно до ст. 133 СК України [295] «батьками є мати і батько, які є вказані у відповідних актових записах про народження дитини. Мати і батько мають рівні права та обов’язки щодо дитини, її розвитку та виховання, незалежно від того чи перебувають вони у шлюбі» [295]. Поряд з батьками виділяють «усиновлювачів як учасників сімейних правовідносин, якими можуть бути дієздатні особи віком не молодші двадцяти одного року, за винятком, коли усиновлювачем є родичем дитини» [295] (ст. 211 СК України).

Опіка, піклування встановлюється над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування. Опікуном, піклувальником дитини може бути за її згодою повнолітня дієздатна особа. Опікуном, піклувальником призначається переважно особа, яка перебуває у сімейних, родинних відносинах з підопічним, з урахуванням особистих стосунків між ними, можливості особи виконувати обов’язки опікуна чи піклувальника.

У разі законодавчої конструкції суб’єкта кримінального правопорушення у вигляді «особи, на яку покладено обов’язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього» варто розуміти осіб, які усиновили (удочерили) потерпілу особу згідно з положеннями глави 18 Сімейного кодексу України, вітчим, мачуха, опікуни і піклувальники, призначені за правилами глави 19 СК України [295].

Також у чинному законодавстві України неоднозначно вирішується питання щодо кола осіб, які є близькими родичами.

Цивільний кодекс України однозначно не встановлює переліку осіб, яких варто вважати близькими родичами, однак містить низку статей, в яких згадується така правова категорія. Зокрема у ст. 405 ЦК України встановлено право членів сім'ї власника житла на користування таким житлом; ст. 1253 встановлює перелік осіб, які не можуть бути свідками при посвідченні заповіту і серед них члени сім'ї та близькі родичі спадкоємців за заповітом [345], але однозначного переліку кола близьких родичів цей нормативно-правовий акт не встановлює.

За сімейним законодавством України (ст. 3 СК України) встановлюється, що «сім'ю становлять особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки» [295]. Однак знову немає-таки чіткого переліку близьких родичів.

«Сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства. Члени сім'ї – особи, які перебувають у шлюбі; проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою; їхні діти; особи, які перебувають під опікою чи піклуванням; є родичами прямої або непрямої лінії споріднення. До членів сім'ї належать: 1) подружжя; 2) батьки (мати, батько, теща/тесть – зять, свекор/свекруха – невістка) й дитина (діти); 3) брати й сестри; 4) дід (баба) й онук (онука); 5) усиновителі (усиновитель) й усиновлений; 6) вітчим (мачуха) й пасинок (падчерка). Окрім того, прирівнюватися до членів сім'ї можуть: фактичне подружжя, піклувальник і опікуваний, фактичні вихователі й вихованці, якщо вони спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає» [193, с. 7].

Кримінально-процесуальний кодекс, який втратив чинність, містив такий перелік близьких родичів: батьки, дружина, чоловік, діти, рідні брати і сестри, дід, баба, внуки [169]. Цей перелік теж не можна визнати достатнім.

Ми схиляємось до визначення кола близьких родичів, яке міститься у Кримінальному процесуальному кодексі України, а саме: «близькі родичі та члени сім'ї – чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі» [169].

Однак вбачається за доцільне зазначити, що стосовно спільного проживання разом без офіційного шлюбу чоловіка та жінки, які визначаються членами сім'ї, необхідною умовою має бути таке проживання та спільний побут не менше п'яти років, що на основі положень цивільного законодавства дає підстави для всіх прав та обов'язків офіційних чоловіка та дружини.

До службових та інших осіб, які виконують певні професійні або службові обов'язки та є спеціальними суб'єктами кримінальних правопорушень проти сім'ї, належать:

- особи, на яких покладено професійні чи службові обов'язки щодо охорони життя та здоров'я неповнолітніх – при неналежному виконанні обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей (ст. 137 КК України);
- службова особа або працівник медичного закладу, яким відомості про усиновлення (удочеріння) стали відомі по службі чи по роботі – при розголошенні таємниці усиновлення (удочеріння) (ст. 168 КК України);
- службова особа – при незаконних діях щодо усиновлення (удочеріння) (ст. 169 КК України).

Повнолітні особи, тобто особи, яким на момент вчинення кримінально караного діяння виповнилося 18 років, є суб'єктами втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304 КК України); спонукання неповнолітніх до застосування допінгу (ст. 323 КК України); схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів (ст. 324 КК України).

Особи, які раніше вчинили певні кримінальні правопорушення та (або) були судимі за їх вчинення виступають спеціальними суб'єктами кваліфікованих складів кримінальних правопорушень проти сім'ї, а саме:

– особа, раніше судима за кримінальне правопорушення, передбачене ст. 164 КК України – при ухиленні від сплати аліментів на утримання дітей (ч. 2 ст. 164 КК України);

– особа, яка раніше вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ст. 323 КК України або ст.ст. 314, 315, 317, 324 КК України – при спонуканні неповнолітніх до застосування допінгу (ч. 2 ст. 323 КК України).

Отже, варто резюмувати, що значна кількість кримінальних правопорушень проти сім'ї існує ніби «в середині» сімейних правовідносин, тому суб'єктний склад, переважно, складається з членів сім'ї, близьких родичів, та інших учасників сімейних правовідносин. Такі особи в складі кримінального правопорушення фігурують як спеціальні суб'єкти – учасники сімейних відносин або відносин щодо забезпечення охорони життя, здоров'я та нормального розвитку дітей.

Висновки до розділу 2

Кримінальні правопорушення проти сім'ї можна визначити як кримінально карані діяння, які завдають шкоду або створюють загрозу такої сімейним відносинам та/або відносинам щодо забезпечення нормального розвитку дітей.

Родовий об'єкт кримінальних правопорушень проти сім'ї визначаємо як суспільні відносини у сфері створення і належного функціонування сім'ї та забезпечення нормального розвитку дітей; видовий – суспільні відносини у сфері охорони немайнових сімейних відносин; суспільні відносини у сфері охорони майнових сімейних відносин; суспільні відносини у сфері забезпечення нормального фізичного, соціального, духовного, психологічного та статевих розвитку дітей; безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення проти сім'ї будуть виступати конкретні охоронювані законом суспільні відносини, які зазнають шкоди (можуть зазнати) у випадку вчинення такого посягання.

Специфічною особливістю кримінальних правопорушень проти сім'ї є носій матеріальних або нематеріальних цінностей, що виступають предметом суспільних відносин (фізичні особи – потерпілі від кримінально караних діянь – члени сім'ї (дитина або дорослий член сім'ї), якому певним кримінальним правопорушенням заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду.

Об'єктивна сторона кримінальних правопорушень проти сім'ї та дітей є процесом суспільно небезпечного і протиправного посягання на сімейні відносини, а також інші відносини, які забезпечують нормальний розвиток дітей.

Залежно від форми вини як ознаки суб'єктивної сторони кримінального правопорушення проти сім'ї останні можуть бути вчинені з прямим умислом, з необережності та при змішаній формі вини (умисел щодо діяння та необережність щодо наслідків).

Аналіз складів кримінальних правопорушень проти сім'ї показує, що законодавець передбачає їх вчинення як загальним, так і спеціальним суб'єктом.

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ СІМ'Ї

3.1. Зарубіжний досвід кримінально-правової охорони сім'ї

У сучасному кримінальному праві України метод порівняльного правознавства стає одним із провідних й універсальних у системі методологічної бази наукових досліджень, даючи можливість зіставляти систему міжнародно-правових стандартів із системою національного кримінального права конкретної держави, краще виявляти соціальну та правову природу українського кримінального права, а також запропонувати напрями використання зарубіжного досвіду правотворення для вдосконалення вітчизняного кримінального законодавства.

Як слушно зазначає А.В. Савченко, «виважений і послідовний курс України на європейську та євроатлантичну інтеграцію, поглиблення партнерських стосунків із Північноатлантичним альянсом щодо створення надійно системи колективної безпеки та оборони, необхідність протидії організованим злочинності та тероризму висувають перед нашою державою високі вимоги щодо відповідності системи законодавства, що існує, до міжнародних норм і найкращих зразків демократичної нормотворчості, вироблених у розвинених державах світу. Важливе місце при цьому має належати порівняльному правознавству, особливо такому його напрямку, як порівняльне кримінальне право» [278, с. 8].

Порівняльно-правове дослідження вкрай необхідне тоді, коли перед науковцем стоїть завдання встановлення позитивного досвіду вирішення певних кримінально-правових проблем у зарубіжних країнах, знаходження дієвих заходів та методів кримінально-правового впливу на те чи інше явище, пошук шляхів адаптації найбільш вдалих рішень в національну систему кримінально-правової охорони. Саме тому пропонується розглянути досвід зарубіжних країн в частині встановлення кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти сім'ї.

З метою виявлення позитивних аспектів кримінально-правового регулювання охорони інтересів сім'ї зарубіжних країн та найбільшої сприятливості такого досвіду стосовно українського законодавства вбачається за раціональне дослідити законодавчі акти країн романо-германського типу права та країн, які мають спільне історичне минуле з Українською державою [288].

Пропонується розпочати з аналізу особливостей кримінально-правової охорони сім'ї за законодавством країн пострадянського простору.

Слід відмітити, що кримінальні кодекси Грузії [162], Казахстану [161], Латвії [9], Молдови [19], Таджикистану [8], Узбекистану [163], Азербайджану [320], Вірменії [7], Литви [15] містять окремі розділи, присвячені кримінальним правопорушенням проти сім'ї та неповнолітніх.

Так, до кримінальних правопорушень проти сім'ї відносять підміну дитини кримінальні кодекси Грузії (ст. 174), Казахстану (ст. 134), Латвії (ст. 167), Узбекистану (ст. 124), Азербайджану (ст. 172), Вірменії (ст. 167), Таджикистану (ст. 171), Литви (ст. 156). КК Молдови не передбачає спеціальної норми за це діяння.

КК Грузії (ст. 173), Азербайджану (ст. 174), Таджикистану (ст. 172) карають за незаконне усиновлення (удочеріння), усі інші з досліджуваних КК країн СНД не розцінюють дане діяння як кримінально каране. В окремій статті встановлена кримінальна відповідальність за розголошення таємниці усиновлення в КК Казахстану (ст. 135), Латвії (ст. 169), Узбекистану (ст. 125), Азербайджану (ст. 175), Вірменії (ст. 169).

Разом з тим, кримінальний закон Латвії серед іншого містить норму про заборону розголошення сімейної таємниці, поняття якої є ширше за розголошення таємниці усиновлення. Так само на рівні із заборonoю розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) КК Молдови визнає за кримінальне правопорушення посягання на приватне життя (розділ V «Злочини проти політичних, трудових та інших конституційних прав»).

Кримінальне законодавство Таджикистану у ст. 144 «Незаконне збирання та розповсюдження інформації про приватне життя» (розділ 19 «Злочини проти

конституційних прав і свобод людини та громадянина») також забороняє поширення відомостей, що становлять сімейну таємницю.

Процес виховання неповнолітнього знаходиться під охороною КК Казахстану (ст. 137), Таджикистану (ст. 174), Вірменії (ст. 170), причому перші два кодекси, як обов'язкову ознаку складу кримінального правопорушення передбачають поєднання невиконання обов'язків з виховання з жорстоким поведінням, КК Вірменії на таке поєднання не вказує.

КК Латвії містить норму, яка встановлює відповідальність за жорстокість та насильство щодо неповнолітнього (ст. 174), однак щодо невиконання обов'язків з догляду за дитиною в ній не йдеться, тому слід зазначити, що об'єктом кримінально караного посягання, тут, перш за все, можна виділити особу дитини, а ніж сім'ю.

КК Литви у ст. 163 регламентує відповідальність за зловживання батьківськими правами, що дозволяє припустити, що право дитини на виховання в такому разі може і не порушуватися.

Усі інші з досліджуваних кримінальних кодексів країн пострадянського простору не приділяють особливої уваги охороні прав неповнолітнього на виховання.

Ухилення від виконання аліментних зобов'язань передбачене усіма з досліджуваних кримінальних кодексів країн пострадянського сектору, які аналізуються. Однак КК Молдови (ст.ст. 202, 203) та Казахстану (ст.ст. 136, 140) встановлюють відповідальність за ухилення від утримання окрім дітей та непрацездатних батьків ще й подружжя, на відміну від КК Узбекистану (ст.ст. 122, 123), Азербайджану (ст. 176), Вірменії (ст.ст. 173, 174) та Таджикистану (ст.ст. 177, 178), в яких передбачається відповідальність за ухилення від утримання лише дітей та непрацездатних батьків.

КК Грузії (ст. 176) та Латвії (ст. 170) карають за ухилення від утримання будь-якого родича чи свояка, якщо таке утримання призначено за рішенням суду.

КК Литви розглядає як кримінальне правопорушення ухилення від утримання лише неповнолітнього (ст. 164). Окрім того, у КК Литви встановлена

відповідальність за зловживання опікунськими обов'язками та обов'язками піклувальника (ст. 163).

КК Латвії також поділяє кримінальні правопорушення у залежності від ступеня їх тяжкості на кримінальні проступки (*kriminālpārkāpumos*) та кримінальні правопорушення (*noziedzumos*) та виокремлює їх у главу XVII «Злочинні діяння проти сім'ї та неповнолітніх» встановлюючи відповідальність за невиконання постанов про право опіки, догляду та спілкування з дитиною (ст. 168), невиконання постанов про захист від насильства (ст. 168_1), розголошення таємниці усиновлення (ст.169), незаконні дії щодо усиновлення (169_1), ухилення від утримання (ст. 170), зловживання правами опікуна (ст. 171), втягнення неповнолітнього в злочинне діяння (ст. 172), доведення неповнолітнього до стану оп'яніння, втягнення його в немедичне вживання лікарських та інших засобів, що викликають одурманювання (ст. 173), жорстокість та насильство відносно неповнолітнього (ст. 174).

Після дослідження кримінальних кодексів країн пострадянського простору, які містять окремий розділ, що охороняє сім'ю та неповнолітніх від кримінально караних посягань, слід розглянути кримінальні кодекси країн, які не містять окремого розділу з охорони сім'ї та дітей.

Так, КК Естонії у розділі 4 «Злочини проти особи» містить норми, що передбачають відповідальність за ухилення від аліментних зобов'язань щодо дітей та непрацездатних батьків (ст.ст. 121, 122), зловживання правами опікуна та піклувальника (ст. 123) та підміну дитини (ст. 124). Вбачається, що зазначені кримінальні правопорушення не утворюють єдиної цілісної системи, що значно знижує можливості кримінального права щодо здійснення ефективної кримінально-правової охорони сім'ї.

Слід зауважити, що низка колишніх країн, що входили до СРСР, а нині є членами ЄС, встигли значною мірою трансформувати норми кримінального законодавства відповідно до загальноприйнятих європейських принципів і вимог та, зокрема, суттєво доопрацювали питання охорони сім'ї, гарантії забезпечення якої регламентовані загальноприйнятими міжнародними актами. Наприклад,

КК Естонії, що базується на принципах німецької правової доктрини, винні дії проти сім'ї та неповнолітніх закріпив в окремій главі 11 «Винні дії проти сім'ї та неповнолітніх», що складається з двох розділів: розділу 1 «Винні дії проти сім'ї» та розділу 2 «Винні дії проти неповнолітніх» [221]. До переліку кримінальних правопорушень, що передбачають кримінальну відповідальність за винні дії проти сім'ї, входять: порушення обов'язків з утримання дитини (ст. 169), порушення обов'язку з утримання одного з батьків (ст. 170), порушення вимог здійснення опіки та піклування (ст. 171), заволодіння чужою дитиною (ст. 172), купівля-продаж дитини (ст. 173), зміна сімейної належності (ст. 174).

Серед країн ЄС романо-германського типу права слід відмітити досвід ФРН, як однієї з провідних країн ЄС, що також мала певний вплив правової системи СРСР у зв'язку з дією післявоєнних санкцій. Так, «до джерел кримінального права ФРН належать Основний закон (Конституція) ФРН, Кримінальний кодекс ФРН, федеральні кримінальні закони, кримінальне законодавство земель, іноземне кримінальне законодавство. Особливістю кримінального права ФРН є те, що воно не є в повному обсязі кодифікованим – крім норм Кримінального кодексу, існують інші численні некодифіковані кримінально-правові норми, що містяться в різних законах. Тому слід розрізняти власне Кримінальний кодекс (кодифікований акт) і більш широке поняття – кримінальне право, яке охоплює Кримінальний кодекс та інші численні кримінально-правові приписи, що містяться в різних законах, складових так званого додаткового кримінального права» [214].

У законодавстві ФРН «адміністративні делікти є різновидом кримінально караних діянь, які підпадають під дію загальних положень кримінальних законів. Цю модель законодавства про адміністративні порушення слід іменувати «німецькою», оскільки вона відбиває німецький підхід до розуміння адміністративного права» [38].

Кримінальний кодекс ФРН виділяє два види кримінально караних діянь: злочин (Verbrechen) і проступок (Vergehen). При цьому в основу такого поділу покладено чисто формальна ознака – мінімальний розмір покарання.

Кримінальний кодекс ФРН відноситься до кодексів, що комплексно здійснює охорону сім'ї та містить окремий розділ 12 «Злочини проти цивільного стану, шлюбу та сім'ї» та передбачає кримінальну відповідальність за фальсифікацію цивільного стану (ст. 169); порушення обов'язків з утримання (ст. 170); порушення обов'язків з догляду та виховання (ст. 171); подвійний шлюб, подвійне партнерство (ст. 172); спільне проживання родичів (ст. 173) [10].

У КК Франції захисту сім'ї і прав неповнолітніх присвячена гл. VII «Про посягання на неповнолітніх осіб та сімей» [298], яка включає наступні розділи:

- «розділ 1 «Про залишення неповнолітньої особи» встановлює кримінальну відповідальність за залишення неповнолітньої особи віком до 15 років у будь-якому місці, за винятком випадків, коли обставини залишення дозволяли гарантувати її здоров'я і безпеку;

- розділ 2 «Про залишення сім'ї» регламентує відповідальність за невиконання судових рішень і угод сторін щодо сплати різного роду грошових сум на користь неповнолітніх дітей або інших членів сім'ї, належних через будь-які із сімейних обов'язків;

- розділ 2 біс про «Про порушення судових рішень щодо сімейних справ із використанням актів жорстокості» передбачає кримінальну відповідальність за недотримання обов'язків і заборон, накладених судом із захисною метою;

- розділ 3 «Про посягання на виконання батьківських прав» містить такі злочини, як: незаконна відмова передати неповнолітню дитину особі, яка має право цього вимагати (ст. 227–5); неповідомлення особою, з якою за судовим рішенням або угодою проживають діти, інформації про зміну місця проживання протягом одного місяця, іншій особі, яка має право на відвідування або право на спілкування з дітьми (ст. 227–6); відібрання, учинене будь-яким законним, прийомним або природним родичем за висхідною лінією, неповнолітньої дитини в тих, хто здійснює щодо неї батьківські права, або в кого вона постійно проживає, або кому вона була довірена (ст. 227–7);

- розділ 4 «Про посягання на відносини батьків та дітей» регламентує кримінальну відповідальність за підбурювання з метою отримання прибутку або

подарунка, обіцянки, погрози або зловживання службовим становищем, батьків або одного з них відмовитися від дитини, яка народилася або яка має народитися (ст. 227–12), а також за умисну підміну, симуляцію пологів фіктивної матір'ю або приховування факту пологів біологічною матір'ю, що спричинило порушення цивільного стану дитини;

– розділ 5 «Про нараження на небезпеку неповнолітніх осіб» містить такі види злочинів, як: позбавлення неповнолітнього їжі або піклування, що становить небезпеку для його здоров'я, учинене природним, законним чи прийомним родичем або іншою особою, що здійснює щодо неповнолітнього батьківські права або має законні права щодо неповнолітнього, який не досяг п'ятнадцяти років (ст. 227–15); підбурювання неповнолітнього до незаконного вживання наркотиків (ст. 227–18); підбурювання неповнолітнього до систематичного і надмірного вживання алкогольних напоїв (ст. 227–19); підбурювання неповнолітнього до систематичного вчинення кримінальних правопорушень або проступків (ст. 227–21) тощо» [82, с. 16].

Найбільш широке коло кримінальних правопорушень проти сім'ї містить КК Іспанії, - розділ XII КК «Злочини проти сімейних відносин», який складається з трьох розділів, кожен з яких спрямовано на охорону окремої групи однорідних суспільних сімейних відносин [163]. Примітним є те, що даний законодавчий акт містить заборону окремих діянь у сфері використання генної інженерії та репродуктивних технологій.

Так, ст. 220 КК Іспанії визнає кримінально караним незаконне усиновлення, приховування або видачу третій особі дитини з метою зміни її походження, навмисної підміни однієї дитини іншою, а також підміну однієї дитини іншою в медичних або соціально-медичних установах, що сталася внаслідок грубої необережності осіб, відповідальних за охорону дітей; ст. 222 КК Іспанії – продаж дітей, де суб'єктом кримінального правопорушення можуть виступати як самі батьки, так і органи опіки й інші установи, де проживають діти, їх посадові особи, а також посередники, які беруть участь у такому продажі дітей за кордон. Примітно, що згідно з кримінальним законодавством Іспанії за незаконне

усиновлення передбачене «покарання у вигляді позбавлення волі строком від 6 місяців до двох років та обов'язковим позбавленням батьківських прав строком до 10 років» [163] (ст. 221 КК Іспанії).

У цілому здійснений аналіз КК Іспанії дозволяє зробити висновок, що санкції іспанського КК жорсткіше санкцій КК України за схожі діяння. В іспанському кримінальному законі відсутній як вид покарання штраф, натомість передбачений широкий спектр додаткових покарань, спрямованих на зниження соціального статусу винного та постійне або тимчасове обмеження його сімейних та інших прав стосовно неповнолітнього.

КК Швейцарії у ст. 220 розділу VI «Злочини і проступки проти сім'ї» закріплює норму, відповідно до якої той, «хто відбирає неповнолітнього в особи, яка має батьківську або опікунську владу, або відмовляється повернути неповнолітнього, карається за скаргою тюремним ув'язненням або штрафом» [16].

Також слід звернути увагу на досвід країн з найбільшим імміграційним показником українських громадян, до яких відносять Італію та Польщу.

Так, в італійському кримінальному законодавстві не міститься визначення поняття кримінального правопорушення. Відповідно до статті 39 Кримінального кодексу кримінальні правопорушення поділяються на злочини (*delitti*) і проступки (*contravvenzioni*) залежно від різних видів покарання, що призначаються за їх вчинення відповідно до цього кодексу [5].

КК Італії кримінальні правопорушення проти сім'ї вміщує у другій книзі розділу 11 «Злочини проти сім'ї», що містить чотири глави: глава 1 «Про злочини проти шлюбу» (ст. 556 подвійний шлюб; ст. 558 доведення до шлюбу обманом, ст. 558-біс примушування та введення у шлюб; ст. 560 подружня зрада); глава 2 «Про злочини проти сімейної моралі» (ст. 564 інцест; ст. 565 посягання на сімейну мораль за допомогою періодичного друку); глава 3 «Злочини проти сімейного положення» (ст. 566 прийняття або подавлення держави; ст. 567 зміна статусу; ст. 568 Замовчування статусу дитини); глава 4 «Злочини проти допомоги сім'ї» (ст. 570 порушення обов'язків з надання допомоги сім'ї; ст. 570-біс порушення обов'язків з надання допомоги сім'ї у разі розторгнення шлюбу;

ст. 571 зловживання засобами виправлення або дисциплінарного впливу; ст. 572 жорстоке поводження з членами сім'ї та співмешканцями; ст. 573 викрадення неповнолітніх за власним бажанням; викрадення недієздатних; ст. 574-біс викрадення та затримання дітей за кордоном) [5].

Основними джерелами кримінального права Польщі є Конституція та Кримінальний кодекс. Відповідно до ст. 7 КК Польщі розрізняють два види кримінальних правопорушень: злочин (*zbrodnia*) та проступок (*występkiem*) [12].

КК Польщі також виокремлює окремий розділ XXVI «Злочини проти сім'ї та опіки» та встановлює відповідальність за вступ у шлюб, перебуваючи у шлюбних відносинах (ст. 206); за фізичне чи психічне знущення над найближчою людиною або над іншою особою, яка перебуває у постійних або тимчасових стосунках залежності від злочинця (ст. 207); за схиляння неповнолітнього до вживання алкогольних напоїв, сприяння його споживанню чи переконання щодо вживання (ст. 208); за ухиляння від утримання (ст. 209); за невиконання обов'язків по догляду за неповнолітніми або особами, які потребують такого догляду (ст. 210); за викрадення або затримання неповнолітнього проти волі особи, що здійснює опіку та нагляд (ст. 211); за незаконні дії щодо усиновлення дітей (ст. 211a) [12].

КК Нідерландів містить широкий перелік кримінальних заборон у сфері захисту інституту сім'ї та неповнолітніх, особливо це стосується духовного, морального та статевого розвитку неповнолітніх. КК Нідерландів у розділі XV «Залишення особи у тяжкому становищі» регламентує заходи відповідальності особі, яка підміняє дитину молодше семи років та залишає її, при цьому склад підміни та підкидання дитини є привілейованим (якщо мати під впливом страху розкриття факту, що вона народила дитину, яку підкидає або залишає її, то максимальні терміни тюремного покарання та штрафу скорочуються наполовину). Також кримінальний закон Нідерландів містить спеціальну норму про викрадення неповнолітніх жіночої статі – особа визнається винною у викраденні, якщо вона забирає неповнолітню особу жіночої статі проти волі її батьків або опікунів, але за її згодою, з метою оволодіти нею в шлюбі або поза шлюбом. Також кримінально караним є двошлюбність [14].

Зважаючи на активізацію євроінтеграційних процесів, актуальним та необхідним для України є досвід прогресивних інститутів правових систем держав Європейського Союзу у сфері охорони сім'ї від суспільно – небезпечних посягань.

Слід зазначити, що у європейському праві досі не існує єдиної узгодженої системи норм кримінального права, але група провідних європейських фахівців задіяна у створенні належного нормативного акта. Наразі ведеться робота щодо підготовки Європейського Кримінального кодексу (*Corpus Juris*), але такі проекти на теперішній час не реалізовані [113], оскільки навіть абстрактні уявлення щодо встановлення єдиної для всіх держав Європейського Союзу системи норм кримінального права тягнуть за собою велику кількість проблемних питань, на які досить складно дати однозначні відповіді [151].

У зв'язку з відсутністю кодифікованого кримінального закону у Європі кваліфікація кримінальних правопорушень здійснюється за допомогою трохелементної кримінально-правової норми. Конвенції та договори Європейського Союзу містять гіпотезу, а диспозиція і санкція передбачена у національному кримінальному законі [113]. Європейські правоохоронні органи (Євроюст, Європол та інші) здійснюють боротьбу зі злочинністю на підставі цілої низки нормативних актів.

Нормативну базу, якою у своїй діяльності керуються Євроюст, Європол, органи правосуддя, складають: Договір про Європейський Союз [92], Конвенція «Про взаємну правову допомогу в кримінальних справах між державами членами Європейського Союзу» [135], Конвенція «Про передачу засуджених осіб» [137], Конвенція Ради Європи «Про запобігання тероризму» [141], Європейська конвенція з відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів [98], Рамкове рішення Ради «Про виконання в Європейському Союзі рішень про заморожування майна або доказів» [273], також існує низка директив та програм, на кшталт Директиви Європейського парламенту та Ради «Про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання коштів та фінансування тероризму», програми «Запобігання і боротьба зі злочинністю», програми «Кримінальна

юстиція» тощо. Таким чином, кримінальне право ЄС представлене численними конвенціями і договорами, які містять гіпотезу, а диспозиція і санкція передбачені у національному кримінальному законі. Єдиного кодифікованого акта поки що не існує [151, с. 500].

Аналіз законодавства іноземних держав дозволив, з урахуванням варіантів заборонених суспільно небезпечних посягань на інтереси сім'ї та неповнолітніх, систематизувати статті зарубіжних КК та запропонувати виділення окремих законодавчих підходів.

Так, до першої групи належать норми, створені задля кримінально-правової охорони інституту шлюбу. Яскравою ілюстрацією цього є наявність статей, які передбачають відповідальність за двошлюбність та інцест (наприклад, КК ФРН, КК Швейцарії, КК Іспанії). Не оминув увагою зарубіжний законодавець у сфері охорони інституту шлюбу та проблем фіктивного шлюбу чи розлучення, а також його укладення за інших обставин, які йому перешкоджають (зокрема КК Іспанії).

Друга група норм закордонного кримінального законодавства спрямована на кримінально-правову охорону інституту усиновлення та пов'язаних із ним відносин. До суспільно небезпечних посягань зазначеної групи відносяться: незаконне усиновлення (удочеріння); підміна дитини; порушення таємниці усиновлення (КК Іспанії, КК ФРН, КК Нідерландів, кримінальні закони країн пострадянського простору).

Особливістю європейського кримінального законодавства є відсутність норми, що безпосередньо охороняє сімейні відносини в галузі охорони інтересів усиновлювачів та усиновленого щодо забезпечення таємниці появи дитини у конкретних батьків, проте непряме регулювання названих відносин все ж таки має місце у кримінальному законодавстві низки держав. Наприклад, ст. 272 КК Нідерландів, що у розділі XVII «Розголошення таємниці», ст. 321 КК Швейцарії розділу XVIII «Злочинні діяння проти службових та професійних обов'язків», КК більшості країн пострадянського сектора.

Третя група суспільно-небезпечних посягань, об'єктами яких є інтереси сім'ї та неповнолітніх, присвячена кримінально-правовій охороні основних напрямів

функціонування сім'ї, в яких у свою чергу виражається та концентрується її сутність та соціальне призначення. До функцій, що реалізують інтереси сім'ї та неповнолітніх, залучених до сфери кримінально-правової охорони всіх держав можна віднести: виховну, репродуктивну, економічну, соціально-психологічну. Так, кримінально-правова охорона виховної функції полягає у криміналізації такого діяння, як невиконання обов'язків з виховання дитини. Інтереси дитини у нормальному, повноцінному вихованні та розвитку захищають усі без винятку кримінальні кодекси іноземних держав.

Охорона репродуктивної функції сім'ї здійснюється більшою мірою нормами КК Іспанії, відповідно до якого кримінально караними визнаються такі дії: маніпуляція з людськими генами, що призвела до зміни генотипу, з метою, відмінною від лікування чи ослаблення серйозних хвороб чи дефектів; використання генної інженерії для виробництва біологічної зброї чи зброї масового ураження (ст. 160); запліднення людської яйцеклітини з метою, відмінною від мети людського відтворення (ч. 1 ст. 161); створення ідентичних людських істот шляхом клонування чи інші дії, спрямовані на селекцію раси (ч. 2 ст. 161); здійснення штучного розмноження у жіночому організмі без згоди жінки (ст. 162).

Говорячи про групу норм, щодо кримінально-правової охорони іноземними державами функції економічної стабільності сім'ї, слід зазначити два моменти. По-перше, законодавство зарубіжних країн, передбачаючи відповідальність за невиконання обов'язків щодо матеріального утримання нужденних членів сім'ї, не називає обов'язковою ознакою кримінального правопорушення «злісність» їх виконання (КК Швейцарії). По-друге, законодавець збільшує коло суб'єктів ухилення від матеріального утримання, вказуючи лише на наявність у суб'єкта обов'язку утримання (наприклад, КК ФРН, КК Іспанії).

Окрім репродуктивної, виховної та економічної функцій, іноземний законодавець забезпечує заходами кримінально-правового примусу соціально-психологічну та соціально-культурну функції сім'ї, встановлюючи кримінально-правову заборону на викрадення, торгівлю та підкидання дитини, охорону

нормальної соціалізації особистості неповнолітнього, його фізичного, духовного, морального та статевого розвитку.

Отже, проведений аналіз дозволяє визначити, що гарантії охорони сім'ї закріплені багаторівневою системою нормативно-правових актів, від галузевого національного до міжнародного конвенційного, що є найвищим рівнем міжнародних гарантій та захисту відповідних інститутів. Порівнюючи КК України з КК країн пострадянського простору та провідних країн ЄС романо-германського типу права, можна перекоонатися, що переважна більшість з них містить окремий розділ, який здійснює комплексну охорону сім'ї, що, зокрема, свідчить про визнання її високого статусу у державі, а також слід зазначити, що вітчизняний КК України хоча і не поступається зазначеним вище актам кримінального законодавства у напрямі наявності у його складі норм, що охороняють сім'ю, але безсистемність та хаотичне розміщення відповідних складів кримінальних правопорушень по різних розділах Особливої частини КК України ускладнює комплексне сприйняття та негативно впливає на здійснення кримінально-правового захисту та запобіжного впливу відповідної кримінально-правової норми.

3.2. Межі кримінально-правової охорони сім'ї в умовах євроінтеграції

Визначення певних відносин як таких, що належать до категорії охоронюваних кримінальним правом, не перетворює будь-яке посягання на них на кримінально каране, оскільки кримінальними правопорушеннями визнаються тільки найнебезпечніші посягання на найважливіші об'єкти, що передбачені кримінальним законом.

Кримінально-правова заборона є «крайнім заходом реагування держави на поширення соціальних практик чи то поодиноких видів поведінки, які на певному етапі розвитку суспільних відносин з тих чи інших причин вважаються суспільством та/або політичним істеблїшментом вельми небезпечними і

вимагають саме кримінально-правового інструментарію (у комбінації з іншими або без такого) стримування, запобігання їх відтворенню» [337, с. 33-39].

Одним із засобів боротьби із соціально шкідливими явищами або процесами, які набувають значної суспільної небезпеки, є їх криміналізація – визначення їх у відповідному нормативно-правовому акті як кримінально караних. Означений термін у доктрині кримінального права вживається у вузькому та широкому значенні. У «вузькому значенні під ним прийнято розуміти певний порядок визнання діяння суспільно небезпечним; широким поняттям терміна «криміналізація» також охоплюються законодавчі обмеження в застосуванні інститутів звільнення від покарання, збільшення кримінально караних діянь у суспільстві тощо» [195, с. 15].

Однією з аксіом кримінально-правової доктрини є те, що криміналізація того чи іншого діяння має бути обумовлена певними факторами, їх ще називають підставами визнання діяння кримінально протиправним [72, с. 89].

Д.О. Балобанова слушно зауважує, що «кримінально-правова заборона породжується об'єктивними потребами суспільства в охороні певних відносин, що містять у собі детерміністську/індетерміністську парадигму, кримінально-правову доктрину забезпечення особистої і соціальної безпеки від діянь, які завдають шкоду соціальним очікуванням. Підстави криміналізації утворюють у своїй сукупності соціологічний субстрат кримінально-правової норми, підтверджуючи тим самим генетичну природу кримінального права» [35].

У науковій літературі поширеною є позиція щодо віднесення до підстав криміналізації на засадах взаємодоповнюваності таких її факторів: «існування суспільно небезпечної поведінки, яка потребує кримінально-правової заборони; відносна поширеність суспільно небезпечних діянь; зміна уявлень про характер і ступінь суспільної небезпечності діяння; зміна загальновизнаної моральної оцінки відповідного діяння; недостатність наявних засобів, окрім кримінально-правових, для ефективної протидії цим діянням, необхідність кримінально-правової гарантії прав і свобод; виконання державою міжнародно-правових обов'язків з охорони прав людини» [72, с. 95; 179, с. 40].

Підставою для криміналізації того чи іншого діяння може також бути необхідність виконання зобов'язань за міжнародними договорами, ратифікованими Верховною Радою України, а так само потреба створення правових механізмів утвердження і забезпечення прав і свобод людини як головного обов'язку держави. Ефективній кримінальній політиці держави кореспондує ефективність процесів криміналізації та декриміналізації.

Держава повинна брати під правову охорону найбільш значимі цінності, здійснювати їх захист, серед іншого, кримінально-правовими засобами за наявності об'єктивованої суспільної потреби. Кримінальне право має бути у авангарді відповідних рішень, виступаючи інформаційним амбасадором та позначаючи найбільш важливі, найбільш цінні для конкретного історичного періоду становлення суспільства відносини.

Так, відображення у визначенні загального об'єкта кримінально-правової охорони останніх тенденцій сучасних кримінально-правових досліджень та імплементація інноваційних для класичної школи кримінального права принципів біоетики [316] вбачаються вимогою часу, адже динамічний науковий прогрес та інноваційні відкриття, що стали невід'ємною частиною буття, за відсутності ефективних важелів впливу при різного роду зловживаннях, замість очікуваного позитивного ефекту призводитимуть до вкрай негативних наслідків.

Наразі можливість реалізації права на батьківство завдяки досягненням репродуктивної медицини та методу сурогатного материнства є справжнім науковим проривом та спасінням для багатьох сімейних пар з патологіями репродуктивної функції у реалізації свого природного права на продовження роду, проте без криміналізації зловживань під час застосування різних форм і методів репродукції людини вкрай важко запобігти негативним наслідкам, що можуть настати за результатами такої діяльності. Зокрема, проблемним питанням допустимості застосування методу сурогатного материнства як такого, окрім біоетичного аспекта, постає дилема знищення «залишкових» ембріонів, або їх подальшого використання для різного роду клінічних експериментів, коли

бажаний результат основного запліднення досягнутий, кола осіб та географії використання такого методу «батьківства» тощо.

У контексті цього дослідження представляє також інтерес спектр питань, що стосуються евтаназії; створення стовбурових клітин з ембріональних тканин; трансплантації; штучного абортів; клонування людини; проведення клінічних дослідів тощо, оскільки так чи інакше відповідні процеси лежать в площині функціонування сімейних відносин. Саме тому відповідну діяльність слід розглядати як таку, що здатна здійснювати вплив на сімейні відносини, та в цілях прийняття рішення щодо криміналізації слід оцінити загрози такого впливу.

З огляду на наявність наукових неузгоджень етико-правового характеру стосовно поняття усього «живого» в контексті науково-технічного прогресу ваги набуває повернення до синкретичних основ людського знання.

Так, в контексті роздумів щодо біоетизації кримінального права, поділяючи думку Я.О. Триньової щодо необхідності зміни домінування позитивістського підходу на природно-правовий підхід у праворозумінні і правотворенні, а також доцільності зміни існуючої антропоцентричної концепції світосприйняття на екоцентричну [316], з урахуванням герменевтичних основ біоетики як природного права, вбачається, що саме концепт забезпечення природних прав, як невід'ємних та основних, базових потреб має бути превалюючим при формуванні переліку об'єктів кримінально-правової охорони та завдань кримінального законодавства.

У зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації проти України, як ніколи раніше, постало питання про гарантування права українців на батьківство та материнство, збереження генофонду нації в цілому. У ситуації активної участі українського народу в своєму оборонному процесі, в тому числі за рахунок прямої участі в бойових діях, тисячі осіб (як чоловіків, так і жінок) отримують поранення, які часто супроводжуються втратою репродуктивної функції. За таких умов держава зобов'язана надати своїм громадянам додаткові гарантії можливості стати біологічними батьками. Так, наразі існує проєкт Закону України «Про внесення змін та доповнень до деяких законів України з метою забезпечення прав учасників війни на біологічне посттравматичне батьківство/материнство» [235].

Згідно із пояснювальною запискою до зазначеного нормативно-правового акта, «законодавство України, зокрема акти, які встановлюють соціальні гарантії для військовослужбовців та прирівняних до них категорій громадян, не передбачає можливості безоплатного забору та зберігання статевих клітин. Такий стан справ є небезпечним для збереження нації та її генофонду в нинішніх умовах, коли через війну гинуть тисячі дітей, військовослужбовців, цивільних, а більше 6 мільйонів українців, переважну більшість з яких складають жінки та діти, вимушені були залишити Батьківщину» [235].

Цим документом пропонується створити систему державних гарантій, спрямованих на «збереження можливості біологічного батьківства/материнства для захисників та захисниць України у випадку отримання ними поранень, які впливають на репродуктивні функції за рахунок запровадження комплексу заходів, які реалізуються державою шляхом забору, консервації та зберігання репродуктивних клітин, які отримані від військовослужбовців, на випадок втрати репродуктивних функцій унаслідок поранення, травми або контузії» [235].

Вважається, що за рахунок реалізації такого механізму держава створить умови для додаткових соціальних гарантій для військовослужбовців та збереженню генофонду української нації.

Широкомасштабна війна російського агресора проти України порушила права дітей на безпеку, життя і здоров'я, особливо це стосується зони активних бойових дій та тимчасово окупованих територій. Війна продемонструвала вразливі сторони існуючої системи захисту дітей в Україні щодо її можливостей захистити дітей у кризових та надзвичайних ситуаціях.

Серед промов та виступів різних посадових осіб державних інституцій знаходимо повідомлення про викрадення агресором з території нашої держави близько 10 000 дітей станом на листопад 2022 року. Говорячи про випадки вивезення дітей на непідконтрольну українській владі територію, представники офіційних органів вживають термін «депортація». Так, згідно даних офіційної платформи «Діти війни» за період з 24 лютого по 17 листопада 2022 року кількість примусово депортованих загарбником дітей становить 11 129 осіб [89].

Агресором проводяться різні заходи щодо насильницького вивезення українських дітей за межі України, в хід ідуть будь-які доступні методи, такі як: направлення в так звані «фільтраційні табори»; масова примусова «евакуація» цілих притулків, інтернатів, спеціалізованих навчальних дитячих закладів тощо. Однак, мова йде не лише про дітей сиріт, хоча дану категорію є підстави вважати найменш захищеною, але й про дітей, які мають батьків, опікунів та проживали з останніми до моменту насильницького вилучення із сім'ї.

Одним із резонансних випадків такого примусового вивезення дитини стало викрадення української підлітка російськими військовими – 16-річного Владислава Буряка, сина голови Запорізької райдержадміністрації Олега Буряка. «Хлопця викрали під час евакуації на російському блокпосту військовими агресора. Даній події вдалося надати розголосу та отримати підтримку (а так само участь) міжнародних організацій, внаслідок чого через три місяці після викрадення дитину змогли повернути додому з полону» [63].

Також останнім часом стало відомо про те, що на окупованій частині Херсонської області окупанти оголосили додаткові канікули у навчальних закладах та направили дітей до Криму та Росії для так званого оздоровлення, до дитячих таборів тощо, де згодом дітей було затримано та вчасно не повернуто додому, до батьків, посилаючись на необхідність обов'язкової (так її було названо силами окупаційних владних утворень) евакуації з одного берега Дніпра.

Крім того, слід звернути увагу на вкрай важливий момент – Російська Федерація умисно змінила своє законодавство, щоб спростити процедуру усиновлення українських дітей з тимчасово окупованих територій. Усиновлення ніколи не повинно відбуватися під час або відразу після надзвичайних ситуацій, а діти, розлучені зі своїми батьками під час гуманітарної надзвичайної ситуації, не можуть вважатися сиротами. Єдиним прийнятним рішенням у цих випадках є возз'єднання сім'ї, якщо воно відповідає інтересам дитини.

Попри це, непоодинокі випадки того, що викрадені маленькі діти-сироти підлягають усиновленню на території країни-агресора російськими громадянами, де для останніх навіть запровадженні певні механізми мотивації задля збільшення

бажаючих до такого «отримання» дитини в родину. Що, до речі, може додатково вказувати на зміну вектору мотивації усиновлення, де інтереси сім'ї та дитинства відходить на другий план, поступаючись перед корисливими мотивами таких «батьків».

Такими діями Російська Федерація порушує норми Конвенції ООН про права дитини [134] та Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни [106], згідно з якою прямо заборонене примусове переселення або депортація осіб із окупованої території; евакуйовані через безпекову ситуацію за межі окупованих територій, мають бути повернені додому відразу після припинення воєнних дій на цій території.

Якщо звернутися до національного законодавства, то депортація означає «насильницьке переселення народів, національних меншин та осіб за національною ознакою з місць їх постійного проживання» [239].

Викрадення людини передбачає: «а) відкрите заволодіння нею (коли остання або інші, треті особи, у присутності яких здійснюється викрадення, завідомо для винного розуміють значення вчинюваних ним злочинних дій; б) таємне заволодіння (вчинене за відсутності інших осіб щодо людини, яка не розуміє значення вчинюваних з нею дій у зв'язку з малоліттям, знаходженням у безпорадному стані тощо); в) заволодіння людиною, вчинене шляхом обману чи зловживання довірою; г) заволодіння людиною в результаті вимушено-добровільної передачі її винному під погрозою насильства над її батьком, усиновителем, опікуном, піклувальником, вихователем тощо, або під погрозою насильства над особами, близькими для останніх, або розголошення відомостей, що їх ганьблять, пошкодження чи знищення їхнього майна» [207].

Своєю чергою, геноцид становлять «дії щодо насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу, що передбачає передачу їх із однієї національної в іншу національну, із однієї етнічної в іншу етнічну, із однієї расової в іншу расову, із однієї релігійної в іншу релігійну групу. Метою цієї передачі звичайно є стирання із пам'яті дитини інформації, що ідентифікує її у власному уявленні як члена

певної групи з наступним біологічним розчиненням її нащадків серед представників іншої групи» [210].

Окремі вітчизняні правозахисники вже зараз стверджують, що такі дії росіянами по відношенню до українських дітей мають прямі ознаки геноциду, оскільки «геноцид не обов'язково передбачає фізичне знищення людини, але й знищення ідентичності» [353].

Також директор Інституту стратегічних досліджень й безпеки розцінює «викрадення українських дітей Російською Федерацією як геноцид нашої нації, оскільки за допомогою спеціальних програм маленьких українців змушують забути про своїх батьків і Україну» [363].

Наразі на розгляді Верховної Ради України перебуває проєкт Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо насильницького вивезення особи в умовах збройної агресії» [236], яким пропонується встановити кримінальну відповідальність за насильницьке вивезення особи за межі території України в умовах збройної агресії.

У пояснювальній записці до зазначеного проєкту констатується «системність і цілеспрямованість окупаційних органів Російської Федерації, а також інших осіб, що здійснюють пособництво російському окупаційному режимові у масовому вивозі українських громадян, зокрема дітей, на територію Російської Федерації. У Російській Федерації формується законодавче поле для протиправного усиновлення примусово вивезених дітей з України, що порушує норми статті 49 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни, в яких визнається протиправним примусове переселення або депортація осіб з окупованої території» [236].

Отже, кожен випадок зникнення дитини (чи то з родини, чи сироти, чи при невідомих обставинах) має бути встановлений та розслідуваний з чітким дотриманням встановлених законодавчих приписів, індивідуально та об'єктивно, з метою неупередженого встановлення всіх обставин. Чинне національне законодавство не містить кримінальної заборони діянь, пов'язаних із насильницьким вивезенням осіб (особливо дітей) та подальшим перешкоджанням

їх повернення в Україну, тому вважаємо обґрунтованою та обумовленою пропозицію з приводу доповнення чинного КК України названою нормою, з урахуванням високої суспільної небезпеки даних кримінальних правопорушень, їх масовості, системності і цілеспрямованості та загрози українському генофонду загалом.

Продовжуючи наше дослідження, варто зазначити – на часі питання урегулювання суспільних відносин, які виникають у зв'язку з явищем сурогатного материнства. Так, Україна станом на дату проведення цього дослідження відноситься до тих країн, у яких дозволена означена «послуга» на комерційній основі, як для громадян України, так і для іноземців, по суті для всіх бажаючих. Чи є це правильно, чи відповідає правовим принципам та нормам? Так, якщо те чи інше явище, процес не є прямо забороненим, то його реалізація, по суті, є дозволеною – «все, що прямо не заборонено – дозволено».

Пожвавлення наукової дискусії зумовлюють наслідки збройної агресії Російської Федерації проти України, адже у багатьох випадках захисники та захисниці України втрачають життя або ж отримують поранення, які досить часто призводять до втрати ними репродуктивних функцій і можливостей стати біологічними батьками позбавляючи, відповідно, природного права на продовження роду. Проблематики питанню додають відсутність спеціального правового регулювання та належної системної охорони репродуктивної сфери. Прогалини та неефективність законодавчого інструментарію сприяють поширенню практики зловживань у застосуванні програм і методів репродукції людини, ускладнюючи реалії відсутністю ефективного механізму покарання за порушення відповідних прав, зокрема і права на посмертне біологічне батьківство/материнство, на застосування послуг сурогатних матерів тощо.

Варто констатувати, що явище сурогатного материнства в національному законодавстві скоріше можна віднести до неурегульованого на достатньому рівні, про що додатково свідчать сталі спроби наукової та медичної спільнот запровадити ті чи інші норми, законодавчі акти, положення тощо з метою регламентації даного надскладного явища (проекти законів № 8703 від

17.06.2011 року «Про допоміжне материнство» [245], № 8282 від 23.03.2011 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обмежень у використанні допоміжних репродуктивних технологій» [272] (закон був прийнятий Верховною Радою України у жовтні 2012 році, але через накладене вето тодішнього президента В. Януковича так і не набрав чинності), № 8629 від 19.07.2018 року «Про допоміжні репродуктивні технології» [246] та ін.). А тому наразі немає підстав вказувати, що, наприклад, комерційне сурогатне материнство є правопорушенням згідно чинного вітчизняного законодавства. Однак варто замислитися над тим, чи не порушує такий спосіб «одержання» дитини вже існуючі охоронювані суспільні відносини.

Сурогатне материнство – «це одна з репродуктивних технологій, за якою здорова жінка на основі угоди (договору) після штучного запліднення виношує та народжує дитину для іншої сім'ї. Зачаття відбувається в умовах спеціалізованого медичного закладу (без статевого акту), з метою чого можуть використовуватися яйцеклітини та сперма безплідної подружньої пари або донорів» [28].

Основними законодавчими приписами на тепер, які регулюють питання сурогатного материнства в Україні є: п. 2 ст. СК України («у разі перенесення в організм іншої жінки ембріона людини, зачатого подружжям в результаті застосування ДРТ, батьками дитини є подружжя» [295]; п. 7 ст. 281 ЦК України («повнолітня жінка має право за медичними показаннями на проведення щодо неї програм ДРТ» [345]; Наказ МОЗ України № 787 від 09.09.2013 року «Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні» [255].

Саме це положення встановлює умови, при виконанні яких можливе застосування методу сурогатного материнства. Мова йде про «наявність медичних показань в особи/осіб, в інтересах якого/яких проводиться процедура; подружжя (або один з майбутніх батьків) повинне (повинен) мати генетичний зв'язок з дитиною; сурматір не повинна мати прямого генетичного зв'язку з дитиною. В Україні дозволяється тільки гестаційне сурогатне материнство (сурогатна матір розглядається як «гестаційний кур'єр»)» [255]. Однак це явище є

вельми дискусійним, неоднозначним як з морально-ціннісних аспектів, так і з точки зору порушення тих чи інших суспільних відносин.

На жаль, зафіксовано непоодинокі випадки відмови генетичних батьків від народженої сурогатною мамою дитини, яка має певні вади; складнощі у оформленні реєстрації дитини в країні генетичних батьків, у випадку «користування послугою» іноземцями; резонансний випадок скупчення немовлят, народжених сурогатними матерями, в готелі через карантин; діяльність незаконних посередників тощо. Все це є результатом відсутності врегульованого механізму реалізації сурогатного материнства, встановлення чітких обмежень та заборон, відповідальності учасників даної процедури тощо.

Враховуючи той факт, що відносини між генетичними батьками та сурогатною матір'ю регулюються шляхом укладення договору (про надання послуги), то до таких відносин застосовується цивільне законодавство [345], коли сторони вільні в укладанні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості. По суті комерційне сурогатне материнство – платна послуга, де дитина – результат цієї послуги на оплатній основі. Де межа з торгівлею людьми, чи є умови такого договору розумними та справедливими, чи не є така практика різновидом експлуатації жінки? Ці та багато інших питань щодо сурогатного материнства є гостро дискусійними та вимагають свого вирішення у правовому полі.

Наприклад, викликає зацікавленість випадок, де Святошинський районний суд міста Києва 17 березня 2020 року у справі № 759/4167/20 [124] розглядав клопотання про доступ до нотаріальних документів у кримінальному провадженні за фактом смерті немовляти серед яких був договір про сурогатне материнство, що уклав чоловік виконавиці вже після народження дитини.

Також слід звернути увагу на судову справу № 640/8447/19 (Київський районний суд міста Харкова) [327], згідно матеріалів якої слідчі просили суд про доступ до документів відділу реєстрації актів цивільного стану. Під час досудового розслідування було виявлено, що група людей із Київської,

Запорізької та Харківської областей причетна до незаконного укладання угод про народження дітей для іноземних громадян шляхом безпідставного застосування допоміжних репродуктивних технологій, а саме сурогатного материнства з подальшим незаконним вивезенням дітей з України. Протиправність таких дій полягає у тому, що застосування сурогатного материнства правомірно лише за медичними показаннями, а угода щодо людини є незаконною.

Непоодинокими є випадки, коли для «легалізації» дитини, народженої українською сурогатною матір'ю, генетичним батькам необхідне судове рішення про встановлення даного факту, що також супроводжується законодавчою «плутаниною», проте вже процесуального характеру. Наприклад, існують випадки некоректного застосування тлумачення судами законодавчих норм, що призводить до порушення прав дитини й батьків. Так, ухвалою Солом'янського районного суду міста Києва у справі № 760/26991/19 [328] заява про визнання юридичного факту була повернута заявникам (громадянам Іспанії) на тій підставі, що, на думку судді, «у справі наявний спір про право й заява має розглядатися за правилами позовного провадження, попри те, що в матеріалах справи містилася нотаріальна згода сурогатної матері на реєстрацію подружжя заявників батьками дитини й підтвердження відсутності в сурогатної матері будь-яких претензій і прав щодо дитини» [328].

Як зазначалося, проблема поширення зловживань у сфері репродукції людини із застосуванням методу сурогатного материнства стала більш актуальною під час дії воєнного стану в Україні. В першу чергу це викликано спрощенням всіх адміністративних процедур. Зокрема, відповідно до п. 14 ч. 1 розділу II Правил у разі запровадження воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [263] державна реєстрація актів цивільного стану проводиться будь-яким органом державної реєстрації актів цивільного стану за зверненням заявника. Отже, наразі свідоцтво про народження дитини можна отримати не обов'язково за територіальною належністю пологового будинку до органу ДРАЦС, а у будь-якому відділі ДРАЦС населеного пункту, де немає активних бойових дій. Більше

того, 4 березня 2022 року Міністерство охорони здоров'я України затвердило наказ «Щодо забезпечення реєстрації новонароджених в умовах воєнного стану» [248], згідно з яким, якщо пологи відбулися поза межами закладу охорони здоров'я, то документ про народження дитини у формі медичного свідоцтва про народження можуть видавати медичні працівники, які були присутні під час пологів або проводили перший огляд новонародженого. Відбулося також спрощення процедури перетину кордону дітьми, народженими сурогатними матерями; транспортування кріоконсервованого біологічного матеріалу з українських клінік репродуктивної медицини за кордон для подальшого зберігання, що має «дуже тонку межу» правомірності та «плацдарм» для реалізації незаконної трансплантології.

Ще одним гострим питанням сурогатного материнства є надання такої послуги одностатевим парам, які є легальним та офіційним явищем у низці країн світу. Виховання дітей в гомосексуальних сім'ях, а також юридичний дозвіл для таких пар на усиновлення дітей, або користування послугами екстракорпорального запліднення і сурогатного материнства, залишається відкритим питанням для суспільно-політичних обговорень і наукових досліджень.

Згідно з чинним законодавством України – послугою сурогатного материнства може скористатися подружня пара. Однак поза межами українських кордонів контроль за реєстрацією дитини, її долею та переміщенням втрачається, а тому мають місце випадки, коли реально дитина потрапляє до одностатевої пари, або не може бути зареєстрована та легалізована взагалі, в силу колізії національного законодавства та законодавства країни-походження генетичних батьків тощо.

Високим ступенем суспільної небезпеки характеризуються діяння, які становлять організацію незаконного сурогатного материнства, незаконні посередницькі дії, використання свого службового становища лікарями та працівниками медичних установ (можливо на адміністративних посадах), або якщо внаслідок такого процесу жінка зазнала шкоди здоров'ю або інших тяжких наслідків.

У зв'язку із зазначеним, з метою захисту суспільних відносин у сфері охорони сім'ї та дитини від усіх форм фізичного і психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину, а так само охорони материнства, вважається за необхідне вжиття всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів, в тому числі встановити кримінально-правову заборону комерційного сурогатного материнства та сурогатного материнства для іноземців та осіб без громадянства. Вбачається, що заборона комерційного сурогатного материнства має бути прямо передбачена в КК України, а конструкція щодо заборони сурогатного материнства на користь іноземців та осіб без громадянства (окрім тих, які постійно проживають на території України), осіб однієї статі – має бути сформована за рахунок визначення «незаконні дії по проведенню». Мається на увазі, що національне законодавство має містити загальні приписи щодо таких обмежень, а вже їх порушення має бути каране на рівні кримінального закону.

Спробою встановлення вказаної кримінальної заборони може бути норма наступного змісту:

«Стаття... Комерційне сурогатне (замінне) материнство

1. Умисне комерційне сурогатне (замінне) материнство, тобто методика допоміжних репродуктивних технологій, в ході якої ембріон людини, зачатий чоловіком та жінкою (у тому числі постмортально), переноситься в організм іншої жінки для виношування і народження дитини на платній основі, вчинене такою жінкою з корисливих мотивів та з метою наживи,

— карається...

2. Умисне порушення встановленого законом порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій вчинене службовою особою, повторно, за попередньою змовою групою осіб, або із застосуванням обману, або примусове використання жінки для сурогатного (замінного) материнства,

— карається...

3. Дії, передбачені частиною другою цієї статті, вчинені організованою групою, або якщо такі дії спричинили тривалий розлад здоров'я, безплідність або смерть сурогатної матері або дитини,

– караються...

Примітка 1. Не вважається комерційним сурогатним (замінним) материнством оплата на користь сурогатної матері витрат на запліднення, харчування, медичний супровід вагітності та пологів».

Так як протягом останніх років Україна фігурувала у скандальних справах, пов'язаних з порушенням прав дітей, народжених внаслідок сурогатного материнства, така пропозиція є додатково обумовленою та соціально виправданою. За законами держав, де сурогатне материнство заборонене чи допускається лише як некомерційна допомога, саме сурогатна матір є повноправною матір'ю, якщо суд не ухвалить рішення на користь біологічних батьків. Дітей, народжених сурогатною матір'ю в Україні для іноземців, не визнають у країнах, де репродуктивні технології заборонені законом, і батьки вдаються до незаконних способів, зокрема, використовуючи шлях контрабанди, для вивозу дітей за межі України. Таким чином, долю такої дитини не може відстежити жодна країна.

Більше того, беручи до уваги активний курс євроінтеграції України, варто враховувати нормативні положення та законодавчий досвід європейської спільноти. До речі, Європейська Комісія вже обговорювала питання заклику українського уряду заборонити сурогатне материнство, щоб забезпечити дотримання прав людини в сусідніх із ЄС країнах та зменшити можливість обходу європейськими громадянами національних заборон, відвідуючи Україну для цілей цієї практики, яка є незаконною в Європі [13].

Наступним питанням, яке, у свою чергу, тісно пов'язане з попереднім, є реалізація прав так званих соціальних партнерів у сфері сімейних відносин.

Як було попередньо вказано, низка держав світу визнає альтернативу шлюбу – соціальне партнерство. Певний відсоток населення України складають

ЛГБТ особи (гомосексуали, бісексуали і трансгендери), які заявляють потребу у врегулюванні своїх де-факто сімейних стосунків як одностатевих [283].

Варто відмітити, що національне законодавство не передбачає жодної форми правового визнання таких стосунків. Однак міжнародні та європейські тенденції, прецедентне право Європейського суду з прав людини вказують на потребу законодавчого врегулювання правового статусу одностатевих сімей та вирішення їхніх нагальних проблем.

Як приклад, у 2008 році парламент Греції ухвалив закон про цивільний союз винятково для різностатевих пар, який з часом був оскаржений у Європейському суді з прав людини (ЄСПЛ) як такий, що порушує право на повагу до особистого і сімейного життя та призводить до дискримінації між різностатевими та одностатевими парами, завдаючи шкоди останнім. У 2013 році, у рішенні по справі «Валліанатос та інші проти Греції», ЄСПЛ погодився з аргументацією позивачів і вирішив, що держава порушила статтю 14 («Заборона дискримінації») у поєднанні зі статтею 8 («Право на повагу до приватного і сімейного життя») Європейської Конвенції про права людини (ЄКПЛ) [2].

У розглянутому рішенні йдеться про те, що «держава при виборі засобів, покликаних забезпечувати захист сім'ї та повагу до сімейного життя, як цього вимагає стаття 8, обов'язково має брати до уваги зміни, що відбуваються у суспільстві і у ставленні до соціальних питань, цивільного стану і міжособистісних стосунків, включаючи той факт, що не існує лише одного шляху чи лише одного вибору, коли йдеться про те, як вести сімейне або приватне життя» [2].

Так само, пунктом 126 рішення Європейського суду з прав людини по справі «Фернандес Мартінес проти Іспанії» (заява 56030/07) від 12 червня 2014 року встановлено, «що стосується права на приватне та сімейне життя, Суд наголошує на важливості для осіб мати можливість вільно приймати рішення з приводу того, як вести своє приватне та сімейне життя» [3].

Варто вказати, у 2014 році дві одностатеві подружні пари подали такий позов проти України і тепер очікують розгляду своїх заяв.

Наразі відбувається впровадження Плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021-2023 роки, який передбачає «розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України законопроекту щодо усунення дискримінаційних положень, які можуть порушувати майнові та немайнові права партнерів, що не перебувають у шлюбі та запровадження інституту зареєстрованого цивільного партнерства» [253]. Строк виконання даного положення значиться як грудень 2023 року.

Але наразі, згідно чинного законодавства діють приписи, які визначають, що сім'я створюється серед іншого «на підставі шлюбу», а шлюб, у свою чергу, це «сімейний союз жінки та чоловіка»; «подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік...»; «жінка та чоловік мають рівні права і обов'язки у сімейних відносинах, шлюбі та сім'ї»; «права дружини та чоловіка...» [295], що свідчить про відсутність визнання такої форми реалізації сімейних відносин як соціальне чи цивільне партнерство, що відповідно є підставою для висновку про те, що такі відносини між людьми не відносяться до сімейних правовідносин, що виключає їх з об'єкту кримінально-правової охорони.

Шлюб і сім'я без перебільшення є найважливішими з ціннісних надбань в історії людства, а культура й форми співжиття є визначальними складовими частинами гармонійного й стабільного розвитку суспільства. З найдавніших часів, коли свобода статевих відносин була майже безмежною, поряд з проявами проміскуїтету, гомосексуалізму, інцесту тощо зароджувалися ознаки моногамії матримоніальних відносин і з'являлися обмеження щодо перелюбу (адюльтеру). Адюльтер – «караний проступок, що неминуче тягнув за собою покарання, які залежно від формації, місця та часу їх застосування були різноманітними – від найсуворіших до більш-менш гуманних» [352, с. 282].

В епоху постмодерну з характерним збільшенням плюралізму в суспільстві й загостренням багатоманітності розуміння моральності вкрай важливо приділяти увагу фундаментальним і системоутворюючим інститутам, щоб не допустити їх руйнації та забезпечити перспективи сталого суспільного розвитку. До таких базових інститутів із давніх часів належить сім'я, одним із руйнівних чинників

якої є перелюб (адюльтер, подружня зрада). Перелюб призводить до безповоротної руйнації взаємостосунків і є причиною та мотивом багатьох кримінальних правопорушень.

Загалом дослідження подружньої зради має багатоаспектний характер і відзначається плюралізмом підходів і думок. У науковій літературі зазначене діяння розглядається у межах вивчення кримінальних правопорушень проти моральності [185, с. 107]. Історичні пам'ятки права свідчать про інтерпретацію перелюбу в контексті кримінальних правопорушень проти сім'ї та дітей. У значній кількості країн заміжня жінка розглядалася як власність чоловіка й відповідно перелюбство було частково замахом на право власності й право на розмноження. Окремі експерти сучасності відносять перелюб до однієї з форм домашнього насильства [110]. Суспільна думка щодо морально-етичної оцінки подружньої зради також не єдина та характеризується полярністю поглядів щодо необхідності встановлення кримінальної заборони за її вчинення.

«Вивчення специфіки шлюбно-сімейних відносин дає можливість зрозуміти не лише суспільні, культурні, моральні цінності минулого, але й деякі закономірності сьогодення. На гендерні взаємини, сексуальну поведінку чинять вплив традиції національної культури, субкультурні фактори, релігія. У всі історичні епохи кожен із наявних класів мав свої власні гендерні інтереси. З цієї різноманітності інтересів завжди випливала різноманітність статевих стосунків, моральних поглядів і постулатів» [153, с. 131].

Варто зазначити, що «історично в багатьох культурах світу перелюб жорстоко карався, аж до страти. Наразі у багатьох юрисдикціях країн третього світу адюльтер, як і позашлюбне статеве життя (перелюб), досі переслідується законом. Там, де вони здійснюються, жінки караються набагато суворіше, ніж чоловіки, аж до забивання камінням. У деяких країнах світу випадками адюльтеру й перелюбства називають і ті випадки, коли жінку було зґвалтовано. Так, наприклад, відбувається в Нігерії та Пакистані» [289].

Подружня зрада станом на дату проведення цього дослідження заборонена шаріатом та ісламом, із цієї причини вона входить до переліку кримінальних

правопорушень в Ірані, Саудівській Аравії, Афганістані, Бангладеш і Сомалі. Також дане діяння визначається як кримінально каране у 21 американському штаті. У Брунеї подружня зрада й нині карається смертною карою. Урядом В'єтнаму за адюльтер було запроваджено систему штрафів, а якщо такі стосунки спричинили «серйозні наслідки», то невірні чоловік або дружина підлягають кримінальній відповідальності [289]. Приклади такої практики по відношенню до встановлення правових наслідків подружньої зради можна продовжувати.

Так, дослідження генези становлення кримінальної відповідальності за перелюб у пам'ятках права, які діяли раніше на території сучасної України, свідчить, що позашлюбні сексуальні стосунки визнавалися кримінально караними за часів Київської Русі. Згадку про заборону такого діяння знаходимо у Статуті князя Ярослава Володимировича, Литовському статуті 1588 року, Військовому Артикулі Петра I від 30 березня 1716 року. За перелюбство, содомський гріх передбачалося тілесне покарання – винних били киями (дубовими палками) або батогами, згідно діючої у той час козацької кримінально-звичаєвої юстиції. Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року містило статтю, що передбачала відповідальність за подружню зраду [354]. Суворі покарання та розправа над порушниками за перелюб також регулювалися Магдебурзьким правом, яке, зокрема, дозволяло чинити самосуд чоловікам, якщо вони застали дружину з іншим чоловіком – в такому випадку цього чоловіка можна було поранити чи навіть вбити [108]. Радянське кримінальне законодавство взагалі відмовилося від криміналізації досліджуваного діяння та не виділяло самостійного розділу в Особливій частині Кримінального кодексу Української РСР, що зумовлювалося вимогами суспільно-політичного ладу тих часів і поширенням атеїстичної ідеології марксизму. Відповідні тенденції збереглися і під час прийняття чинного кримінального законодавства України.

Зважаючи на відсутність в національному законодавстві України кримінально-правової заборони щодо перелюбу й враховуючи відносну поширеність серед кримінальних правопорушень подружніх вбивств, важливим

представляється питання визначення подружньої зради як мотиву й детермінанти їхнього вчинення.

Також як проблемне виділяють питання кваліфікації вбивств через ревності, які вчинені у стані сильного душевного хвилювання. Зокрема, складно визначити факт зради як тяжку образу, що лежить в основі виникнення фізіологічного афекту.

Так, на думку О. Старко, «не завжди подружня зрада або зрада закоханих грубо принижує честь і гідність особи, яку зрадили, чи характеризується виключним цинізмом. У більшості випадків, зраджуючи, особа не має переважного прагнення глибоко принизити свого партнера, його честь і гідність. Тяжкої образи невірність набуває тоді, коли зрада, наприклад, систематична, демонстративна, супроводжується цинічними діями тощо» [299, с. 499].

«Проблемне й розмежування вбивств із мотивів помсти й вбивств із мотивів ревності. Так, помстою є дії, що спричиняють шкоду, мета яких – покарати особу чи декількох осіб у відповідь на справжню або уявну образу, несправедливість, насильство й таке інше, вчинені раніше. Природа ревності як мотиву кримінального правопорушення подібна природі перешкоджання догляду партнера й має у своїй основі незадоволену потребу у володінні конкретною людиною, чоловіком або дружиною» [289].

Отже, мотив у подружніх кримінальних правопорушеннях є визначальним і характеризується наявністю міжособистісного зв'язку. Виникнення в одного з подружжя спонукання до вчинення кримінально караного діяння щодо іншого в більшості випадків є результатом складного процесу сімейного спілкування, негативні сторони якого, проходячи через психіку певним чином, відбиваються в ній у вигляді мотиву суспільно небезпечного діяння. В умовах подружнього конфлікту, що передує кримінальному правопорушенню, «мотивування залежить від складності й суперечливості міжособистісних відносин суб'єкта та їх фіксації в його поведінці» [233, с. 101].

Дискурс щодо криміналізації перелюбу в умовах сьогодення набуває все більшої актуальності. В аспекті зумовленості кримінально-правової заборони

перелюбу слушною представляється позиція О. Коробєєва стосовно того, що «незахищеність певних суспільних відносин кримінально-правовими засобами на тлі заподіяної реальної їм шкоди нерідко спонукає людину до пошуку не передбачених законом альтернатив» [152].

Водночас наявна так звана криміналізаційна надмірність – перенасиченість законодавства кримінально-правовими заборонами, потреба в яких уже відпала або не існувала зовсім. З огляду на це, під час криміналізації та декриміналізації діянь необхідне глибоке й всебічне вивчення соціальних реалій та їх адекватне відбиття у кримінальних законах.

Враховуючи зазначене й зважаючи на збільшення кримінальних правопорушень, детермінованих перелюбом, слід зауважити, що перелюб потребує криміналізації як суспільно небезпечне й деструктивне явище. Умовами встановлення кримінальної заборони є настання суспільно небезпечних наслідків і підвищений ступінь суспільної небезпеки у зв'язку з тим, що детермінує низку похідних кримінальних правопорушень у сімейній сфері, спричиняючи підвищену небезпеку відповідним суспільним відносинам.

Слід зазначити, що «у більшості випадків ознаки перелюбу не беруть до уваги й не враховують під час здійснення кримінально-правової оцінки обставин справи, залишаючи за межами складів, що призводить до невірної кваліфікації та неналежної охорони відповідних суспільних відносин. Сьогодення потребує перегляду підходів до розв'язання проблем, пов'язаних із кримінально протиправним впливом на основи суспільного устрою та базові сімейні цінності, саме тому вважається необхідним повернутися до питання встановлення кримінальної заборони на вчинення перелюбу, криміналізувавши подружню зраду. Діяння адюльтеру спричиняє руйнівну шкоду сімейним відносинам, які є надважливими для сталого розвитку суспільства й мають належним чином охоронятися з боку держави, а тому відповідні суспільно-небезпечні посягання потребують криміналізації» [289].

При цьому кримінально караним перелюб має бути у разі настання суспільно-небезпечних наслідків, таких, як, наприклад, самогубство члена сім'ї (дружини, чоловіка, сина, доньки тощо) або ж у разі втрати вагітності.

Наприклад:

«Стаття... Адюльтер

1. Умисна подружня зрада, тобто умисне вчинення акту сексуальної близькості поза шлюбом у тій чи іншій формі, якщо такі дії спричинили тривалий розлад здоров'я потерпілого або інші тяжкі наслідки,

— карається...

Примітка. 1. Тяжкими наслідками у цій статті вважається самогубство потерпілого або іншого члена сім'ї подружжя, втрата вагітності».

Отже, інтеграція до європейського співтовариства є стратегічним курсом України. Тому в умовах даного активного процесу, з урахуванням обов'язків, які випливають з міжнародних договірних актів, членом яких є Україна, національна правова система змушена належним чином реагувати та відтворювати потреби динаміки змін суспільних відносин, шляхом їх урегулювання, а інколи уподібнення правового регулювання під впливом міжнародних правових стандартів. Правова дійсність є змінною, вдосконалюється разом з розвитком суспільних відносин, що супроводжується суперечностями, негативними та позитивними явищами і тенденціями. Саме багатоаспектні процеси правової інтеграції дають змогу звернути увагу на нові аспекти права, осмислити наявні феномени, розкрити їх дійсний зміст і роль у вдосконаленні правового життя суспільства, держави і правових систем. Правова система України має формуватися у межах загальновизнаних стандартів Європейського Союзу. Міжнародний престиж України буде залежати від оцінки нашої правової системи світовим співтовариством як надійної опори правопорядку, а також від відповідності критеріям політико-правового та економічного розвитку і від обсягу реальних правових зобов'язань.

3.3. Актуальні шляхи вдосконалення кримінально-правового регулювання охорони сім'ї

Хоча високий соціальний статус та суспільне значення сім'ї і набули нормативного визначення у ч. 1. ст. 3 СК України, якою регламентовано, що сім'я є первинним та основним осередком суспільства, проте, з аналізу чинного КК України на предмет наявності ефективних механізмів її охорони вбачається, що кримінальне законодавство лише частково вирішує зазначене питання, фрагментарно та безсистемно, подекуди згадуючи в окремих положеннях кримінального законодавства лише аспекти сімейних статусів та станів як кваліфікуючої ознаки кримінального правопорушення чи то обставини, що пом'якшують або ж обтяжують покарання.

Важливо зауважити, що серед загального переліку об'єктів кримінально-правової охорони визначених у ч. 1 ст. 1 Загальної частини КК України, сім'я у будь-якій інтерпретації кримінально-правової дефініції об'єкта охорони взагалі не згадується. Такий стан речей, відповідно, не відображає стратегічного значення сім'ї для сталого суспільного розвитку, тим самим підтверджуючи невідповідність регламентованих Конституцією України гарантій наявним механізмам її державної охорони.

Зважаючи на те, що завдання кримінального права мають бути прямо пропорційними економічному, соціальному, культурному етапам розвитку суспільства та відображати його стратифікаційні пріоритети, з урахуванням євроінтеграційних трансформацій та глобалізаційних тенденцій коеволюції природи і людини вбачається, що загальний перелік об'єктів кримінально-правової охорони має відображати біоетичний концепт та бути доповнений положеннями щодо охорони основних, фундаментальних, системоутворюючих інститутів та цінностей, до яких належить інститут сім'ї та сімейні цінності, із наступним формулюванням: «Кримінальний кодекс України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, сім'ї, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля,

конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням» [166].

Наступним питанням, яке необхідно вирішити з метою вдосконалення кримінально-правової охорони сім'ї, є виокремлення даної групи кримінальних правопорушень в самостійний окремий розділ.

У цілому систематизація кримінальних правопорушень є досить складним процесом. Родовий, видовий та безпосередній об'єкти повинні розглядатися як підстава систематизації кримінально караних діянь та відповідних кримінально-правових норм, а норми Особливої частини КК України мають бути розміщені у кримінальному законі за певною системою та в певній послідовності. В окремі розділи об'єднуються норми, що передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення, які посягають на один і той самий родовий об'єкт. Аналіз чинного КК України доводить, що кримінальні правопорушення проти сім'ї, прав та інтересів дітей розміщені по різних розділах Особливої частини, що порушує загальноприйнятий принцип побудови системи та певної логічної послідовності.

Як було встановлено раніше, кримінальні правопорушення проти сім'ї – це кримінально карані діяння, які завдають шкоду або створюють загрозу такої сімейним відносинам та/або відносинам щодо забезпечення нормального розвитку дітей. Суспільна небезпека даних кримінальних правопорушень полягає в підриві нормального духовного, морального, психічного, фізичного розвитку дитини, а також родинно-сімейних засад, що склалися в суспільстві, є загальноприйнятними та санкціонованими. Сімейні відносини утворюють самостійну сферу суспільного життя, в якому складаються сімейні правовідносини (відносини у сфері сім'ї і виховання дітей) та є самостійним видом відносин, що мають свою власну структуру з характерними особливостями та специфічними складовими елементами.

Аналіз основних позицій щодо доцільності виділення кримінальних правопорушень у сфері сім'ї дозволив систематизувати ці позиції таким чином.

Окремі науковці не вважають за необхідне впроваджувати системну охорону сімейних відносин та розглядають норми, передбачені статтями 164–169 КК України, як видовий об'єкт у межах родового об'єкта п'ятого розділу Особливої частини КК України (наприклад, П.П. Андрушко [25, с. 35], І.О. Зінченко [159, с. 104] та ін.).

Наступна позиція у науковій літературі ґрунтується на тому, що виділення в окремий розділ кримінальних правопорушень у сфері сім'ї, опіки, піклування та нормального розвитку дітей є недоцільним (наприклад, І.О. Бандурка). Суть даного підходу зводиться до аргументів про те, що «створення в Особливій частині КК України окремого розділу про кримінальні правопорушення проти сім'ї та дитини неможливо і недоцільно не тільки тому, що він буде занадто великим, мінливим та неосязним, а й у зв'язку з тим, що переважна більшість статей такого розділу неминуче буде дублювати багато інших статей кримінального закону, оскільки захист дитинства у чинному КК України має комплексний, системний, наскрізний характер» [37, с. 401].

Однак більшість представників вітчизняної наукової доктрини схиляються до того, що кримінальні правопорушення проти сім'ї мають самостійний родовий об'єкт [41, с. 53; 68, с. 226], унаслідок чого висловлюються пропозиції об'єднати зазначені норми в окремий розділ в Особливій частині КК України.

Згідно із зауваженнями Л.В. Дорош, «такий крок сприятиме більш правильному відображенню особливостей родового об'єкта посягання на інтереси сім'ї та дітей, підкреслить ступінь суспільної небезпечності і значення боротьби з ними. Систематизація норм щодо кримінальних правопорушень у шлюбно-сімейній сфері матиме також велике превентивно-виховне значення, що допоможе більш ретельному вивченню й установленню причин та умов, що сприяють їх вчиненню» [93, с. 46].

Н.С. Юзікова висловлює думку, що «виділення зазначеного структурного утворення в Особливій частині КК України є доцільним, зокрема, тому, що діти є особливим об'єктом захисту, а отже, й відповідальність за кримінальні правопорушення проти них має відрізнятися від правопорушень щодо дорослих.

Окрім того, наявність самостійної глави у КК України привертатиме увагу слідчих, прокурорів, суддів до особливостей об'єкта посягання і сприятиме правильному вирішенню питань призначення покарання з цієї категорії справ» [356, с. 60].

При цьому дискусійними залишаються питання необхідності до норм, передбачених статтями 164–169 КК України, додавати й інші норми з інших розділів КК щодо видів і кількості таких норм, родового об'єкта та назви розділу.

Деякі науковці вважають, що до розділу, присвяченому кримінальним правопорушенням проти сім'ї, мають увійти лише ті склади діянь проти даної групи суспільних відносин, які наразі передбачені у п'ятому розділі Особливої частини КК України («Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина»). Такої думки дотримується В.В. Гальцова, яка зазначає, що «суспільні відносини, які забезпечують нормальний розвиток та функціонування сім'ї і є видовим об'єктом кримінальних правопорушень, передбачених розділом V Особливої частини КК України, доцільно виокремити як самостійний родовий об'єкт, а кримінальні правопорушення, що посягають на цю групу відносин, мають бути поміщені в окремий розділ» [68, с. 226]. Разом із тим науковець зазначає, що «надалі можуть виникнути інші суспільно небезпечні діяння, які посягатимуть на інтереси сім'ї та спричинятимуть істотну шкоду цим суспільним відносинам, а тому можуть бути додатково вказані як кримінальні правопорушення в цьому розділі» [68, с. 226].

Відмітимо, що до прийняття КК України у 2001 році подібну позицію підтримував В.О. Навроцький, який пропонував до глави «Злочини проти сім'ї» віднести, зокрема: ухилення від сплати аліментів на утримання дітей; зловживання опікунськими правами і залишення підопічних дітей без нагляду і допомоги; розголошення таємниці усиновлення (удочеріння); незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння); ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків» [204, с. 145].

Інші ж вчені зауважують (Л.В. Дорош [93], Н.С. Юзікова [356] та ін.), що до розділу, присвяченому кримінальним правопорушенням проти сім'ї, мають увійти

не лише вищезазначені посягання проти сім'ї, а й деякі норми з інших розділів КК України.

Так, С.Я. Лихова вважає, що «до норм розділу «Злочини проти інтересів сім'ї, підопічних та неповнолітніх», передбачених статтями 164–169 КК України 2001 р., необхідно додати, наприклад, підміну дитини (ст. 148 КК), експлуатацію дітей (ст. 150 КК), втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304 КК) та ін.» [181, с. 253].

На думку О.І. Белової, «виокремлений розділ кримінально караних діянь проти сім'ї та неповнолітніх має включати: 1) посягання на особисті немайнові відносини: ст.ст. 148, 166, 168, 169 КК України; 2) посягання на майнові відносини: ст.ст. 164, 165, 167 КК України; 3) посягання на відносини щодо нормального розвитку неповнолітніх: ст.ст. 137, 150, 155, 156, 304, 323, 324 КК України. Авторка пропонує об'єднати ці норми в єдиний розділ та розташувати його після розділу «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина» [41, с. 162].

На думку С.М. Морозюка, «родовим об'єктом кримінальних правопорушень проти інтересів сім'ї та підопічних є сімейні та опікунські правовідносини» [199, с. 172]. Науковець відмічає, що «при виділенні окремого розділу «Злочини проти інтересів сім'ї та підопічних» до нього слід включити не тільки склади суспільно небезпечних діянь, передбачених статтями 164–169 КК України, а й окремі склади, які містяться в інших розділах». До останніх автор відносить: ст. 148, частини 3, 4 ст. 303 та ст. 304 КК України. Окрім того, автор пропонує створити нову норму, передбачену ст. 146-1, і помістити її до зазначеного розділу [199, с. 176].

Якщо звернутися до раніше проведеного дослідження зарубіжного досвіду кримінально-правової охорони сім'ї, то можна констатувати, що деякі зарубіжні практики містять ще більш широкий підхід, за яким в один розділ можуть бути виділені кримінальні правопорушення проти сім'ї, неповнолітніх та моральності. Таке рішення характерне для КК Бельгії (розділ VII КК «Про злочини та проступки проти сімейних відносин та проти суспільної моралі») [6],

КК Республіки Туркменістан (глава 20 КК «Злочини проти неповнолітніх, сім'ї та моральності») [321], КК Республіки Узбекистан (глава V КК «Злочини проти сім'ї, молоді та моральності» розділу I «Злочини проти особи») [164].

Вбачається, що у зазначених країнах поєднання цих норм в одному розділі зумовлене особливостями суспільного укладу, національними традиціями тощо. В Україні ж через відсутність таких особливостей злиття норм, які посягають на сфери сім'ї та моральності, в єдиному розділі уявляється недоцільним.

Думку щодо виділення самотійного розділу, присвяченого кримінальним правопорушенням у сфері сім'ї, опіки, піклування та нормального розвитку дітей підтримує також Д.П. Євтеєва, обґрунтовуючи її тим, що «сімейні, опікунські відносини та відносини у сфері нормального розвитку дітей є взаємопов'язаними, оскільки останні складають ядро перших. Негативне середовище в сім'ї позначається на нормальному розвитку неповнолітніх, і навпаки, порушення у розвитку неповнолітніх уражає сімейний уклад» [103, с. 79]. Авторка пропонувала згрупувати в єдиному розділі норми, передбачені статтями 164–169 КК України, та норми з інших розділів КК, що передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення проти нормального розвитку неповнолітніх, та вважає за необхідне погодитися з тими авторами, які пропонують «використати при цьому критерій подібності основних безпосередніх об'єктів і відібрати кримінальні правопорушення, де відносини у сфері сім'ї, опіки, піклування та нормального розвитку дітей є основними безпосередніми об'єктами та шкода яким завдається в основних складах» [103, с. 79].

Вважається, що вищевказані підходи та позиції не в повній мірі є ефективними, раціональними та такими, що при практичному застосуванні матимуть дієвий результат, у першу чергу, тому, що передбачають об'єднання декількох родових об'єктів, що вбачається нелогічним з позиції загальної теорії, об'єднують та/або охоплюють не всю сферу сімейних відносин. Адже кримінальні правопорушення проти інтересів дітей та неповнолітніх характеризуються окремим родовим об'єктом, що не лежить у площині родового об'єкта

кримінальних правопорушень проти сім'ї, а лише може виступати як обов'язковий додатковий об'єкт.

Отже, в результаті аналізу тенденцій законодавчого реформування спеціальних норм КК України, у принципів побудови кримінального законодавства, особливостей визначення об'єкту кримінально-правової охорони, пропонується виділити в окремий розділ Особливої частини КК України групу кримінальних правопорушень (злочинів) та проступків, що посягають на сім'ю, з назвою «Кримінальні правопорушення проти сім'ї», який має містити перелік (розкрито в розділі І) кримінальних правопорушень, визначений попередньо як такі, що містять родовим об'єктом суспільні відносини у сфері охорони сімейних відносин та відносин щодо забезпечення нормального розвитку неповнолітніх. Оскільки система розділів Особливої частини КК України відображає ті суспільні відносини, охорону яких законодавець вважає пріоритетною, то виділення сім'ї як самостійного об'єкта кримінально-правової охорони має підвищити авторитет сімейних цінностей у суспільстві й позитивно вплинути на його подальший розвиток.

Окремої уваги, окрім вже зазначеного, вимагають питання порушення батьками або особами, які їх замінюють, права власності неповнолітніх дітей та посягання на відносини між подружжям або особами, що не перебувають у шлюбі, але проживають однією сім'єю, з приводу володіння, користування та розпорядження майном, що належить їм на праві спільної сумісної власності, та ін.

Діяння, що посягає на сімейні майнові відносини, що врегульовані СК України, полягає у протиправних діяннях члена сім'ї, який активними діями або бездіяльністю заподіює шкоду майновим відносинам іншого члена сім'ї та вимагає відповідної реакції з боку держави.

Варто зазначити, що згідно з сімейним законодавством до майнових сімейних відносин відносяться:

– відносини між подружжям або особами, що не перебувають у шлюбі, але проживають однією сім'єю, з приводу володіння, користування та розпорядження майном, що належить кожному з них на праві особистої приватної власності;

– відносини між подружжям або особами, що не перебувають у шлюбі, але проживають однією сім'єю, з приводу володіння, користування та розпорядження майном, що належить їм на праві спільної сумісної власності;

– відносини між подружжям або чоловіком та жінкою, шлюб між якими розірвано, а також особами, що не перебували у шлюбі, але тривалий час проживали однією сім'єю, з приводу утримання одного з них іншим;

– відносини між батьками та дітьми з приводу утримання батьками своїх дітей;

– відносини між батьками та дітьми з приводу утримання повнолітніми дочкою або сином своїх батьків;

– відносини щодо управління батьками або особами, що їх замінюють, майном, яке належить їх неповнолітнім дітям або дітям, що перебувають під їх опікою або піклуванням, на праві приватної власності або перебуває у їх спільній власності [295].

Відповідно проявом суспільно небезпечних діянь у даній сфері можуть бути визначені посягання, які порушують право власності на майно, що належить іншому члену сім'ї або перебуває у спільній з ним власності, а також ненадання іншому члену сім'ї коштів на його утримання, передбачених законом або шлюбним договором.

Слід звернути увагу на специфіку майнових відносин з приводу майна, що перебуває в особистій приватній власності чоловіка або жінки, відносини між подружжям або особами, що не перебувають у шлюбі, але проживають однією сім'єю, з приводу володіння, користування та розпорядження майном, що належить їм на праві спільної сумісної власності.

Так, згідно зі ст. 60 СК України «майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності, незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини (навчання, ведення

домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самотійного заробітку (доходу)»; «дружина, чоловік розпоряджаються майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, за взаємною згодою»; «якщо жінка та чоловік проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою, майно, набуте ними за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлене письмовим договором між ними» [286].

Відповідно на майно, що є об'єктом права спільної сумісної власності жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою, поширюються положення СК України, які урегульовують питання права спільної сумісної власності подружжя. На жаль, судова практика цивільних майнових спорів містить безліч випадків, коли обов'язок подружжя чи жінки та чоловіка, що проживають однією сім'єю, розпоряджатися майном, що перебуває у їх спільній сумісній власності, нерідко порушується одним із них. Частіше це випадки, коли один із подружжя без згоди іншого (коли така згода є обов'язковою) вчиняє той чи інший правочин на свою користь та розпоряджається результатом такого вчинку одноосібно. За своєю правовою природою, внаслідок такого діяння відбувається посягання на майнові сімейні відносини (має місце матеріальна шкода іншому членові сім'ї).

Незважаючи на значну розповсюдженість зазначених діянь та їх об'єктивну здатність заподіювати суттєву шкоду майновим сімейним відносинам, кримінальної заборони таких діянь чинний КК України не містить. Такі діяння на підставі чинного КК України можуть бути кваліфіковані виключно на підставі приписів ст. 356 (самоправство), що не відповідає об'єктному складу такого діяння, тому й кваліфікацію на таких умовах не можна назвати правомірною. Вважаємо, що протиправне розпорядження чоловіком або жінкою майном, що перебуває у спільній сумісній власності подружжя (або чоловіка та жінки, що проживають однією сім'єю але шлюб між якими не зареєстровано), створення перешкод щодо здійснення права спільного користування цим майном, одержання та використання прибутків від нього, знищення або пошкодження майна та інші незаконні дії щодо нього мають бути під кримінально-правовою охороною.

Досягнути цього можна за рахунок передбачення самотійної норми серед кримінальних правопорушень проти сім'ї, яка б встановлювала відповідальність за дії, що посягають на відносини між подружжям або особами, що не перебувають у шлюбі, але проживають однією сім'єю, з приводу володіння, користування та розпорядження майном, що належить їм на праві спільної сумісної власності, які завдали значної шкоди.

Поза кримінально-правовою охороною також залишаються відносини між подружжям або чоловіком та жінкою, шлюб між якими розірвано, а також особами, що не перебували у шлюбі, але тривалий час проживали однією сім'єю, з приводу утримання одного з них іншим (глава 9 СК України [295]). Так, згідно з приписами СК України виникає та реалізується право чоловіка або жінки на утримання з боку іншого члена подружжя, а також підстави виникнення такого права між особами, шлюб між якими розірвано, однак кримінальне законодавство жодним чином не захищає ці відносини від суспільно небезпечних посягань на них. Мова йде про випадки злісного ухилення від надання утримання з боку одного із подружжя або однієї з осіб, що не перебували у шлюбі, але протягом тривалого часу проживали однією сім'єю, що суттєво не відрізняється від таких саме діянь, вчинених дітьми щодо своїх батьків. На підставі зазначеного пропонується ч. 1 ст. 165 КК України викласти у новій редакції:

«Стаття 165. Ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків, одного із подружжя

1. Злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання непрацездатних батьків, одного із подружжя,

— карається...».

Таким чином буде встановлено відповідальність за злісне ухилення від надання встановленого рішенням суду утримання одному із подружжя або особі, яка не перебувала в шлюбі, але протягом тривалого часу проживала з іншою особою однією сім'єю.

Так само невизначеними залишаються відносини щодо управління батьками або особами, що їх замінюють, майном, яке належить їх неповнолітнім дітям або

дітям, що перебувають під їх опікою (піклуванням) на праві приватної власності або перебуває у їх спільній власності. Так, наразі встановлена кримінальна відповідальність лише за такий вид посягань на ці відносини, як використання опіки чи піклування на шкоду підопічному (заняття житлової площі, використання майна тощо). Охороняючи ці відносини від протиправних посягань з боку опікунів та піклувальників, кримінальний закон не передбачає належної реакції на такі протиправні діяння з боку батьків дитини.

З метою усунення цих недоліків вбачаємо за необхідне ст. 167 КК України викласти у новій редакції:

«Стаття 167. Зловживання опікунськими та батьківськими правами

Порушення батьками, опікунами чи піклувальниками права власності дітей шляхом протиправного відчуження майна, передачі права на майно, зайняття житлової площі, використання майна або вчинення будь-яких протиправних дій майнового характеру,

– карається...».

Отже, актуальними напрямками подальшого вдосконалення чинного кримінального законодавства у сфері захисту сім'ї є: доповнення загального переліку об'єктів кримінально-правової охорони; групування кримінальних правопорушень проти сім'ї за родовим об'єктом в один самостійний окремий розділ Особливої частини КК України; передбачення у даному розділі серед вже встановлених складів кримінально караних діянь складу нових кримінальних правопорушень, необхідність закріплення яких обумовлена впливом процесів глобалізації та активного курсу євроінтеграції України, що вимагає виконання відповідних дій по імплементації норм міжнародних договорів та адаптації до міжнародних і європейських правових стандартів; редакція чинних кримінальних заборон задля урегулювання захисту тих відносин у сфері охорони сім'ї, які наразі не охоплюються нормами кримінально-правових заборон; доповнення засобами кримінально-правового регулювання; перегляд норм КК України на предмет одноманітності використання та однакового співвідношення в них термінів «дитина», «малолітній», «неповнолітній»; удосконалення та уніфікація

переліків спеціальних суб'єктів кримінальних правопорушень із числа батьків та осіб, які їх замінюють.

Висновки до розділу 3

З метою виявлення позитивного досвіду інших країн на предмет встановлення кримінальних заборон у сфері сімейних відносин було вивчено кримінальне законодавство ряду держав, які належать до романо-германського типу правових систем та країн пострадянського спектра, за результатами чого виявлено, що переважна більшість країн, кримінальне законодавство яких було проаналізовано, містять окрему самостійну структурну одиницю кримінального закону (розділ, глава, параграф), яка вміщує досить широкий спектр кримінальних правопорушень проти сім'ї та дітей. Відображення у національному законодавстві останніх тенденцій сучасних кримінального-правових досліджень та імплементація інноваційних для класичної школи кримінального права принципів біоетики вбачаються вимогою часу, адже динамічний науковий прогрес та інноваційні відкриття, що стали невід'ємною частиною буття, за відсутності ефективних важелів впливу при різного роду зловживаннях, замість очікуваного позитивного ефекту призводитимуть до вкрай негативних наслідків. Пропозиції щодо внесення змін до чинного КК України мають відповідати сучасним вимогам практики та доктрини кримінального права, канонам юридичної техніки та вирішувати практично значимі проблеми. Виявлено, що наразі неурегульованими залишаються питання порушення батьками або особами, які їх замінюють, права власності дітей та посягання на відносини між подружжям або особами, що не перебувають у шлюбі, але проживають однією сім'єю; відносини між подружжям або чоловіком та жінкою, шлюб між якими розірвано, а також особами, що не перебували у шлюбі, але тривалий час проживали однією сім'єю, з приводу утримання одного з них іншим; відносини щодо управління батьками або особами, які їх замінюють, майном, що належить їх дітям або дітям, що перебувають під їх опікою (піклуванням), на праві приватної власності або перебуває у їх спільній власності.

ВИСНОВКИ

Проведене дисертаційне дослідження дозволило зробити наступні висновки:

1. Сім'я є первинним та основним осередком суспільства, одним з фундаментальних інститутів та базовою цінністю, що у сукупності відповідних характеристик і ознак дозволяє віднести сім'ю до універсальних соціальних констант, які здатні забезпечувати нормальний розвиток особистості, належне функціонування суспільства і держави. Держава гарантує охорону сім'ї, дитинства, материнства, батьківства та створює умови для зміцнення сім'ї. Враховуючи зазначене, високий соціальний статус і суспільну значимість сім'я має виступати об'єктом кримінально-правової охорони. Кримінально-правові проблеми оцінки кримінальних правопорушень у сімейній сфері тісно пов'язані з такими питаннями, як виховна функція сім'ї та її місце у соціальній системі формування особистості дитини.

2. За результатами дослідження ретроспективи національного кримінального законодавства, нормами якого в той чи інший період часу здійснювалася охорона сім'ї від суспільно небезпечних посягань, видається можливим виділити основні його етапи: 1) період Київської Русі (X-XIII ст.) – кримінально-правові заборони мали виражений релігійний характер з урахуванням впливу звичаєвого права, спостерігалася посилена охорона морально-ціннісного підходу до розуміння сім'ї, подружньої вірності, моногамності, захисту жінки та дітей, заборона кровозмішування, насильства; 2) період польсько-литовського управління та козацька доба (XIV-XVII ст.) – відбувається посилення відповідальності за невиконання батьківських обов'язків по відношенню до дітей, з'являється склад викрадення дитини; встановлення відповідальності за образу батьків; охорона «доброї честі жінки»; продовжує зберігатися відсутність системного підходу законодавця; 3) період знаходження України у складі Російської імперії, Польщі та Австро-Угорщини (XVII ст. – 1917 р.) – кримінально-правовий захист сім'ї та неповнолітніх здійснювався за допомогою єдиної цілісної системи норм, що передбачали відповідальність за посягання на ці сімейні відносини (вбивства

батьками дітей або дітьми батьків, вбивства немовляти, прелюбодіяння, викрадення дитини, кровозмішування, примушування до шлюбу, диференціація обов'язків подружжя по відношенню до дитини); 4) радянський період (1917-1991 рр.) – адміністрування державою шлюбно-сімейних відносин без впливу церковного праворегулювання; невизнання сім'ї самостійним об'єктом кримінально-правової охорони; встановлення кримінально-правових заборон щодо статевої зрілості та недоторканності неповнолітніх; наявність широкого спектра кримінальних правопорушень проти прав дітей та батьків, обов'язків по взаємному утриманню; 5) період незалежності України (із 1991 р.) – збереження підходу щодо невизнання сім'ї самостійним об'єктом кримінально-правової охорони, при наявності широкого спектра кримінальних правопорушень проти сім'ї; криміналізація окремих видів посягань на суспільні відносини у сфері охорони сім'ї та дітей під впливом міжнародно-правових зобов'язань та процесу євроінтеграції.

3. Основу міжнародного законодавства у галузі охорони сім'ї складають міжнародно-правові документи ООН, які містять основні вимоги державної політики у цій сфері, серед яких: Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Конвенція про права дитини, Віденська декларація і Програма дій Всесвітньої конференції з прав людини, Пекінська декларація, прийнята на четвертій Всесвітній конференції зі становища жінок, а також документи Міжнародної організації праці, Всесвітньої організації охорони здоров'я, Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), інших міжнародних організацій. До іншої групи договорів у сфері сімейного права належать Конвенції ЄС: Європейська конвенція про усиновлення дітей, Європейська конвенція про репатріацію неповнолітніх, Європейська конвенція про правовий статус позашлюбних дітей, Конвенція про укладення шлюбу та визнання дійсності шлюбів, Конвенція про право, що застосовується до режимів власності подружжя та Хартія фундаментальних прав ЄС, а так само рішення ЄСПЛ.

Особливе місце у сфері правової охорони інституту сім'ї серед міжнародних договорів посідає Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно

жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) 2011 року, основними цілями якої є запобігання, переслідування і усунення такого явища, як насильство щодо жінок та домашнє насильство, а також сприяння ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок і досягненню рівності між жінками і чоловіками, та Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротська конвенція) як перша міжнародна угода, що стосується питань сексуального насильства над дітьми, яке відбувається вдома чи в сім'ї.

4. Міжнародно-правові та європейські стандарти, які викладені у відповідних міжнародних нормативних актах різного рівня, учасником яких є Україна, створюють потужну нормативну базу для національного законодавства в галузі охорони сім'ї як правового інституту, оскільки їх ратифікація тягне за собою певні зобов'язання, в тому числі щодо адаптації національної системи правового регулювання та охорони сімейних відносин до європейського правового простору з урахуванням основних тенденцій розвитку сімейного права в Європі, наближення національного законодавства до норм міжнародного права та законодавства ЄС, застосування найкращої європейської практики, у тому числі до сімейних відносин.

5. Розглядаючи сім'ю як об'єкт кримінально-правової охорони, слід виходити з того, що об'єктом кримінально-правової охорони є фундаментальні та важливі для окремої людини, суспільства та держави сімейні цінності, у тому числі і сім'я, як продукowane в процесі суспільного розвитку ціннісне надбання, що через високий соціальний статус та важливе суспільне значення мають охоронятися від суспільно небезпечних діянь саме засобами кримінального законодавства. Кримінально-правова охорона сім'ї та сімейних відносин є необхідною складовою частиною їх державного захисту, що є одним з найважливіших завдань соціально орієнтованої держави та має розцінюватися як пріоритетний об'єкт кримінально-правової охорони.

Отже, для забезпечення конституційних гарантій, з урахуванням євроінтеграційних державних трансформацій та глобалізаційних тенденцій

еволюції (коеволюції) природи і людини, вбачається, що загальний перелік об'єктів кримінально-правової охорони має відображати архітекtonіку і аксіологічний зміст об'єктивовано-санкціонованої потреби суспільства щодо розвитку соціально-політичних інституцій та бути доповнений положеннями щодо охорони основних, фундаментальних, системоутворюючих інститутів та цінностей, до яких належать інститут сім'ї та сімейні цінності із наступним формулюванням: ч. 1 ст. 1 КК: «Кримінальний кодекс України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, сім'ї, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням».

6. Сім'я як соціальна група складається з фізичних осіб, які перебувають у шлюбі (зареєстрованому або незареєстрованому), їхніх дітей та інших осіб, поєднаних родинними зв'язками з подружжям, кровних родичів, і здійснює свою життєдіяльність на основі спільного економічного, побутового, морально-психологічного укладу, взаємних прав та обов'язків. Сімейні відносини утворюють самостійну сферу суспільного життя, в якому складаються відносини у сфері нормального функціонування сім'ї й виховання дітей, та є самостійним видом відносин, що мають свою власну структуру з характерними особливостями (суб'єкт, предмет та зміст).

7. Кримінальне правопорушення, що посягає на соціально-правовий інститут сім'ї можна визначити як посягання, що володіє всіма ознаками кримінально караного діяння, спрямоване на порушення сімейних відносин (правовідносин), обов'язковим суб'єктом яких виступає член сім'ї. Система кримінальних правопорушень проти сім'ї складається з трьох наступних груп кримінально караних діянь: 1) кримінальні правопорушення проти особистих немайнових сімейних відносин (ст.ст. 126-1, 148, 151-2, 166, 168, 169 КК України); 2) кримінальні правопорушення проти майнових сімейних відносин (ст.ст. 164, 165, 167 КК України); 3) кримінальні правопорушення проти нормального розвитку

дитини (ст.ст. 137, 150, 150-1, 155, 156, 156-1, ч. 3 ст. 301-1, 301-2, 304, 323, 324 КК України). Поряд з цим, пропонуються різні класифікації кримінальних правопорушень проти сім'ї, як от: в залежності від особи потерпілого (дитина (малолітня, неповнолітня особа) чи дорослий член сім'ї); в залежності від суб'єкта (загальний чи спеціальний (член сім'ї або особа, яка має певні обов'язки чи службові функції, пов'язані з вихованням неповнолітніх)); в залежності від форми вини (умисні, необережні чи зі змішаною формою вини); в залежності від суспільно небезпечних наслідків (матеріальний чи формальний склад) тощо. Кожна із наведених класифікацій має своє практичне значення при кримінально-правовій оцінці вчиненого діяння.

8. Родовий об'єкт кримінальних правопорушень проти сім'ї визначаємо як суспільні відносини у сфері створення і функціонування сім'ї та забезпечення нормального розвитку дитини. Родовий об'єкт містить систему видових об'єктів – суспільні відносини у сфері охорони немайнових сімейних відносин; суспільні відносини у сфері охорони майнових сімейних відносин; суспільні відносини у сфері забезпечення нормального фізичного, соціального, духовного, психічного, психологічного та статевого розвитку дитини. Безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення проти сім'ї виступають конкретні охоронювані законом суспільні відносини, які зазнають шкоди (можуть зазнати) у випадку вчинення такого посягання (наприклад, право на шлюб та пов'язані з ним відносини між подружжям; конкретно визначені особисті немайнові та майнові відносини між членами сім'ї, родичами та іншими особами; відносини, що виникають у зв'язку з усиновленням певної дитини, встановленням над нею опіки та піклування, прийняттям дитини на виховання до прийомної сім'ї тощо).

9. Предметом відносин, які виступають об'єктом кримінальних правопорушень проти сім'ї, є нематеріальні та матеріальні цінності, необхідні для забезпечення нормального функціонування сім'ї та розвитку дитини, а зміст суспільних відносин, які становлять об'єкт кримінальних правопорушень проти сім'ї, являє собою соціальний зв'язок між їх суб'єктами (учасниками відносин). Також специфічною особливістю кримінальних правопорушень проти сім'ї є

носіїв матеріальних або нематеріальних цінностей, які виступають предметом відповідних суспільних відносин, тобто фізичні особи – потерпілі від кримінально караних діянь (член сім'ї або особа, прирівняна до такого).

10. Об'єктивна сторона кримінальних правопорушень проти сім'ї являє собою процес суспільно небезпечного і протиправного посягання на сімейні відносини та/або відносини, які забезпечують спокійне сумісне проживання учасників сімейних відносин та нормальний розвиток дітей. Посягання на ці відносини може бути здійснене шляхом вчинення лише певних дій або бездіяльності, здатних за своїми властивостями заподіяти їм шкоду. Переважна більшість кримінальних правопорушень проти сім'ї характеризуються наявністю матеріального складу. Суспільно небезпечні наслідки як ознака цих кримінальних правопорушень сконструйована законодавцем переважно як оціночне поняття (спричинення істотної шкоди здоров'ю потерпілого, спричинення (заподіяння) тяжких наслідків, спричинення смерті неповнолітнього або інших тяжких наслідків тощо).

11. Суб'єктивна сторона характеризується: 1) прямим умислом щодо діяння; 2) умислом щодо діяння та наслідків; 3) умислом щодо діяння та необережною формою вини до наслідків; 4) необережною формою вини. Виявлені складності при визначенні форми вини у таких діяннях, основний та (або) кваліфікований склади яких є матеріальними, що викликано відсутністю чіткого законодавчого визначення форми вини щодо окремих кримінально караних діянь. Тому пропонується вважати, що діяння, вчинене з необережності, визнається кримінальним правопорушенням проти сім'ї лише тоді, коли це спеціально передбачено відповідною статтею Особливої частини КК України. Окремі кримінальні правопорушення вказаної групи характеризуються мотивом та метою як обов'язковими ознаками діяння, у всіх інших випадках дані ознаки є факультативними та на кваліфікацію не впливають, однак мають бути враховані судом.

12. Суб'єкт кримінальних правопорушень проти сім'ї може бути загальним та спеціальним. Спеціальними суб'єктами виступають особи, які є членами сім'ї

(та особи до них прирівняні) та на яких сімейним законодавством покладено певні сімейні обов'язки, а також особи, що виконують професійні або службові обов'язки із забезпечення належного існування сімейних відносин та відносин щодо нормального розвитку дітей. Серед спеціальних суб'єктів кримінальних правопорушень, що розглядаються також слід виділити повнолітніх осіб, тобто осіб, яким на момент вчинення посягання виповнилось 18 років, а також осіб, які раніше вчиняли такі кримінально карані діяння та (або) були судимі за їх вчинення. Важливою характеристикою що впливає на визначення спеціального суб'єкта кримінальних правопорушень проти сім'ї та дітей є те, що сімейні права та обов'язки між суб'єктами сімейних відносин носять суворо особистий характер і не можуть відчужуватися, успадковуватися тощо.

13. З метою вивчення особливостей зарубіжного досвіду кримінально-правової охорони сім'ї було проведено порівняльне дослідження актів кримінального законодавства України та іноземних держав, які належать до романо-германського типу правових систем та країн пострадянського спектру. Охорона сім'ї кримінально-правовими засобами у різних країнах варіюється залежно від соціального укладу та юридичних традицій суспільства, але у тому чи іншому вигляді така охорона є у законодавстві всіх розвинених країн. Дослідження 16 зарубіжних кримінальних кодексів показало, що 12 з них (Грузії, Казахстану, Латвії, Молдови, Таджикистану, Узбекистану, Азербайджану, Вірменії, Литви, Іспанії, Польщі, ФРН) містять окремий розділ (главу, параграф), присвячений охороні сім'ї. Інші 4 кримінальних кодекси (Нідерландів, Франції, Естонії, Італії) такої структурної частини не мають. КК України хоча і не поступається зарубіжним актам кримінального законодавства у напрямі наявності у його складі норм, що охороняють сім'ю, але безсистемність та хаотичність розміщення відповідних складів кримінальних правопорушень по різних розділах Особливої частини КК України ускладнює комплексне сприйняття та негативно впливає на здійснення кримінально-правового захисту та запобіжного впливу відповідних кримінально-правових норм.

14. Аналіз кримінального законодавства іноземних держав дозволив, з урахуванням видів суспільно небезпечних посягань на інтереси сім'ї та дітей, розподілити статті зарубіжних КК на три групи:

- норми, спрямовані на кримінально-правову охорону інституту шлюбу (заборона інцесту, примушування до шлюбу, двошлюбність та ін.);
- норми, спрямовані на кримінально-правову охорону інституту усиновлення та пов'язаних із ним відносин (заборона незаконного усиновлення (удочеріння), підміни дитини, порушення таємниці усиновлення та ін.);
- норми, присвячені кримінально-правовій охороні основних напрямів функціонування сім'ї, в яких у свою чергу виражається та концентрується її сутність та соціальне призначення (виховну, репродуктивну, економічну, соціально-психологічну функцію сім'ї). Наприклад, невиконання обов'язку по вихованню та матеріальному забезпеченню дітей, комерційне сурогатне материнство та ін. Порівняльно-правовий аналіз національного та зарубіжного кримінального законодавства свідчить про наявність як загальних підходів до охорони інтересів сім'ї та дітей, так і про національну специфіку законотворчого процесу та правозастосовної практики різних країн. Різного роду конвергенції, дивергенції та дихотомії законодавчих ініціатив та рішень відносно підходів, механізмів та засобів правового регулювання і охорони досліджуваної сфери суспільних відносин залежать від соціальних, культурно-моральних, політико-правових та цілого ряду інших факторів.

Приходимо до висновку, що норми КК України в галузі охорони інтересів сім'ї та дітей загалом відповідають вимогам міжнародних стандартів, однак не завжди відображають загальний напрямок сучасних правових тенденцій (наприклад, в частині застосування репродуктивних технологій), що вимагає відповідної реакції законодавця.

15. У зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації проти України потребують найшвидшого вирішення питання реалізації додаткових соціальних гарантій для військовослужбовців та прирівняних до них осіб в частині їх права на біологічне батьківство/материнство. А так само запровадження правового

механізму протидії масовому вивозу українських громадян, зокрема дітей, на територію Російської Федерації, з метою чого пропонується встановлення кримінальної відповідальності за насильницьке вивезення особи, зокрема дитини, вчинене в умовах воєнного стану, в період збройного конфлікту, або заходів, спрямованих на відсіч і стримування воєнної агресії Російської Федерації чи іншої держави.

16. Процеси глобалізації та активної євроінтеграції, вплив міжнародно-правових стандартів та адаптивні процеси вимагають відповідної реакції з боку національної кримінально-правової політики в частині перегляду меж кримінально-правової охорони, криміналізації та декриміналізації протиправних діянь проти сім'ї. Тому з урахуванням герменевтичних основ біоетики, як природного права, пропонується встановити кримінальну заборону комерційного сурогатного (замінного) материнства з формулюванням відповідної норми наступного змісту:

«Стаття... Комерційне сурогатне (замінне) материнство

1. Умисне комерційне сурогатне (замінне) материнство, тобто методика допоміжних репродуктивних технологій, в ході якої ембріон людини, зачатий чоловіком та жінкою (у тому числі постмортально), переноситься в організм іншої жінки для виношування і народження дитини на платній основі, вчинене такою жінкою з корисливих мотивів та з метою наживи,

— карається...

2. Умисне порушення встановленого законом порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій вчинене службовою особою, повторно, за попередньою змовою групою осіб, або із застосуванням обману, або примусове використання жінки для сурогатного (замінного) материнства,

— карається...

3. Дії, передбачені частиною другою цієї статті, вчинені організованою групою, або якщо такі дії спричинили тривалий розлад здоров'я, безплідність або смерть сурогатної матері або дитини,

— караються...

Примітка 1. Не вважається комерційним сурогатним (замінним) материнством оплата на користь сурогатної матері витрат на запліднення, харчування, медичний супровід вагітності та пологів».

Проблема застосування сурогатного материнства в Україні багатоаспектна та потребує комплексного законодавчого врегулювання, у тому числі, й кримінально-правового. Неузгодженість норм у різних законодавчих актах породжує правові колізії та дозволяє кожній зі сторін процесу здійснювати неправомірні дії. Такі дії виходять не тільки за рамки закону, але й далеко за межі моралі. Запропонований підхід виправданий необхідністю убезпечення суспільства від зловживань у сфері використання репродуктивних технологій, запобігання торгівлі дітьми та експлуатації жінок, незаконній трансплантології та ряду інших супутніх посягань як на сімейні цінності, так і на життя та здоров'я сурогатних матерів і дітей.

17. Проаналізовано аспекти соціальної обумовленості та нормативного підґрунтя в контексті реалізації прав «соціальних партнерів» у сфері сімейних відносин, за результатами чого з урахуванням традицій і ментальності українського народу видається, що перспективною моделлю організації сімейних відносин у сучасному українському суспільстві є традиційна модель сім'ї що наразі сприйнята та відображена у позитивному галузевому національному праві.

18. У зв'язку з наявною проблематикою переоцінки усталених форм організації соціального буття, детермінованою багатоманітністю тенденцій розвитку сімейного права в Європі, а також збільшенням плюралізму думок у суспільстві щодо розуміння моральності, зростанням безвідповідального ставлення до упорядкування шлюбних стосунків та аморальної поведінки у подружніх взаєминах, враховуючи масштаби поширення кримінальних правопорушень детермінованих перелюбом (адюльтером) та їх латентність, запропоновано криміналізувати зазначене явище як суспільно небезпечне та деструктивне. Умовами встановлення такої кримінальної заборони є підвищений ступінь суспільної небезпеки зазначеного посягання, оскільки адюльтер детермінує низку похідних кримінальних правопорушень у сімейній сфері,

спричиняючи шкоду відповідним суспільним відносинам. Кримінально караним адюльтер пропонується вважати за умови настання суспільно небезпечних наслідків спричинених умисними діями що виражаються у наступному:

«Стаття... Адюльтер

1. Умисна подружня зрада, тобто умисне вчинення акту сексуальної близькості поза шлюбом у тій чи іншій формі, якщо такі дії спричинили тривалий розлад здоров'я потерпілого або інші тяжкі наслідки,

– карається...

Примітка. 1. Тяжкими наслідками у цій статті вважається самогубство потерпілого або члена сім'ї подружжя, втрата вагітності».

19. За результатами аналізу тенденцій законодавчого реформування спеціальних норм КК України, принципів побудови кримінального законодавства, особливостей визначення об'єкта кримінально-правової охорони, врахування зарубіжного законодавчого досвіду та міжнародно-правових стандартів пропонується виокремити в самостійний розділ Особливої частини КК України групу кримінальних правопорушень, що посягають на сім'ю, з назвою «Кримінальні правопорушення проти сім'ї». Оскільки система розділів Особливої частини КК України відображає ті суспільні відносини, охорону яких законодавець вважає пріоритетною, то виділення сім'ї як самостійного об'єкта кримінально-правової охорони має відобразити реальний статус та значення сім'ї для суспільства, держави та окремої особи, підвищити авторитет сімейних цінностей у суспільстві.

20. Аналіз кримінально-правової охорони сімейних майнових відносин демонструє наявність прогалин у позитивному праві, що призводить до порушення законних прав та інтересів суб'єктів у сфері сімейних правовідносин, а також не надає дієвих механізмів захисту та відновлення таких порушених прав, а саме: 1) посягання, які порушують права власності на майно, що належить іншому члену сім'ї або перебуває у спільній з ним власності, а також ненадання іншому члену сім'ї коштів на його утримання, передбачених законом або шлюбним договором; 2) посягання на відносини між подружжям або чоловіком та жінкою,

шлюб між якими розірвано, а також особами, що не перебували у шлюбі, але тривалий час проживали однією сім'єю, з приводу утримання одного з них іншим;
 3) посягання на відносини щодо управління батьками або особами, що їх замінюють, майном, яке належить їх дітям або дітям, що перебувають під їх опікою (піклуванням), на праві приватної власності або перебуває у їх спільній власності.

Задля вирішення окресленого спектра питань пропонується статті 165 та 167 викласти у наступних редакціях:

«Стаття 165. Ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків, одного із подружжя

1. Злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання непрацездатних батьків, одного із подружжя,

— карається...»;

«Стаття 167. Зловживання опікунськими та батьківськими правами

Порушення батьками, опікунами чи піклувальниками права власності дітей шляхом протиправного відчуження майна, передачі права на майно, зайняття житлової площі, використання майна або вчинення будь-яких протиправних дій майнового характеру,

— карається...».

Запропоновані пропозиції та зміни обумовлені необхідністю підвищення ефективності кримінально-правової охорони сім'ї, потребою відповідності українського законодавства міжнародно-правовим стандартам та врахування сучасних тенденцій розвитку соціально-правового інституту сім'ї, усунення редакційних недоліків та існуючих прогалин у позитивному праві, вирішення колізій та практичних проблем, які можуть виникати при кваліфікації кримінальних правопорушень проти сім'ї та викликані необхідністю врегулювання захисту тих відносин у сфері охорони сім'ї, які наразі не охоплюються нормами чинного кримінального законодавства України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Case of Fernández Martínez v. Spain (Application no. 56030/07). Judgment. Strasbourg. Court of Human Rights: website. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=003-4786864-5830211&filename=003-4786864-5830211.pdf>.
2. Case of Vallianatos and others v. Greece (Applications nos. 29381/09 and 32684/09. Judgment. Strasbourg. 7 November 2013. Court of Human Rights: website. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22002-9224%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22002-9224%22]}).
3. Charter of Fundamental Rights of the European Union (2000/C 364/01). Official Journal of the European Communities. C 364/1. 18.12.2000. URL: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf.
4. Codice penale. "Codice Penale 2023: aggiornato con le ultime modifiche legislative introdotte dal D.lgs. n. 150 del 2022 ("Riforma Cartabia)" (R.D. 19 ottobre 1930, n. 1398) [Aggiornato al 01/01/2023] URL: <https://www.brocardi.it/codice-penale/>.
5. Codice Penale. Italy URL: <https://www.altalex.com/documents/news/2014/11/10/dei-delitti-contro-la-famiglia>.
6. Criminal Code of the Kingdom of Belgium (1867, as amended 2021). URL: https://legislationline.org/sites/default/files/documents/6e/BELG_CC_fr.pdf.
7. Criminal Code of the Republic of Armenia (Adopted on 18 April 2003) URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1349&lang=eng>.
8. Criminal Code of the Republic of Tajikistan. URL: <https://www.fao.org/faolex/results/details/en/c/LEX-FAOC197648/>.
9. Criminal Law of Latvia. URL: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/88966-criminal-law>.
10. German Criminal Code (Strafgesetzbuch – StGB). URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/index.html#BJNR001270871BJNE007602307>.
11. Kessler R. Die Einwilligung des Verletzten in ihrer strafrechtlichen Bedeutung. De Gruyter; Reprint 2014 Edition (1. April 1884). 112 S. URL:

https://books.google.com.ua/books/about/Die_Einwilligung_des_Verletzten_in_ihrer.html?id=-uIPAAAYAAJ&redir_esc=y.

12. Kodeks karny. Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. URL: <https://www.prawo.pl/akty/dz-u-1969-13-94,16787601.html>.

13. Marco Dreosto. Question for written answer E-003388/2020 to the Commission. European Parliament. Parliamentary questions. 5 June 2020. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-9-2020-003388_EN.html.

14. Penal Code of the Netherlands. URL: https://sherloc.unodc.org/cld/document/nld/1881/penal_code_of_the_netherlands.html.

15. Republic of Lithuania. Law on the approval and entry into force of the Criminal Code (26 September 2000 No VIII-1968) (As last amended on 23 April 2015 – No XII-1649). URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActPrint/lt?jfwid=rivwzvvpvg&documentId=a84fa232877611e5bca4ce385a9b7048&category=TAD>.

16. Swiss Criminal Code of 21 December 1937. URL: <https://business-swiss.ch/wp-content/uploads/2020/04/311.0.pdf>.

17. Vienna Declaration and Programme of Action. 25 June 1993. United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR) : website URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/vienna-declaration-and-programme-action>.

18. Аманов Х. Предупреждение преступлений, совершаемых на почве пережитков прошлого по отношению к женщине / под ред. А. М. Мухамедова. Ашхабад : Б.и., 1973. 138 с.

19. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2005 р. (за даними судової статистики). *Вісник Верховного Суду України*. 2006. № 6. С. 33-47.

20. Анденес Иоганес. Наказание и предупреждение преступлений / Пер. с англ. В. М. Когана; Под ред. и со вступ. ст. Б. С. Никифорова. Москва : Прогресс, 1979. 264 с.

21. Андреев И. Д. Деление преступлений по степени их общественной опасности. Правовые исследования. Тбилиси : Мецниереба, 1977. С. 57-63.
22. Андрусів Г. В., Андрушко П. П., Беньківський В. О. [та ін.] Кримінальне право України: Загальна частина : підруч. для студ. юрид. вузів і ф-тів. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 506 с.
23. Андрушко А. В. Проблеми кримінальної відповідальності за підміну дитини. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2018. № 35. Т. 2. С. 44-54.
24. Андрушко А. В. Теоретико-прикладні засади запобігання та протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи : монографія. Київ : Ваіте, 2020. 560 с.
25. Андрушко П. П. Кримінально-правова охорона особистих благ, основних особистих прав і свобод людини та громадянина новим Кримінальним кодексом України. *Ерліхівський збірник Юридичний факультет Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича*. Чернівці : Рута, 2002. Вип. 3. С. 35/.
26. Андрушко П. П. Об'єкт кримінально-правової охорони, об'єкт злочину, об'єкт злочинного посягання та об'єкт злочинного впливу: основний зміст понять та їх співвідношення. *Адвокат*. 2011. № 12. С. 3-10.
27. Бабенко А. М. Деякі проблеми визначення об'єктивних ознак злочинів ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК України) та ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків (ст. 165 КК України). *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 2. С. 21-24.
28. Бабич О. Правове регулювання сурогатного материнства в Україні. Сьогодення та перспективи. *Новости медицины и фармации : газета-online*. 16 (379). 2011. URL: <http://www.mif-ua.com/archive/article/21690>.
29. Бабой А. Особливості втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. *Підприємництво, господарство та право*. 2019. № 12. С. 277-283.
30. Багале́й Д. И. Коллекция рукописей покойного профессора А. Ф. Кистяковского. *Киевская старина*. 1891. № 3. С. 494-503.

31. Бажанов М. И. Избранные труды / сост.: В.И. Тютюгин, А.А. Байда, Е.В. Харитонова, Е.В. Шевченко; отв. ред. В.Я. Тацій. Харьков : Право, 2012. 1244 с. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/1603>.
32. Бажанов М. И. Уголовное право Украины. Общая часть: Конспект лекций. Днепропетровск : Пороги, 1992. 167 с.
33. Байлов А. В., Романчук І. О. Генезис кримінальної відповідальності за підміну дитини у вітчизняному законодавстві. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 1. С. 271–282.
34. Баймуратов М. О., Алмохаммед М. А. Конституційне право і національна правова демократична державність. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2015. № 1. С. 38-49.
35. Балобанова Д. О. Теорія криміналізації : дис. ... канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.08: кримінальне право та кримінологія, кримінально-виконавче право. Одеса : Одеська нац. юрид. академія, 2007. 228 с.
36. Бандрука О. І. Кримінально-правовий захист дитинства в Україні : автореф. дис. доктора юрид. наук. 12.00.08: кримінальне право та кримінологія, кримінально-виконавче право. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2016. 34 с.
37. Бандурка І. О. Чи потрібен в Особливій частині КК України окремий розділ про злочини проти сім'ї та дітей? *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 жовт. 2013 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2013. С. 401.
38. Банчук О. А. Законодавство про адміністративні делікти європейських держав: загальна характеристика. *Адміністративне право і процес*. 2015. URL: <http://bit.ly/2xTBqFR>.
39. Баулін Ю. В., Борисов В. І., Тютюгін В. І. та ін. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. 2013. Т. 2 : Особлива частина. 1040 с.

40. Белова О. І. Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08: кримінальне право та кримінологія, кримінально-виконавче право. Київ, 2006. 18 с.

41. Белова О. І. Кримінально-правова характеристика злочинів проти сім'ї та неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08: кримінальне право та кримінологія, кримінально-виконавче право. Харків, 2006. 184 с.

42. Белогриц-Котляревский Л. С. Новые направления в уголовном правоведении. СПб.: Б. и., 1903. 178 с.

43. Белогриц-Котляревский Л.С. Учебник русского уголовного права. Общая и Особенная части. Киев. Петербург. Харьков: Южно-русское книгоиздательство Ф. А. Иогансона, 1903. 618 с.

44. Бойко Н. В. Ответственность за незаконное лишение свободы по советскому уголовному праву: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харьков, 1989.

45. Борисов В. И., Гизимчук С. В. Уголовная ответственность за нарушение правил, норм и стандартов, обеспечивающих безопасность дорожного движения. Харьков : Консум, 2001. 160 с.

46. Бородавко О. С. Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність як об'єкт кримінально-правового вивчення. *Митна справа*. 2011. № 5. С. 126–130.

47. Бортник В. А. Кримінально-правова охорона честі та гідності особи : автореф. дис. канд. юрид. наук. 12.00.08: кримінальне право та кримінологія, кримінально-виконавче право. Київ, 2004. 22 с.

48. Брайловська А. І. Кримінально-правова кваліфікація неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей : автореф. канд. юрид. наук. 12.00.08: кримінальне право та кримінологія, кримінально-виконавче право. Одеса, 2012. 20 с.

49. Брайловська А. І. Діяння як ознака об'єктивної сторони злочину невиконання чи неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та

здоров'я дітей. *Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр.* Одеса, 2011. Вип. 60. С. 92-99. URL: <http://www.apdp.in.ua/v60/14.pdf>.

50. Вакулюк О. О. Кримінально-правова характеристика примушування давати показання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08: кримінальне право та кримінологія, кримінально-виконавче право. Київ, 2011. 20 с.

51. Васильківська І. П. Використання дитячої праці: кримінально-правовий аспект. *Вісник Академії адвокатури України*. 2012. № 3. С. 168–171.

52. Васянович Г. П. Основи психології : навч. посіб.. Київ : Педагогічна думка, 2012. 114 с.

53. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

54. Вереша Р. В. Поняття вини як елемент змісту кримінального права України : автореф. дисс. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08: кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Київ, 2004. 18 с.

55. Веселуха В. Соціальний і правовий статус неповнолітніх і його вплив на віктимну поведінку. *Право України*. 1999. № 7. С. 93-97.

56. Вирок Ананьївського районного суду Одеської області від 26 лютого 2014 року у справі № 491/13/14-к. Єдиний державний реєстр судових рішень: база даних. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/37923489>.

57. Вирок Балаклійського районного суду Харківської області від 02.03.2020 року у справі № 610/2777/ 17. Єдиний державний реєстр судових рішень: база даних. URL: www.reyestr.court.gov.ua.

58. Вирок Березнівського районного суду Рівненської області від 27 квітня 2020 року у справі 555/475/20. Єдиний державний реєстр судових рішень: база даних. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88999205>.

59. Вирок Кельменецького районного суду Чернівецької області від 13.12.2021 року у справі № 717/1631/21. Єдиний державний реєстр судових рішень: база даних. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101826656>.

60. Вирок Новотроїцького районного суду Херсонської області від 25 вересня 2014 року у справі № 662/1047/14-к. Єдиний державний реєстр судових рішень: база даних. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/40653671>.

61. Вирок Олександрійського міськрайонного суду Кіровоградської області від 17 грудня 2013 року у справі № 398/6355/13-к. Єдиний державний реєстр судових рішень: база даних. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/36105724>.

62. Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо договорів. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_185#Text.

63. Власенко В. Примусове вивезення дітей до РФ має бути в центрі уваги. Deutsche Welle : website. URL: <https://www.dw.com/uk/evropejska-pravozahisnica-primusove-vivezenna-ditej-z-ukraini-do-rf-mae-buti-v-centri-uvagi/a-62828069>.

64. Вознюк А. А. Кримінальне право України. Загальна частина : конспект лекцій / вступне слово д.ю.н., проф. О. О. Дудорова. Київ : Нац. акад. внутр. справ, «Освіта України», 2016. 236 с.

65. Воробей П. А. Теорія і практика кримінально-правового ставлення вину : монографія. Київ : Вид-во Нац. акад. вн. справ Укр., 1997. 183 с.

66. Гавриш С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля України: Проблеми теорії і розвитку кримінального законодавства. Харків : Основа, 1994. 634 с.

67. Гальцова В. В. До питання про кримінально-правову охорону сім'ї, прав та інтересів неповнолітніх у чинному КК України. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 4. С. 364-368.

68. Гальцова В. В. Об'єкт та система злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини та громадянина (розділ V Особливої частини Кримінального кодексу України). *Право і безпека*. 2011. № 2. С. 223-227.

69. Гальцова В. В. Щодо соціальної зумовленості кримінально-правової охорони усиновлення (удочеріння) . *Проблеми законності*. Харків, 2008. Вип. 97. С. 136 – 143.

70. Гацелюк В. О. Кримінальна відповідальність за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом: історія трансформації законодавчої ініціативи. *Боротьба з правопорушеннями у молодіжному середовищі: вітчизняний та міжнародний досвід*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 2 червня 2010 р. Донецьк, 2010. С. 53–57.

71. Гладкова Є. О. Кримінологічні засади протидії наркозлочинам в Україні. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2018. 48 с.

72. Готін О. М. Підстави криміналізації діянь. *Право України*. 2005. № 2. С. 95–98.

73. Гришук В. К. Вибрані наукові праці. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. 824 с.

74. Гришук В. К. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини : монографія. Хмельницький, 2013. 766 с.

75. Гришук В. Кримінальне право як соціальна цінність. *Право України*. 2017. № 2. С. 28–37.

76. Громовий О. О. Становлення і розвиток законодавства про злочини проти моралі на українських землях (IX ст. – 1917 р.) : дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.01: теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень. Одеса, 2021. 232 с.

77. Гузь Л. Є. Судово-практичний коментар до Сімейного кодексу України. Харків : Фактор, 2011. 576 с.

78. Гутарова Н. О. Кримінально – правова охорона державних фінансів України. Харків : Вид-во Нац. Ун-ту внутр.. справ, 2001. 384 с.

79. Гутарова Н. О. Проблеми кримінально-правової охорони державних фінансів України : автореф. дис. доктора юрид. наук : спец. 12.00.08: кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Харків, 2002. 38 с.

80. Гущесова Т. Г. Особливості об'єктивної сторони окремих складів злочинів, пов'язаних з трансплантацією органів або тканин людини / *Проблеми вдосконалення практики застосування кримінально-правових засобів протидії злочинності органами внутрішніх справ* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 30 вересня 2004 р.). Львів, 2005. С. 95.

81. Даценко С. В. Кримінально-правова характеристика підміни дитини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08: кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Київ, 2015. 20 с.

82. Данільченко І. Р. Кримінальна відповідальність за злочини проти інтересів сім'ї у країнах, що належать до романо-германської правової сім'ї. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. Одеса, 2020. Вип. 86. С. 71-76.

83. Даценко С. В. Кримінально-правова характеристика підміни дитини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08: кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Київ, 2015. 20 с.

84. Дегтярьова І. В. Щодо особливостей діяння передбаченого ст. 150-1 Кримінального кодексу України. *Право і безпека*. 2011. № 3. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2011_3/PB-3/PB-3_50.pdf.

85. Денисов С. Ф. Кримінальна відповідальність за злочини проти громадської моральності (ст. 210, 211, 211-1 КК України) : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.08: кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Київ, 1996. 22 с.

86. Денисов С. Ф., Гальцева К. В. Кримінальна відповідальність за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. *Юридична наука*. 2012. № 8. С. 52–60.

87. Дерев'янка О. В. Еволюція кримінально-правового регулювання використання малолітньої дитини для зайняття жебрацтвом. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 3. С. 268–273.

88. Джгун К. В., Максименко О. Б. Особливості об'єктивних ознак злочинів передбачених ст. 150-1 та ст. 304 Кримінального кодексу України. 2014. URL: jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/download/819/83.

89. Діти війни. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/>.
90. Договір між Союзом Радянських Соціалістичних Республік та Фінляндською Республікою про правовий захист та правову допомогу у цивільних, сімейних та кримінальних справах : Договір, Міжнародний документ від 11.08.1978. URL: https://docs.dtkr.ua/doc/246_008.
91. Договір між СРСР і Народною Республікою Албанією про надання правової допомоги у цивільних, шлюбно-сімейних та кримінальних справах. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/008_002.
92. Договір про заснування Європейської Спільноти. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017#Text.
93. Дорош Л. В. Уголовная ответственность за злостное уклонение от платежа алиментов на содержание детей : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08: кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Харків : Харьк. юрид. ин-т. ч, 1982. С. 46–47.
94. Дудоров О. О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи (основні положення кримінально-правової характеристики) : практ. посібник / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. Сєвєродонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2018. 92 с.
95. Дудоров О. О. Проблеми кримінально-правової охорони системи оподаткування України : автореф. дис. доктора юрид. наук : спец. 12.00.08: кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Київ., 2007. 34 с.
96. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України). Київ : Ваіте, 2019. 288 с.
97. Дутко А. О., Мних С.Р. Поняття та ознаки сім'ї за законодавством України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 3. С. 103-105.

98. Європейська конвенція з відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів. ЛІГА:ЗАКОН: інформаційно-правова система. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU83302>.

99. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини). База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

100. Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_327#Text.

101. Європейська конвенція про правовий статус позашлюбних дітей. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_568#Text.

102. Європейська конвенція про репатріацію неповнолітніх. PRO: Платформа ефективного регулювання : вебсайт. URL: <https://regulation.gov.ua/documents/id210430/goals>.

103. Євтеєва Д. П. До питання виділення злочинів проти сім'ї та неповнолітніх в окремий розділ КК України. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2014. Вип. 27. С. 72-81.

104. Євтеєва Д. П. Кримінально-правова характеристика зловживання опікунськими правами: соціальна обумовленість та склад злочину : монографія. Харків : Право, 2015. 264 с.

105. Євтеєва Д. П. Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за зловживання опікунськими правами (ст. 167 КК України). *Держава та регіони. Серія : Право*. 2016. № 1. С. 42-48.

106. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни 12 серпня 1949. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.

107. Жерж Н. А., Халамай А. К. Кримінально-правове розуміння експлуатації дітей. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2018. № 6. Т. 29. С. 107-111.

108. Жернова Т. О. Як карали за любов, або пристрасті по-львівські. Фотографії старого Львова : вебсайт. URL: <https://photo-lviv.in.ua/yak-karaly-za-lyubovabo-prystrasti-po-lvivsky/>.

109. Журило С. С. До питання про таємницю усиновлення в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 1. Т. 1. С. 123-126.

110. За подружню зраду – кримінальна відповідальність: юрист пояснила, як це працює. 5.ua : вебсайт. URL: <https://www.5.ua/suspilstvo/za-podruzhniu-zradu-kryminalna-vidpovidalnist-iuryst-poiasnyla-iak-tse-pratsiuie-184843.html>.

111. Завальнюк В. Принцип історизму в право- і державознавстві. *Право України*. 1998. № 2. С. 1–23.

112. Загальна декларація прав людини. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

113. Зародження європейської кримінально-правової норми. URL: <http://law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1116145&subID=100073964,100073965#text>.

114. Зінченко І. О. Кримінально-правова охорона виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина // Аналіз законодавства і судової практики : монографія. Харків : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2007. 320 с.

115. Злочини проти правосуддя: навч. посіб. / за заг. ред. проф. В. І. Борисова, проф. В. І. Тютюгіна. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2011. 320 с.

116. Калинин С. А. Методологическое измерение аксиологии права. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса : Юрид. л-ра, 2011. Т. X. С. 269–279.

117. Калмиков Д. О. Кримінальна відповідальність за експлуатацію дітей : монографія / наук. ред. д-р юрид. наук, проф. М. І. Хавронюк. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. 560 с.

118. Камінський П. В. Кримінальна відповідальність за примушування до шлюбу. *Інноваційний розвиток правової науки в умовах модернізації суспільства*: матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, Національний авіаційний університет, 28 лютого 2020 р.) Тернопіль : Вектор, 2020. Т. 1. 457 с.

119. Карпушева І. Ю. Кримінально-правовий аналіз суспільно небезпечної дії та визначення її властивостей. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2011. № 2. С. 160–165.

120. Касяненко Ю. Я. Збірник законів та розпоряджень робітничо–селянського уряду України. Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2005. 672 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Zbirnyk_zakoniv_tai_rozpor_robit_sel_uryadu_Ukr.

121. Кириченко О. В. Громадська безпека як об'єкт кримінально-правової охорони. *Право і суспільство*. 2012. № 3. С. 185–190.

122. Кистяковский А. Ф. Исследование «Права, по которым судится малороссийский народ». Киев : Универ. типогр., 1879. 276 с.

123. Кісілюк Е. М. Кримінальне законодавство в період українського державотворення (1917–1921 рр.) : монографія. Київ : Вид-во Європ. ун-ту, 2011. 231 с.

124. Клопотання Святошинського районного суду міста Києва від 17.03.2020 року у справі № 759/4167/20. Єдиний державний реєстр судових рішень: база даних. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88259784>.

125. Ключковський Ю. Б. Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні : монографія. Київ : Ваіте, 2018. 908 с.

126. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-УІІІ. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.

127. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-Х. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.

128. Козак В. А. Кримінальна відповідальність за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (аналіз основного складу злочину). *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. «Право»*. 2011. Вип. 17. С. 171–176.

129. Козинець О. Г. Поняття злочину за Соборним Уложением 1649 р. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 12. С. 155-158.

130. Колесник М. О. Об'єкт злочину, передбаченого ст. 150 Кримінального кодексу України «Експлуатація дітей». *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених*. 2005. Вип. 7. С. 109–114.

131. Колос М. І. Українське кримінальне право: походження, розвиток і сучасність: дис. ... докт. юрид. наук. 12.00.08: кримінальне право та кримінологія, кримінально-виконавче право. Острог, 2019. 471 с.

132. Конвенції про право, застосовуване до режимів власності подружжя. ЛІГА:ЗАКОН: інформаційно-правова система. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU78014>.

133. Конвенції про укладення шлюбу та визнання дійсності шлюбів. PRO: Платформа ефективного регулювання: вебсайт. URL: <https://regulation.gov.ua/documents/id209676>.

134. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.

135. Конвенція Про взаємодопомогу в кримінальних справах між державами-членами Європейського Союзу. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_238#Text.

136. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, схвалена 18 грудня 1979 року. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text.

137. Конвенція про передачу засуджених. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_025#Text.

138. Конвенція про права дитини. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.

139. Конвенція про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах, підписана 10 листопада 1994 р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/997_009/page.

140. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами 2011 року. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text.

141. Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_712#Text.

142. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text.

143. Конституційні права, свободи і обов'язки людини і громадянина в Україні: монографія / за ред. Ю.С. Шемшученка. Київ : Юридична думка, 2008. 252 с/.

144. Конституція України : Конституція, Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

145. Копйова І. А. Кримінально-правова кваліфікація дитячого секстингу, сексторшену і онлайн-грумінгу. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2021. № 2. С. 209-222.

146. Копотун І. М. Громадський порядок як об'єкт кримінально-правової охорони : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08: кримінальне право та кримінологія, кримінально-виконавче право. Київ, 2008. 20 с.

147. Коржанський М. Й. Об'єкт і предмет злочину: лекція. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 1997. 112 с.
148. Коржанський М. Й. Кримінальне право і законодавство України : загальна частина : курс лекцій. Київ : Атіка, 2001. 432 с.
149. Коржанський М. Й. Кримінальне право України. Частина загальна : курс лекцій. Київ : Наук. думка та Українська видавн. група, 1996.
150. Коржанський М. Й. Ще раз про об'єкт злочину. *Юридичний вісник України*. 1996. С. 112-116.
151. Корнієнко В. В. Особливості кримінального права ЄС: теоретико-правовий аспект. *Форум права*. 2011. № 1. С. 496–500. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11kvvtpa.pdf> С. 499.
152. Коробєєв О. І. Кримінальний кодекс Росії: достоїнства і недоліки. *Юридичний Вісник України*. 2006. № 19. С. 8–9.
153. Кравець В. П. Соціально-економічні передумови гендерної стратифікації первісного суспільства. Україна – Європа – Світ : міжнародний збірник наукових праць. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. С. 131–137.
154. Кравчик М. Б. Процеси становлення інституту сім'ї як правової категорії. *Право і суспільство*. 2018. № 2, ч. 2. С. 64-70.
155. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / За ред. А. С. Беніцького, В. С. Гуславського, О. О. Дудорова, Б. Г. Розовського. Київ : Істина, 2011. 1121 с.
156. Кримінальне право України. Загальна частина : Практикум : навч. посіб. / за заг. ред. В. К. Матвійчука. Київ : КНТ, 2006. 432 с.
157. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. 3-тє вид., переробл. та допов. Київ : Атіка, 2009. 744 с.
158. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В.Я. Тація. 2-е вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 480 с.

159. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-е вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2010. 456 с.

160. Кримінальне право України: Загальна частина : підруч. для студентів вищ. навч. закл. / за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ : Юрінком Інтер ; Харків : Право, 2002. 415 с.

161. Кримінальний кодекс Республіки Казахстан. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575252#sub_id=0.

162. Кримінальний кодекс Грузії / Під заг. ред. О. В. Коротюк. Київ : ОВК, 2021. 254 с.

163. Кримінальний кодекс Королівства Іспанія / під ред. В. Л. Менчинського. Переклад на українську мову О. В. Лішевської. Київ : ОВК, 2016. 284 с.

164. Кримінальний кодекс Республіки Узбекистан. URL: <https://lex.uz/docs/111457>.

165. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар / Відп. ред. Є. Л. Стрельцов. 8-ме вид., перероб. та допов. Харків : Одиссей, 2012. 904 с.

166. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

167. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / За заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ : ІнЮре, 2003. 1196 с.

168. Кримінальний кодекс УРСР 1960 року. Затверджений Законом від 28.12.60 (2000-05). ВВР, 1961, № 2. ст.14.

169. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4651-17>.

170. Кримінально-процесуальний кодекс України 28.12.1960 р. Відомості Верховної Ради. – 1961. – № 2. – Ст. 15.

171. Крусян А. Р. Сучасний український конституціоналізм : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 560 с.

172. Кудін С. В. Становлення і розвиток кримінального права України у Х – першій половині XVIII ст. :: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук. 12.00.01: теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Київ, 2001. 24 с.

173. Кузнецов В. В. Кримінально-правова охорона: проблеми визначення поняття. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. 2015. Вип. 30. Т. 2. С. 107-110.

174. Кузнецова В. В., Чабанюк В. Д. Історіографія кримінального законодавства України. *Митна справа*. 2015. № 1, ч. 2, кн. 1. С.47-52.

175. Кузнецов В. О., Стрельбицький М. П., Гіжевський В. К. Кримінальне право України: Загальна та Особлива частини: навч. посіб. Київ : Істина, 2005. 380 с.

176. Кульчицький В. С. Застосування кодексів австрійського права на території Галичини. *Стан кодифікаційного процесу в Україні: системність, пріоритети, уніфікація* : тези Третьої Всеукраїнської конференції. Київ, 1995. С. 32–34.

177. Куньч З. Й. Універсальний словник української мови. Тернопіль : Навчальна книга - Богдан, 2007. 848 с.

178. Курс кримінології. Загальна частина : підручник: у 2 кн. / за заг. ред. О. М. Джужи. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 94 с.

179. Куц В. М., Гізімчук С. В., Єгорова В. О. Кримінальна відповідальність за проведення дослідів над людиною : монографія. Харків : Юрайт, 2012. 304 с.

180. Куц В. М., Кириченко О. В. Неправдиве повідомлення про загрозу громадській безпеці (кримінально-правова характеристика та заходи протидії) : монографія. Київ, Харків, 2006.

181. Лихова С. Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України) : монографія. Київ : Київ. ун-т, 2006. 573 с.

182. Лозова Г. О. Законодавче визначення сім'ї та шлюбу. Університетські наукові записки. *Часопис Хмельницького університету управління та права*. 2006. № 1. С. 119-122.

183. Лосич С. Кримінальна відповідальність за схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів : автореф. дис ... канд. юрид. наук : 12.00.08: кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Запоріжжя, 2013. 20 с.

184. Любченко Д. І. Розвиток кримінального права Гетьманщини у другій половині XVII – XVIII ст.: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.08: кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Київ, 2006. 198 с.

185. Макаров В. А. Генеза санкцій за злочини проти моральності в Кримінальному праві України. *Право*. 2013. № 4. С. 107–111.

186. Мандебура О. Сім'я як цінність у площині суспільних цінностей. С. 99–111. URL: http://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/mandebura_simia.pdf.

187. Маркін В. «Підміна дитини» (ст. 148 КК України): характеристика об'єктивних ознак складу злочину. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні*: матеріали XII регіональної науково-практичної конференції (9-10 лютого 2006 р.). Львів : Юридичний факультет ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. С. 370–372.

188. Матвеев Г. К. Советское семейное право. Москва : Юридическая литература, 1978. 240 с.

189. Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища: проблеми законодавства, теорії та практики : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08: кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Київ, 2008. 32 с.

190. Матишевський П. С. Кримінальне право України: Загальна частина : підруч. для студ. юрид. вузів і фактів / П.С. Матишевський. – Київ : А.С.К., 2001. 147 с.

191. Мельник М. І. Стаття 166. Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування // Науково-

практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., пере-робл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2019. С. 532-534.

192. Мельниченко О. В. Міжнародні договори в системі сімейного законодавства України та ЄС. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 4. С. 317-321.

193. Методичні рекомендації щодо організації роботи дільничних інспекторів міліції з протидії насильству в сім'ї / Укладачі: Запорожцев А. В., Брижик В. О., Мусієнко О. М., Заброда Д. Г., Басиста І. В. Київ, 2010. 174 с.

194. Мирошниченко Н. А. Состав преступления. Текст лекцій. Одеса : Феникс, 2006. 68 с.

195. Митрофанов А. А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні. Одеса : Вид-во Одеського юридичного інституту НУВС, 2004. 132 с.

196. Михальченко М. І. Україна – не Росія: ціннісний аспект відмінностей і загального. *Наукові записки інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2011. № 4 (54). 416 с.

197. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права ООН від 16.12.1966 (ратифіковано Україною 19.10.1973). База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.

198. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, прийнятий 19 грудня 1996 року. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text.

199. Морозюк С. М. Кримінально-правова характеристика злочинів проти інтересів сім'ї та підопічних (ст. ст. 164–169 КК України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08: кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Київ, 2012.

200. Музика А. А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів. Київ, 1998. 323 с.

201. Музика А. А., Лащук Є. В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання : монографія. Київ : Видавець А. В. Паливода, 2011. 192 с.

202. Музыченко П. П., Долматова Н. И. История государства и права Украины в вопросах и ответах : учеб. пособие для подгот. к экзамену / П. П. Музыченко, Н. И. Долматова. Изд. 4-е. Харьков, 2006. Ч. 1. 286 с.

203. Музыченко П. П., Крумаленко М. В. История государства и права Украины в вопросах и ответах: учеб. пособие для подгот. к экзамену. 6-е изд. Харьков, 2007. Ч. 2. 368 с.

204. Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина : курс лекцій. Київ : Знання КОО, 2000. 464 с.

205. Науково-практичний коментар до кримінального кодексу України: У 3-х кн.. / За аг. ред. В. Г. Гончаренка, П. П. Андрушка. Київ : ФОРУМ, 2001. Кн. 2: Особлива частина. 672 с.

206. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / Відп. ред. С. С. Яценко. Київ : А.С.К., 2005. 848 с.

207. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, В. В. Чернея. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.

208. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред.. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 9-те вид., переробл. та допов. Київ : Юридична думка, 2012. 1316 с.

209. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : Канон, АСК, 2002. 1104 с.

210. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 4-те вид. Київ : Юрид. думка, 2007. 1184 с.

211. Нечаева А. М. Семейное право : курс лекций. М. : Юристъ, 2002. 320 с.

212. Никифорак М. В. Джерела кримінального та кримінально-процесуального права на Буковині у 1775–1918 рр. *Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. Вип. 91: Правознавство*. Чернівці : ЧДУ, 2000. С. 14–17.

213. Овчар О., Больман С., Андросенко Т., Козирєва А., Кашеїда Г., Смикало І. Аналітичний звіт по результатах кількісного дослідження на тему «Сексуальне насильство над дітьми та сексуальна експлуатація дітей в Інтернеті в Україні». 2020. 124 с. URL: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2021/03/ZvitSeksualne-nasylstvo-nad-ditmy-ta-seksualna-ekspluatatsiya-ditej-v-Interneti-v-Ukrayini.pdf>.

214. Огляд європейського законодавства щодо поділу правопорушень на злочини, кримінальні проступки та адміністративні правопорушення. Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит народного депутата України [Електронний ресурс]. URL: <https://infocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29291.pdf>.

215. Онишко Є. Європейські правові стандарти: способи та рівні впровадження (теоретичні аспекти). *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні*: матер. XV регіональної наук.-практ. конф. (м. Львів, 4-5 лют. 2009 р.). Львів, 2009. С. 29-30.

216. Орлеан А. М. Кримінально-правове забезпечення в Україні охорони людини від експлуатації : монографія. Кам'янець-Подільський : ПП Буйницький О.А., 2014.

217. Оробець К. Аксіологічний підхід у кримінальному праві: зміст та значення. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 12. С. 222-226. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/12/42.pdf>.

218. Оропай О. О. Кримінально-правові засади протидії трудовій експлуатації дітей в Україні. *Судова апеляція*. 2016. № 3 (44). С. 63–68.

219. Паньчук О. В. Кримінологічна характеристика експлуатації дітей: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08: кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Львів, 2008.

220. Пекінська декларація. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_507#Text.

221. Пенітенціарний кодекс Естонії. URL: <https://v1.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ru->

seadused/%D0%9F%D0%95%D0%9D%D0%98%D0%A2%D0%95%D0%9D%D0%A6%D0%98%D0%90%D0%A0%D0%9D%D0%AB%D0%99%20%D0%9A%D0%9E%D0%94%D0%95%D0%9A%D0%A1%2015.03.2019.pdf.

222. Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року. Саміт ООН зі сталого розвитку. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/cili-stalogo-rozvitku-ta-ukrayina>.

223. Петренко О. І. Кримінальна відповідальність за спонукання неповнолітніх до застосування допінгу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08: кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Київ, 2006. 17 с.

224. Петрович З. З. Соціальні аспекти цінності у праві. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 1.

225. Пионтковский А. А. Уголовное право РСФСР. Часть общая. Москва : Гос. изд-во, 1925. 230 с.

226. Пирожков С. І. Цивілізаційний вибір України. Український географічний журнал. 2017. № 1. С. 3-7.

227. Плужник О. І., Корнієнко М. В. Класифікація злочинів проти дітей у кримінальному законодавстві України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. 2017. Вип. 43. Т. 2. С. 139-143.

228. Пономаренко О. В. Концептуальний підхід до структури об'єкта злочину, передбаченого ст. 350 КК України. *Актуальні проблеми кримінального права* : матеріали X Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 22 листоп. 2019 р.). Київ, 2019. С. 278–280.

229. Пономаренко О. М. Щодо поняття сім'ї у сучасній теорії сімейного права в законодавстві України. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «ПРАВО»*. 2014. Вип. 21. С. 39.

230. Попович О. В., Томаш Л. В., Латковський П. П., Бабій А. Ю. Кримінальне право України. Особлива частина : навч. посіб. Чернівці, 2022. 319 с.

231. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16.01.2019 у справі №439/397/17 (провадження №13-66кс18). ЛІГА:ЗАКОН: інформаційно-правова система. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/79298600>.

232. Постол А. А. Постмодернізм як сучасна суспільно-політична реальність. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2010. Вип. 42. URL: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_42_8.pdf.

233. Потильчак А. О. Мотивація подружніх вбивств. *Юридичний вісник*. 2011. № 4. С. 101–104.

234. Потриваєва С. Дитина як об'єкт кримінально-правової охорони. Матеріали Міжн. наук.-практ. конф. «Новітні кримінально-правові дослідження – 2017». Миколаїв. С. 90-93. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/17118>.

235. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін та доповнень до деяких законів України з метою забезпечення прав учасників війни на біологічне посттравматичне батьківство/материнство». База даних «Законопроекти» / ВР України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1464643>.

236. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо насильницького вивезення особи в умовах збройної агресії». База даних «Законопроекти» / ВР України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1598328>.

237. Правова доктрина України : у 5 т. / За заг. ред. О.В. Петришина. Харків : Право, 2013.

238. Про виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Постанова Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 року № 1106. ЛІГА:ЗАКОН: інформаційно-правова система. URL: https://ips.ligazakon.net/document/kp171106?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_m

edium=news&utm_content=jl03&_ga=2.9995445.1883756065.1662414012-1171898768.1623702782.

239. Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою : Закон України від 17 квітня 2014 року № 1223-VII. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1223-18#Text>.

240. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської конвенції) : Закон України від 18 лютого 2021 року № 1256-IX. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2021. № 20. ст.187.

241. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо насильницького вивезення особи в умовах збройної агресії : проєкт Закону України № 8326 від 30.12.2022 року. База даних «Законопроекти» / ВР України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41094>.

242. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами : Закон України № 2227-VIII від 6 грудня 2017 року. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19>.

243. Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо використання дитини для жебракування : Закон України від 15 січня 2009 року № 894-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2009. № 26. ст. 317.

244. Про внесення змін та доповнень до деяких законів України з метою забезпечення прав учасників війни на біологічне посттравматичне батьківство/материнство»: проєкт Закону України № 8011 від 08.09.2022 року. База даних «Законопроекти» / ВР України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40292>.

245. Про допоміжне материнство : проєкт Закону України від 17.06.2011 р. № 8703. База даних «Законопроекти» / ВР України. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/jf6pr00i?an=&ed=&dtm=&le=>.

246. Про допоміжні репродуктивні технології : проєкт Закону України № 8629 від 19.07.2018 року. База даних «Законопроекти» / ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64477.

247. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13 січня 2005 року № 2342-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2005. № 6. ст.147.

248. Про забезпечення реєстрації новонародженої дитини в умовах воєнного стану : Наказ МОЗ України 04.03.2022 № 407. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0293-22#Text>.

249. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 8 вересня 2005 року № 2866-IV. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>.

250. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.

251. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Офіс Генерального прокурора : офіційний вебсайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushehnyia-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

252. Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність : Постанова пленуму Верховного Суду України № 2 від 27.02.2004 р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-04>.

253. Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021-2023 роки : Розпорядження КМУ від 23 червня 2021 р. № 756-р. Кабінет Міністрів України : офіційний вебсайт. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-dij-z-realizaciyi-nacionalnoyi-strategiyi-u-sferi-prav-lyudini-na-20212023-roki-i230621-756?fbclid=IwAR2g_zuB6JoEh0R1EtT-c5eZlR_N-himxwtNii-xLSkeuAkI5fRiC27h988.

254. Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. № 1393-р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1393-2015-%D1%80#Text>.

255. Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні : Наказ МОЗ України №787 від 09.09.2013 року. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13#Text>.

256. Про затвердження постанов, ухвалених Президією ЦВК УСРР у період між VI сесією ЦВК XII скликання і III сесією ЦВК XIII скликання : Постанова Центрального виконавчого комітету УСРР від 12 лютого 1936 р. ЛІГА:ЗАКОН: інформаційно-правова система. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP360002.html.

257. Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах : Закон України від 5 липня 1994 року № 80/94-ВР. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text>.

258. Про захист суспільної моралі : Закон України від. 20 листопада 2003 року № 1296-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2004. № 14. ст.192.

259. Про міжнародне приватне право України : Закон України. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 32. Ст. 422.

260. Про міжнародні договори України : Закон України. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 50. Ст. 540.

261. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2001. № 30. ст.142.

262. Про попередження насильства у сім'ї : Закон України від 15.11.2001 № 2789-III (втратив чинність). База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2789-14#Text>.

263. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

264. Про правонаступництво України : Закон України від 12 вересня 1991 року № 1543-XII. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1991. № 46. ст.617.

265. Про ратифікацію Договору між Україною та Латвійською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних, трудових та кримінальних справах : Закон України від 22 листопада 1995 року № 452/95-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1995. № 44. ст.326.

266. Про ратифікацію Договору між Україною і Республікою Польща «Про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах : Постанова Верховної Ради України від 4 лютого 1994 року № 3941-XII. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1994. № 23. ст.174.

267. Про ратифікацію Договору між Урядом України та Урядом Литовської Республіки про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах : Постанова Верховної Ради України від 17 грудня 1993 року № 3737-XII. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1993. 52. ст.499.

268. Про ратифікацію Європейської конвенції про усиновлення дітей (переглянутої) : Закон України від 15 лютого 2011 року № 3017-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2011. № 35. ст.346.

269. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами : Закон України від 20.06.2022 № 2319-IX. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2319-IX#Text>.

270. Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : Постанова Пленуму Верховного Суду України № 4 від 26.04.2002 року. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-02#Text>.

271. Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи: постанова. Пленуму Верховного суду України № 5 від 30 трав. 2008 р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

272. Пропозиції Президента до Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обмежень у використанні допоміжних репродуктивних технологій»: проєкт Закону України від 23.03.2011 р. № 8282. База даних «Законопроекти» / ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=8282&skl=7.

273. Рамкове рішення Ради 2003/577/ЮВС від 22 липня 2003 року про виконання в Європейському Союзі рішень про заморожування власності або доказів. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_013-03#Text.

274. Ревуцька І. Е. До питання поняття сім'ї в теорії сімейного права за законодавством України та країн-членів ЄС. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2017. Вип. 46. Т. 1. С. 62.

275. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Служби безпеки України, Державного комітету нафтової, газової та нафтопереробної промисловості України, Міністерства фінансів України щодо офіційного тлумачення положень пункту 6 статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», частин четвертої і п'ятої статті 22 Закону України «Про міліцію» та частини шостої статті 22 Закону України «Про пожежну безпеку» (справа про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї») від 03.06.1999. PRO:Платформа ефективного регулювання : вебсайт. URL: <https://regulation.gov.ua/documents/id159810/permits>.

276. Романчук І. О. Кримінально-правова характеристика потерпілого від злочину, передбаченого статтею 148 Кримінального кодексу України. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2015. № 3. С. 209 – 222.

277. Руднєва О. М. Міжнародні стандарти прав людини та їх роль в розвитку правової системи України: теоретична характеристика: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01: теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень. Харків, 2011. 36 с.

278. Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження : монографія. Київ : КНТ, 2007. 596 с.

279. Савченко А. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федеративного кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки : дис. ...д. юрид. наук: спец. 12.00.08: кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Київ, 2007. 616 с.

280. Саклуб С. А. Окремі аспекти правового статусу дитини. *Університетські наукові записки*. 2020. № 3 (15). С. 143–147. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2005_3_28.

281. Самощенко І. В. Ответственность за угрозу по уголовному праву (понятие, виды, спорные проблемы): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08: кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Харків, 1997.

282. Сафончик О. І. Сімейні правовідносини в ІТ сфері. *Від римського приватного права до ІТ права* : матеріали. міжнар. наук.-практич. конф. «Римське право і сучасність» (м. Одеса, 19 трав. 2018 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. О. І. Харитоновой, к.ю.н., доцента К. Г. Некіт. Одеса : Фенікс, 2018. С. 164-166.. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/12>.

283. Свящук А. Л. Правовий захист ЛГБТ-спільноти : навчальний посібник. Київ : ФОП Голембовська О.О. 2018. 212 с.

284. Селіванов В. Проблема методологічної обґрунтованості вітчизняного правознавства. *Право України*. 1998. № 12. С. 34–43.

285. Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві / За наук. ред. В. І. Борисова. Харків : Право, 2006. 208 с.

286. Сікан О. М. Історія розвитку кримінального законодавства, спрямованого на захист інтересів сім'ї та неповнолітніх *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. Одеса, 2009. Вип. 47. С.91-95.

287. Сікан О. М. Аксіологічні передумови кримінально-правової охорони сім'ї. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4. С.139-141. DOI <https://doi.org/10.32850/sulj.2019.4.1.31>.

288. Сікан О. М. Кримінально-правова охорона інтересів сім'ї та неповнолітніх у зарубіжних країнах. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. Одеса, 2010. Вип. 55. С. 279-283.

289. Сікан О. М. Перелюб (адюльтер) як злочин проти сім'ї. *Юридичний вісник*. 2020. № 4. С. 172-179. УДК 343.7 DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i4.1986>.

290. Сікан О. М. Стамбульська конвенція в національній практиці: окремі кримінально-правові аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11.

291. Сімейне право України : підручник / за заг. ред. В. І.Борисової та І. В. Жилінкової. 2-е вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 480 с.

292. Сімейне право України : підручник / за заг. ред. В. І. Борисової та І. В. Жилінкової. Харків : Право, 2012. 320 с.

293. Сімейне право України : підручник / за ред. А. О. Дутко. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. 480 с.

294. Сімейне право України : підручник / за ред. Ю. С. Червоного. Київ : Істина, 2004. 464 с.

295. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2947-14>.

296. Снігульська В. Права дитини в Україні: до 20-річчя Конвенції ООН про права дитини. *Соціальна педагогіка*. 2010. № 4. С. 50-61.

297. Справа «Гарнага проти України» № 20390/07 від 16 травня 2013 року. База даних «Законодавство України» /ВР України. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_96.

298. Станіч В. С. Кримінальний кодекс Французької Республіки. Київ : ОВК. 2017. 348 с.

299. Старко О. Л. Деякі питання кваліфікації вбивств, учинених на ґрунті ревнощів. *Держава і право*. 2010. № 47. С. 498–503.

300. Статути Великого князівства Литовського. У 3 т. Т. 1. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса, 2002. 464 с.

301. Створюємо онлайн-простір разом з дітьми: довідник щодо безпечного Інтернету. stop-sexting : вебсайт. URL: <https://stop-sexting.in.ua/guide-for-parents/>.

302. Степаненко О. В. Систематичність як ознака домашнього насильства. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) : у 2 т. Т. 2 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса, 2018. С. 204–206.

303. Столітній А. В. Особливості початку досудового розслідування за ухилення від сплати аліментів на підставі подань (повідомлень) державної виконавчої служби. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. Одеса, 2015. Вип. 75. С. 175-181.

304. Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2018-2023 рр. URL: <https://rm.coe.int/prems-041318-gbr-gender-equality-strategy-2023-ukr-new2/16808b35a4>.

305. Стрельцов Є. Л. «Нові» категорії спеціального суб'єкту та традиційні оцінки їх ознак. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: юриспруденція*. Одеса, 2012. Вип. 3. С. 94-98.

306. Стрельцов Є. Л. Проблеми встановлення соціально-правової шкоди від злочину. *Право України*. 2011. № 9. С. 99-107.

307. Тавлуй О. В. Кримінально-правова характеристика незаконних дій щодо усиновлення та інших форм сімейного виховання : монографія / За наук. ред. В. О. Тулякова. Одеса, 2018. 200 с.

308. Тавлуй О. В. Кримінально-правова характеристика незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2014. 20 с.

309. Тавлуй О. В. Розголошення таємниці усиновлення: окремі аспекти відмежування від інших кримінальних правопорушень. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 6. 192-195.

310. Таганцев Н. С. Курс русского уголовного права: Часть Общая. Кн. 1. СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1874. 292 с.

311. Таций В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. Харьков : Вища школа. Изд-во при ХГУ, 1988. 198 с.

312. Тацій В. Новий Кримінальний кодекс України. *Урядовий кур'єр*. 2001.

313. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України : навч. посібник. Харків : Укр. юрид. акад., 1994. 76 с.

314. Терлюк І. Я. Огляд історії кримінального права України : навч. посібник. Львів : Ліга-Прес, 2007. 92 с.

315. Тихонова О. В. Об'єкт кримінально-правової охорони та об'єкт злочину: співвідношення понять. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 244-251.

316. Триньова Я. О. Біоетичні проблеми кримінального права України : монографія. Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2014. 397 с.

317. Трубніков В. М. Новий погляд на об'єкт злочину. *Право і безпека*. 2002. № 1. С.81-87.

318. Туляков В. О. Генезис кримінального права України. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2006. Т. 5. С. 213–218.

319. Туляков В. О. Генезис уголовного права Украины. *Наукові праці ОНЮА*. 2006. Т. 5. С.213-218.

320. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики (утвержден Законом Азербайджанской Республики от 30 декабря 1999 года № 787-IQ) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 29.11.2022 г.). URL: http://continent-online.com/Document/?doc_id=30420353#pos=5;-120.

321. Уголовный кодекс Туркменистана от 12 июня 1997 года № 222-I (с изменениями и дополнениями по состоянию на 17.04.2022 г.) URL: https://continent-online.com/Document/?doc_id=31295286#pos=6;-142.

322. Уголовный Кодекс У.С.С.Р., утвержденный В.У.Ц.И.К. 23 августа 1922 г. Харьков : Издание Наркомюста У.С.С.Р., 1922. 50 с.

323. Уголовный кодекс Украинской ССР. Научно-практический комментарий / под общ. ред. В. И. Зайчука. Киев : Издательство политической литературы Украины, 1969. С. 282.

324. Уголовное уложение 22 марта 1903 г. с мотивами, извлечёнными из объяснительной записки редакционной комиссии, представления Мин. Юстиции в Государственный Совет и журналов особого совещания, особого присутствия департаментов и общего собрания государственного Совета. Издание Н.С. Таганцева. СПб, 1904. 1124 с.

325. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1845 года (издание 1885 года). URL: http://pravo.by/upload/pdf/krim-pravo/ulogenie_o_nakazaniyah_ugolovnih_i_ispravitelnyh_1845_goda.pdf.

326. Усенко І. Б. Історіографія життя та діяльності І. А. Малиновського. *Наукова спадщина академіка О.О. Малиновського і сучасність*. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Рівне 4 – 5 грудня 2008 р.). Київ, 2010. 232 с.

327. Ухвала Київського районного суду міста Харкова від 23 липня 2019 року у справі № 640/8447/19. Єдиний державний реєстр судових рішень: база даних. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83192718>.

328. Ухвала Солом'янського районного суду міста Києва від 12 лютого 2020 року у справі № 760/26991/19 Єдиний державний реєстр судових рішень: база даних. URL: <https://verdictum.ligakon.net/document/87572798>.

329. Фальковський А. О. Різноманітність аксіологічних підходів у методології права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. № 50. С. 73–79.

330. Фасій Б. В. Застосування норм законодавства європейського союзу та міжнародного права до сімейних відносин в Україні. *Часопис цивілістики*. Випуск 20. С. 171-175. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/8699/37.pdf.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

331. Фесенко Є. В. Злочини проти здоров'я населення та система заходів з його охорони : монографія. Київ : Атика, 2004. 280 с.

332. Фесенко Є. В. Злочини проти здоров'я населення та системи заходів з його охорони : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08: кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Київ, 2004. 32 с.

333. Фесенко Є. В. Сучасні завдання кримінально-правової науки (загальна частина). *Право України*. 2010. № 9. С. 66-72.

334. Філіпенко В. Р. Суспільно небезпечне діяння як ознака об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 166 КК України. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2021. Вип.4 (96). С. 264-276.

335. Фойницькій И. Я. Курсь уголовного права. Часть Особенная. Посягательства личныя и имущественныя. К.: Типографія М.М. Стасюлевича, 1901. С. 92.

336. Фолошня Д. І. Поняття сім'ї та членів сім'ї за законодавством України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Т. 1. Вип. 1. С. 211.

337. Фоменко М. В. Підстави криміналізації суспільно-небезпечних діянь. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2021. №2. С. 33-39.

338. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. 2 – те видання, доповнене і перероблене. Київ : Атика , 2009. 512 с.

339. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми : монографія. Київ : АТІКА, 2005. 332 с.

340. Хавронюк М. І. Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (коментар нового закону). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2009. Випуск 49. С. 244–249.

341. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав в континентальній Європі: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації. Київ, вид-во «Юрисконсульт», 2006. 1048 с.

342. Хавронюк М. І. Кримінальні проступки: науково-практичний коментар статей Кримінального кодексу України. Київ : ВД «Дакор», 2020. 266 с.

343. Харитонova О. В. Кримінально-правові погляди О. Ф. Кістяківського: наукова спадщина та її значення для сучасних кримінально-правових досліджень : монографія. Харків : Право, 2010. 252 с.

344. Храмцов О. М. Кримінально-правова характеристика примусу та примушування. *Вісник Харківського Національного університету внутрішніх справ*. 2008. Вип. 40. С. 56–165.

345. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

346. Цивільний процесуальний кодекс України 18.03.2004 № 1618-IV. . База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.

347. Чеботарьова Г. В. Кримінально-правова охорона правопорядку у сфері медичної діяльності : монографія. Київ : КНТ, 2011. 616 с.

348. Чебаненко О. Оцінка стану українського парламентаризму на основі керівних принципів демократичних парламентів. *Лабораторія законодавчих ініціатив*. 2011. URL: https://parlament.org.ua/upload/docs/European_Values.pdf.

349. Шайгородський Ю. Ж. Аксіологія реформ і пастки спрощених підходів. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2014. № 6. С. 144–163.

350. Шаргородский М. Д. О системе советского права. *Советское государство и право*. 1957. № 6. С. 104–108.

351. Шаргородський М. Д. Відповідальність за злочини проти особи. / Відп. ред. Н.С. Алексєєв. Л.: Вид-во Ленінгр. ун-ту, 1953. 108 с.

352. Шевчук А. В. Перелюбство (адюльтер) – один із найдавніших злочинів статевої моралі. *Право і суспільство*. 2014. № 3. С. 279–284.

353. Шепелева А. Вивезені діти: поодинокі випадки чи системна депортація? *Deutsche Welle* : website. 19.08.2022. URL: <https://www.dw.com/uk/vivezeni-z-rosijskoi-okupacii-diti-deportovani-ci-evakujuvani/a-62861945>.

354. Шимановский В. М. Преступные деяния по Уложению о наказаниях уголовных и исправительных и Уставу о наказаниях, налагаемых мировыми судьями, статьям Уголовного уложения 1903 г. Одесса : Тип. Акц. Южно-Рус. О-ва Печат. дела, 1910. 648 с.

355. Щербакова Ю. Цінності об'єднаної Європи : монографія. Київ : ВЦ «Академія», 2014. 208 с.

356. Юзікова Н. С. Як захистити дітей від жорстокості батьків. *Право України*. 1998. № 3. С. 60.

357. Юшкевич О. Г. Женевська Декларація прав дитини 1924 року. *Приватно-правові та публічно-правові відносини: проблеми теорії та практики: матеріали Міжнародної конференції (в авторській редакції) (м. Маріуполь, 24 вересня 2021 року)*. Маріуполь : ДонДУВС, 2021. С. 71-73.

358. Явор О. А. Адаптація сімейного права України до стандартів Європейського правового простору: значення для теорії юридичних фактів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2015. Вип. 34. Т. 1. С. 134-137.

359. Яковкин И. И. Законодательные акты Великого княжества Литовского XV - XVI вв. Ленинград : Соцэкгиз, 1936. 155 с.

360. Яковлів А. Український Кодекс 1743 р. «Права, по которым судится малороссийский народ». Його історія, джерела та системний виклад змісту. Мюнхен, 1949. 214 с.

361. Ярема Т. І. Схиляння неповнолітніх осіб до вживання речовин з одурманюючим ефектом дії: об'єктивні фактори. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Ч. 2. С. 102-106.

362. Яременко М. Проблеми сучасного кримінального законодавства у сфері злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 11. С. 218-226.

363. «Хвора ідеологія»: РФ викрадає українських дітей і змушує їх забути своїх батьків і країну, - правозахисник Лисянський. ЕСПРЕСО : вебсайт. 3 жовт., 2022 понеділок. URL: <https://espresso.tv/khvora-ideologiya-rf-vikradae-ukrainskikh-ditey-i-zmushue-ikh-zabuti-svoikh-batkiv-i-krainu-pravozakhisnik-lisyanskiy>.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Сікан О. М. Аксіологічні передумови кримінально-правової охорони сім'ї. Південноукраїнський правничий часопис. 2019. № 4. С.139-141. DOI : <https://doi.org/10.32850/sulj.2019.4.1.31>.
2. Сікан О. М. Домашнє насильство в архітектоніці кримінального закону. Юридичний бюлетень. 2019. Вип. 11. Ч. 2. С. 213-219. DOI: <https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019.11-2.28>.
3. Сікан О. М. Перелюб (адюльтер) як злочин проти сім'ї. *Юридичний вісник*. 2020. № 4. С. 172-179. DOI: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i4.1986>.
4. Сікан О. М. Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей як злочин проти сім'ї. *Юридичний бюлетень*. 2020. Вип. 12. С. 134-140. DOI: <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2020.12/19>.
5. Сікан О. М. Сурогатне материнство – питання криміналізації. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2021. № 3(39). Vol. 2. Р. 195-207. DOI: <http://doi.org/10.51647/kelm.2021.3.2.31>.
6. Сікан О. М. Стамбульська конвенція в національній практиці: окремі кримінально-правові аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 592-594. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/143>.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Сікан О. М. Попередження злочинів проти сім'ї у системі забезпечення прав неповнолітніх. *Ювенальна політика та ювенальна юстиція в сучасній державі* : матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 21-22 верес. 2007 р.). Одеса, 2007. С. 241-245.

8. Сікан О. М. Злочини проти сім'ї та неповнолітніх: кримінологічний аспект. *Законність і правопорядок у сучасній Україні* : матеріали конференції (м. Одеса, 19-20 груд. 2008 р.). Одеса, 2008. С. 73-75.

9. Сікан О. М. Порівняльна характеристика кримінальної відповідальності за злочини проти сім'ї та неповнолітніх за кримінальним кодексом України та кримінальним кодексом Російської Федерації. *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. і аспірант. складу (м. Одеса, 5-6 черв. 2009 р.) Одеса, 2009. С. 550-551.

10. Сікан О. М. Соціальне і правове визначення сім'ї, сімейних відносин та його значення для кримінально-правової охорони. *Генезис публічного права: від становлення до сучасності* : зб. наук. праць. Миколаїв, 2010. С. 159-160.

11. Сікан О. М. Умисне вбивство члена своєї сім'ї або свого ближнього, як кваліфікований вид вбивства. *Пошук концептуальних засад розбудови правової системи України* : матеріали Всеукр. конф. (м. Львів, 10-11 черв. 2011 р.) Львів, 2011. С. 113-115.

12. Сікан О. М. Проблеми призначення покарання неповнолітнім. *Актуальні питання сучасної юридичної науки* : Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11-12 черв. 2011 р.). Харків, 2011. Т. 2. С. 71-72.

13. Сікан О. М. Кримінально-правова охорона сім'ї та сімейного життя. *Актуальні питання сучасної юридичної науки* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11-12 черв. 2011 р.). Харків : ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2011. С. 71-72.

14. Сікан О. М. Щодо питання кримінально-правового захисту від насильства в сім'ї. *Подальші наслідки реформування законодавства України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 18-19 черв. 2011 р.). Одеса, 2011. Ч. II. С. 90-91.

15. Сікан О. М. Умисне вбивство члена своєї сім'ї як кваліфікований вид вбивства. *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. складу, присвяченої 15-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» та 165 –річчю Одеської школи права (м. Одеса, 20-21 квіт.

2012 р.) Одеса : Фенікс, 2012. Т. 2. С. 294-296. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/22715>.

16. Сікан О. М. Генезис кримінально-правової охорони сім'ї в законодавстві України. *Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 15-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» та 165 –річчю Одеської школи права (м. Одеса, 30 листоп. 2012 р.). Одеса : Фенікс, 2012, Т. 2. С. 212-214.

17. Сікан О. М. Злочини, пов'язані з домашнім насильством: проблеми дефініції. *Теоретичні та практичні проблеми правового регулювання суспільних відносин* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17-18 січня 2020 р.). Харків, 2020. С. 108-112.

18. Сікан О. М. Міжнародно-правові передумови встановлення кримінальної заборони примушування до шлюбу (ст. 151-2 КК України). *Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі заходи попередження злочинності* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 25 листоп. 2022 р.). Одеса : ОДУВС, 2022. С. 101-104. URL: <http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/4461/1/95.pdf>.

19. Сікан О. М. Геноцид, викрадення чи депортація українських дітей агресором: окремі роздуми. *Завдання кримінального права в умовах надзвичайного стану* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 25-річчю утворення Національного університету «Одеська юридична академія» (м. Одеса, 9 груд. 2022 р.). Одеса : ПРЦ НАПрН України, НУ «ОЮА», 2022. С. 162-165. URL: <http://surl.li/fpqin>.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ МАТЕРІАЛІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Основні положення дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія», висвітлені у доповідях на науково-практичних конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції «Ювенальна політика та ювенальна юстиція в сучасній державі» (м. Одеса, 21-22 вересня 2007 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Законність і правопорядок у сучасній Україні» (м. Одеса, 19-20 грудня 2008 року); Міжнародній конференції професорсько-викладацького складу і аспірантського складу «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 5-6 червня 2009 року); Всеукраїнській конференції «Пошук концептуальних засад розбудови правової системи України» (м. Львів, 10-11 червня 2011 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання сучасної юридичної науки» (м. Харків, 11-12 червня 2011 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання сучасної юридичної науки» (м. Харків, 12 червня 2011 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Подальші наслідки реформування законодавства України» (м. Одеса, 18-19 червня 2011 року); Міжнародній конференції професорсько-викладацького складу «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 20-21 квітня 2012 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права» (м. Одеса, 30 листопада 2012 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Теоретичні та практичні проблеми правового регулювання суспільних відносин» (м. Харків, 17-18 січня 2020 року); Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі заходи попередження злочинності» (м. Одеса, 25 листопада 2022 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Завдання кримінального права в умовах надзвичайного стану» (м. Одеса, 9 грудня 2022 року).

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Ректор Національного університету

«Одеська юридична академія»

професор

В. Загородній

«14» вересня 2021 року

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження

Сікан Ольги Миколаївни

«Сім'я як об'єкт кримінально-правової охорони» на здобуття наукового ступеня вищої освіти доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право» в освітній процес Національного університету «Одеська юридична академія»

Комісія у складі: голови — проректора, професора Ульянової Г., членів комісії — декана факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції), доцента С. Стародубова; завідувача кафедри кримінального права, професора Є. Стрельцова; начальника навчально-методичного відділу Л. Кузнецової, склали цей акт про те, що наукові статті та тези до міжнародних конференцій за результатами дисертації аспіранта кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія» Сікан О. «Сім'я як об'єкт кримінально-правової охорони», поданої на здобуття наукового ступеня вищої освіти доктора філософії спеціальності 081 — «Право», впровадженні у навчальний процес Національного університету «Одеська юридична академія» у рамках викладання занять всіх видів зі здобувачами вищої освіти з дисциплін: «Кримінальне право», «Сучасні питання кримінально-правової охорони особистості», «Кримінально-правова охорона власності та економічної діяльності» «Кримінально-правова охорона економіки», «Сучасні проблеми кримінального права та кримінального процесу», а також у науково-дослідній роботі здобувачів вищої освіти університету.

Рекомендовано до використання у навчальному процесі наступні публікації О. Сікан:

1. Сікан О.М. Сім'я як об'єкт охорони згідно з кримінальним законодавством України. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць*. Одеса, 2007. Вип. 32. С. 223-226. URL: <http://apdp.onua.edu.ua/index.php/apdp/article/view/2305>.
2. Сікан О.М. Історія розвитку кримінального законодавства, спрямованого на захист інтересів сім'ї та неповнолітніх. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць*. Одеса, 2009. Вип. 47. С. 91-95. URL: <http://www.apdp.in.ua/v47/19.pdf>.
3. Сікан О.М. Кримінально-правова охорона інтересів сім'ї та неповнолітніх у зарубіжних країнах. *Актуальні проблеми держави і права: Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць*. Одеса, 2010. Вип. 55. С. 279-283. URL: <http://www.apdp.in.ua/v55/54.pdf>.
4. Сікан О.М. Стан та перспективи кримінально-правової охорони сім'ї в законодавстві України. *Актуальні проблеми держави і права: Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць*. Одеса, 2011. Вип. 60. С. 84-92. URL: <http://www.apdp.in.ua/v60/13.pdf>.
5. Сікан О.М. Аксиологічні передумови кримінально-правової охорони сім'ї. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4. С. 139-141. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2019.4.1.31>.
6. Сікан О.М. Домашнє насильство в архітектоніці кримінального закону. *Юридичний бюлетень*. 2019. Вип. 11. Ч. 2. С. 213-219. DOI: <https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019.11-2.28>.
7. Сікан О.М. Перелюб (адюльтер) як злочин проти сім'ї. *Юридичний вісник*. 2020. № 4. С. 172-179. DOI: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i4.1986>.
8. Сікан О.М. Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей як злочин проти сім'ї. *Юридичний бюлетень*. 2020. Вип. 12. С. 134-140. DOI: <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2020.12/19>.
9. Сікан О.М. Сурогатне материнство – питання криміналізації. *Науковий журнал «KELM (Knowledge, Education, Law, Management)»*. 2021. № 3(39). Vol. 2. Р. 195-207. DOI: <http://doi.org/10.51647/kelm.2021.3.2.31>.
10. Сікан О.М. Стамбульська конвенція в національній практиці: окремі кримінально-правові аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 592-594. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/143>.
11. Сікан О.М. Попередження злочинів проти сім'ї у системі забезпечення прав неповнолітніх. *Ювенальна політика та ювенальна юстиція в сучасній державі: матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 21-22 верес. 2007 р.)*. Одеса, 2007. С. 241-245.
12. Сікан О.М. Злочини проти сім'ї та неповнолітніх: кримінологічний аспект. *Законність і правопорядок у сучасній Україні: матеріали конференції (м. Одеса, 19-20 груд. 2008 р.)*. Одеса, 2008. С. 73-75.
13. Сікан О.М. Порівняльна характеристика кримінальної відповідальності за злочини проти сім'ї та неповнолітніх за кримінальним кодексом України та кримінальним кодексом

Російської Федерації. Правове життя сучасної України: матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. і аспірант. складу (м. Одеса, 5-6 черв. 2009 р.) Одеса, 2009. С. 550-551.

14. Сікан О.М. Соціальне і правове визначення сім'ї, сімейних відносин та його значення для кримінально-правової охорони. *Генезис публічного права: від становлення до сучасності*: зб. наук. праць. Миколаїв, 2010. С. 159-160.

15. Сікан О.М. Умисне вбивство члена своєї сім'ї або свого близького, як кваліфікований вид вбивства. *Пошук концептуальних засад розбудови правової системи України*: матеріали Всеукр. конф. (м. Львів, 10-11 черв. 2011 р.) Львів, 2011. С. 113-115.

16. Сікан О.М. Проблеми призначення покарання неповнолітнім. Актуальні питання сучасної юридичної науки: Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11-12 черв. 2011 р.). Харків, 2011. Т. 2. С. 71-72.

17. Сікан О.М. Кримінально-правова охорона сім'ї та сімейного життя. *Актуальні питання сучасної юридичної науки*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11-12 черв. 2011 р.). Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2011. С. 71-72.

18. Сікан О.М. Щодо питання кримінально-правового захисту від насильства в сім'ї. *Подальші наслідки реформування законодавства України*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 18-19 черв. 2011 р.). Одеса, 2011. Ч. II. С. 90-91.

19. Сікан О.М. Умисне вбивство члена своєї сім'ї як кваліфікований вид вбивства. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. складу, присвяченої 15-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» та 165 –річчю Одеської школи права (м. Одеса, 20-21 квіт. 2012 р.) Одеса: Фенікс, 2012. Т. 2. С. 294-296. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/22715>.

20. Сікан О.М. Генезис кримінально-правової охорони сім'ї в законодавстві України. *Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 15-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» та 165 –річчю Одеської школи права (м. Одеса, 30 листоп. 2012 р.). Одеса: Фенікс, 2012, Т. 2. С. 212-214.

21. Сікан О.М. Злочини, пов'язані з домашнім насильством: проблеми дефініції. *Теоретичні та практичні проблеми правового регулювання суспільних відносин*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17-18 січня 2020 р.). Харків, 2020. С. 108-112.

22. Сікан О.М. Міжнародно-правові передумови встановлення кримінальної заборони примушування до шлюбу (ст. 151-2 КК України). *Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі заходи попередження злочинності*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 25 листоп. 2022 р.). Одеса: ОДУВС, 2022. С. 101-104. URL: <http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/4461/1/95.pdf>.

23. Сікан О.М. Геноцид, викрадення чи депортація українських дітей агресором: окремі роздуми. Завдання кримінального права в умовах надзвичайного стану: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 25-річчю утворення Національного університету «Одеська юридична академія», м. Одеса, 9 грудня 2022 року. Укладачі: Є.Л. Стрельцов, В.П. Кедік. Відп. редактор Є.Л. Стрельцов. Одеса: ПРЦ НАПрН України, НУ «ОЮА», 09.12.2022.С. 162-165.

Голова комісії

проф. Г. Ульянова

Члени комісії

доц. Є. Стародубов

проф. Є. Стрельцов

Л. Кузнецова

Департамент з питань цивільного
захисту, оборонної роботи та взаємодії
з правоохоронними органами
Одеської обласної державної адміністрації

Сергій ГОТКО

2022 року

Акт

**про впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження
СІКАН Ольги Миколаївни на тему: «Сім'я як об'єкт кримінально-
правової охорони» на здобуття наукового ступеня вищої освіти доктора
філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»**

Комісія у складі: Директора Департаменту з питань цивільного захисту, оборонної роботи та взаємодії з правоохоронними органами Одеської обласної державної адміністрації - Готка Сергія Миколайовича, заступника директора Департаменту – начальника управління оборонної роботи та взаємодії з правоохоронними органами Департаменту з питань цивільного захисту, оборонної роботи та взаємодії з правоохоронними органами Одеської обласної державної адміністрації - Шевченка Миколи Петровича та заступника директора Департаменту – начальника управління цивільного захисту Департаменту з питань цивільного захисту, оборонної роботи та взаємодії з правоохоронними органами Одеської обласної державної адміністрації - Семківа Ігора Володимировича склали цей акт про впровадження результатів дисертаційного дослідження СІКАН Ольги Миколаївни на тему: «Сім'я як об'єкт кримінально-правової охорони» за спеціальністю 081 «Право» на здобуття наукового ступеня вищої освіти доктора філософії у процес діяльності Департаменту з питань цивільного захисту, оборонної роботи та взаємодії з правоохоронними органами Одеської обласної державної адміністрації.

Комісія вважає, що викладені у наступних публікаціях пропозиції та висновки заслуговують практичного використання при підготовці аналітичних довідок та матеріалів щодо комплексного аналізу, оцінки і прогнозування криміногенної ситуації, виявлення тенденцій її ускладнення, а також при

формуванні регіональної політики та координаційній взаємодії з місцевими органами виконавчої влади та правоохоронними органами з профілактики злочинності, усунення виявлених недоліків та зміцнення законності і правопорядку у сімейній сфері, зокрема, щодо здійснення профілактичних заходів та запобігання насильству у сім'ї, надання їм необхідної правової оцінки, а також при підготовці інформаційно – аналітичних матеріалів щодо узагальнення судової практики, довідкових матеріалів, рекомендацій, тематичних дописів що здійснюються та відносяться до компетенції органу:

1. Сікан О.М. Аксіологічні передумови кримінально-правової охорони сім'ї. Південноукраїнський правничий часопис. 2019. № 4. С. 139-141. УДК 343. DOI <https://doi.org/10.32850/sulj.2019.4.1.31>.

2. Сікан О.М. Домашнє насильство в архітектоніці кримінального закону. Юридичний бюлетень. 2019. Вип. 11. Ч. 2. С. 213-219. УДК 343.6. DOI <https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019.11-2.28>.

3. Сікан О.М. Перелюб (адюльтер) як злочин проти сім'ї. Юридичний вісник. 2020. № 4. С. 172-179. УДК 343.7 DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i4.1986>.

4. Сікан О.М. Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей як злочин проти сім'ї. Юридичний бюлетень. 2020. Вип. 12. С. 134-140. УДК 343.3.7 DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2020.12/19>.

5. Сікан О.М. Сурогатне материнство – питання криміналізації. Науковий журнал «KELM (Knowledge, Education, Law, Management)». № 3(39). 2021. ORCID: 0000-0003-1343-6121.

6. Сікан О.М. Стамбульська конвенція в національній практиці: окремі кримінально-правові аспекти. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 11.

7. Сікан О.М. Кримінально-правова охорона сім'ї та сімейного життя. Актуальні питання сучасної юридичної науки: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 11-12 червня 2011 року. Харків: ГО «Асоціація аспірантів - юристів», 2011. С. 71-72.

8. Сікан О.М. Злочини, пов'язані з домашнім насильством: проблеми дефініції. Теоретичні та практичні проблеми правового регулювання суспільних відносин: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 17-18 січня 2020 р. Харків, 2020. С. 108-112.

9. Сікан О.М. Міжнародно-правові передумови встановлення кримінальної заборони примушування до шлюбу (ст. 151-2 КК України). Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі заходи попередження

злочинності: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Одеса, 25 листопада 2022 року. Одеса : ОДУВС, 2022. С. 101-104.

10. Сікан О.М. Посмертне батьківство – питання криміналізації. Права людини в період збройних конфліктів: Матеріали міжнародної науково - практичної конференції, присвяченої 25-річчю утворення Національного університету «Одеська юридична академія», м. Одеса, 18 листопада 2022 року. Одеса, НУ ОЮА, 2022. С. 104-106.

11. Сікан О.М. Геноцид, викрадення чи депортація українських дітей агресором: окремі роздуми. Завдання кримінального права в умовах надзвичайного стану: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 25-річчю утворення Національного університету «Одеська юридична академія», м. Одеса, 9 грудня 2022 року. Укладачі: С.Л. Стрельцов, В.П. Кедік. Відп. редактор С.Л. Стрельцов. Одеса: ПРЦ НАПрН України, НУ «ОЮА», 09.12.2022.С. 162-165.

Готко Сергій Миколайович

Директор Департаменту з питань цивільного захисту, оборонної роботи та взаємодії з правоохоронними органами Одеської обласної державної адміністрації.

(підпис)

Шевченко Микола Петрович

Заступник директора Департаменту – начальник управління оборонної роботи та взаємодії з правоохоронними органами Департаменту з питань цивільного захисту, оборонної роботи та взаємодії з правоохоронними органами Одеської обласної державної адміністрації,

(підпис)

Семків Ігор Володимирович

Заступник директора Департаменту – начальника управління цивільного захисту Департаменту з питань цивільного захисту, оборонної роботи та взаємодії з правоохоронними органами Одеської обласної державної адміністрації,

(підпис)

**ВЕРХОВНИЙ СУД
КАСАЦІЙНИЙ КРИМІНАЛЬНИЙ СУД**

вул. П. Орлика, 4, м. Київ, 01043, код ЄДРПОУ 41721784

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

Комісія у складі: судді Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, кандидата юридичних наук Кишакевича Л. Ю., судді Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, доктора юридичних наук, професора Яновської О. Г., заступника керівника апарату Верховного Суду – керівника секретаріату Касаційного кримінального суду, кандидата юридичних наук Хім'яка Ю. Б., склала цей акт про те, що нею розглянуто окремі результати дисертаційного дослідження Сікан О. М. на тему: «Сім'я як об'єкт кримінально-правової охорони» за спеціальністю 081 «Право», поданого на здобуття наукового ступеня вищої освіти доктора філософії.

Комісія вважає, що викладені в дисертаційному дослідженні висновки та пропозиції, зокрема щодо правил кримінально-правової кваліфікації правопорушень у сімейній сфері, в тому числі і насильства у сім'ї, шляхів надання їм необхідної правової оцінки, застосування міжнародних договорів під час кваліфікації відповідних кримінальних правопорушень, є доцільними та належним чином обґрунтованими, мають практичну цінність і можуть бути враховані Касаційним кримінальним судом у складі Верховного Суду під час здійснення визначених законом повноважень, зокрема і в частині вивчення судової практики в порядку ст. 44 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Суддя Другої судової палати
Касаційного кримінального суду
у складі Верховного Суду,
кандидат юридичних наук

Лев КИШАКЕВИЧ

Суддя Першої судової палати
Касаційного кримінального суду
у складі Верховного Суду,
доктор юридичних наук, професор

Олександра ЯНОВСЬКА

Заступник керівника апарату Верховного Суду –
керівник секретаріату Касаційного кримінального суду,
кандидат юридичних наук

Юрій ХІМ'ЯК

серховод-вкл/срп
Касаційний кримінальний суд
142/0/158-23 від 24.03.2023

